

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

HERFRIED MÜNKLER

Yeni Savaşlar

ÇEVİREN

ZEHRA AKSU YILMAZER

Neredeyse insanlık tarihi kadar eski bir kavram olan savaş, günümüzde bilindik anlamlarından iyice sıyrılmaya başlamış durumda artık. Savaşların gerçek tekelleri olan devletlerin yerine giderek devlet-benzeri aktörlerin, hatta kısmen özel aktörlerin –yerel savaş lordlarından gerilla gruplarına, dünya çapında faaliyet gösteren paralı askerlik şirketlerinden uluslararası terör ağlarına kadar– geçmesiyle, bir ekonomik faaliyet alanı haline de gelen savaşların yapısı değişime uğruyor.

Son on-yirmi yılda çehresi adım adım değişen “savaş” kavramını ele alan Herfried Münkler, kapsamlı analizinde klasik devlet savaşlarının ortadan kalkışının panoramasını ortaya koyuyor. “Yeni savaşlar”ı eski savaş biçimleriyle karşılaştırarak bunların karakteristik özelliklerini de netleştiriyor.

Devletin kontrolünden çıkan savaşların “özelleştirilmesi”, silah teknolojisindeki gelişim, savaşın asimetrikleşmesi, cephelerin ortadan kalkması, şiddet biçimlerinin “özerkleşmesi”, düzenli orduların yerini şiddet gruplarının almaya başlaması vb. gibi birçok konuyu değerlendiren Münkler, dünya üzerinden verdiği örneklerle sadece vahşetin değişen anatomisini değil, akan kanın arkasında dönen devasa ekonomiyi de gözler önüne seriyor.

İLETİŞİM 1513

POLİTİKA

89

adimler
schritte

Ernst Rauter Girişimi
Erschienen 2017

ISBN-13: 978-975-05-0803-5

HERFRIED MÜNKLER • Yeni Savaşlar

HERFRIED MÜNKLER 1951 doğumlu. Berlin Humboldt Üniversitesi'nde siyasetbilim profesörü ve Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi üyesi. Siyasi düşünce tarihi, –özellikle Makyavel uzmanlığı– ve savaş kuramı konusundaki önemli araştırmalarıyla tanınmıştır. Çalışmaları, alanlarında temel eserler olarak kabul edilmektedir. Diğer eserleri: *Machiavelli* (1982), *Gewalt und Ordnung* (Şiddet ve Düzen; 1993, *Der neue Golfkrieg* (Yeni Körfez Savaşı, 2003), *Die Deutschen und Ihre Mythen* (Almanlar ve Mitleri, 2008), *İmparatorluklar* (İletişim Yayınları, 2009).

© S. Fischer Stiftung, Hamburg (çeviri)

Bu kitap, çağdaş Alman Edebiyatı dizisi ADIMLAR projesi çerçevesinde,

S. Fischer Vakfı ve Ernst Reuter Girişimi desteği ile

Sezer Duru (İstanbul) ve Carl Holenstein (Zürih) editörlüğünde yayımlanmıştır.

Die neuen Kriege

© 2002 Rowohlt Verlag GmbH, Reinbek bei Hamburg

İletişim Yayınları 1513 • Politika Dizisi 89

ISBN-13: 978-975-05-0803-5

© 2010 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2010, İstanbul

EDITÖR Kıvanç Koçak

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Nurgül Şimşek

DÜZELTİ Oben Üçke

DİZİN Ulaş Dayı

BASKI ve CİLT Sena Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HERFRIED MÜNKLER

Yeni Savaşlar

Die neuen Kriege

ÇEVİREN Zehra Aksu Yilmazer

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	7
GİRİŞ	11
YENİ SAVAŞLARDA YENİ OLAN NE?	17
SAVAŞ, DEVLET OLUŞUMU VE OTUZ YIL SAVAŞLARI	59
SAVAŞIN DEVLETLEŞTİRİLMESİ VE SONUÇLARI	89
YENİ SAVAŞLARDAKİ ŞİDDET EKONOMİSİ	125
ULUSLARARASI TERÖRİZM	163
ASKERİ MÜDAHALELER VE BATI'NIN İKİLEMİ	189
DİZİN	223

Teşekkür

Bu kitabı kaleme almadan önce, 20. yüzyılın sonundaki savaş olaylarındaki değişimlerin, insani amaçlı askerî müdahalelerle ilgili meselelerin ve uluslararası terörizmin yol açtığı sorunların ele alındığı bir dizi konferansa davet edildim. Her şeyden önce bu konferanslardaki konuşmaların ardından yöneltilen sorulardan, katkı ve itirazlardan çok faydalandım.

Bu sayede ilk baştaki düşüncelerimi sürekli geliştirme, netleştirme, tamamlama ve düzeltme imkânı buldum. Viyana Uluslararası Barış Enstitüsü'nün Reichenau/Rax'daki araştırma konferansına daveti; Clausewitz Topluluğu'nun Berlin'deki 2001 Yıllık Toplantısı'na daveti; 4. Philosophicum'un Lech'de savaş konusuna adanmış konferansına daveti; Bern'de İsviçre devletler hukuku görevlilerinin yıllık raporlarını sundukları toplantıya daveti; Federal Ordu'nun Araştırma ve Çalışmalar Kurumu'nun Waldbröl'e daveti; Viyana Neustadt'taki Theresia Askeri Akademisi'nin daveti; Hamburg'daki Federal Ordu Askeri Akademisi'nin ve Berlin'deki Katolik Askeri Piskoposluk Kurumu'nun daveti be-

nim için son derece önemliydi. Ele alınan konularla mesleklerinden ötürü yakından ilgili olan kişilerle yürüttüğüm tartışmalar kadar, Hans Seidel Vakfı ve Heinrich Böll Vakfı'ndaki konferansların akabindeki yoğun siyasi tartışmalar, Stuttgart'taki Baden Württemberg Vakıflar Birliği ve Münih'deki Carl Friedrich von Siemens Vakfı'ndaki konferanslardan sonraki tartışmalar da çok verimliydi. Bu bağlamda, Bielefeld Üniversitesi'ndeki, Berlin Özgür Üniversite'deki, Frankfurt Goethe Üniversitesi'ndeki ve Heidelberg'deki Ruprecht Karls Üniversitesi'ndeki konferanslardan sonra öğrenci ve meslektaşlarla yürüttüğümüz tartışmaları da anmak isterim. Bazıları son derece ateşli, bazıları daha sakin bir havada olan tüm bu tartışma ve sohbetler benim için son derece faydalı oldu. Beni davet etme inceliğini gösteren herkese çok teşekkür ederim.

Kitabımı kaleme alırken, kendi “Siyaset Kuramı” kürsümdeki ve Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi'ndeki meslektaşlarım ve öğretim görevlileri metni çeşitli aşamalarda bölüm bölüm okudular, yorum yaptılar, itiraz ve önerileriyle bana yardımcı oldular. Bu vesileyle Steffi Franke, Winfried Schröder, Skadi Krause, Dr. Hans Grünberger, Dr. Gerald Hubmann, Dr. Klaus Schlichte ve özellikle de Dr. Karsten Fischer'i anmak isterim. Onların entelektüel rehberliği olmasaydı, kitap bu biçimiyle ortaya çıkamazdı. Derkenarlar da ve mektuplardaki tüm uyarı ve itirazları her zaman dikkate almadım elbette, dolayısıyla genellikle öylesine belirtilen bir şeyi gönül rahatlığıyla söyleyebilirim: Hiç kuşkusuz karşılaşılabilecek tüm yanılgi ve hatalar bana aittir.

Son yıllarda olduğu gibi, yine bu kitabın el yazmalarını da Karina Hoffman bilgisayara aktardı, eklemelerde bulundu, istenmeyen pasajları sildi ve tüm bunları yaparken metin üzerindeki hâkimiyetini korudu. Bernd Klöckner, insanın gönlünde yatan ama nadiren bulabildiği bir editördü: Ti-

GİRİŞ

Siyasi kamuoyu tarafından uzun süre fark edilmediyse de, savaşın çehresi son on-yirmi yılda adım adım değişti: Soguk Savaş senaryolarına bile büyük ölçüde damgasını vurmuş olan klasik devletler savaşı bir savaş modeli olarak artık miadını doldurmuşa benziyor; savaşların gerçek tekelleri olmaktan çıkan devletlerin yerini giderek devlet-benzeri aktörler, hatta kısmen özel aktörler –yerel savaş lordları, gerilla grupları, dünya çapında faaliyet gösteren paralı askerlik şirketlerinden uluslararası terör ağlarına kadar– aldı ve savaş, bu aktörler için verimli bir faaliyet alanı haline geldi. Hepsi olmasa da çoğu, savaşı kendi hesabına yürüten ve bunun için gereken gelirleri çok çeşitli biçim ve yöntemlerle sağlayan savaş girişimcileri: Bu girişimciler zenginlerden, devletlerden ya da göçmen cemaatlerinden maddi destek alıyorlar, kendi kontrollerindeki bölgelerde sondaj açma ve maden arama hakkını satışa sunuyorlar, uyuşturucu ve insan ticaretine giriyorlar ya da haraç ve fidye için şantaj yapıyorlar; üstüne üstlük mülteci kamplarının (ya da en azından bu kamplara ulaşım yollarının) kontrolünü de el-

lerinde bulundurduklarından, uluslararası örgütlerin yardımlarından da kâr sağlıyorlar. Fakat savaşıyan taraflar gerekli kaynaklara nasıl ulaşırlarsa ulaşsınlar, klasik devletler savaşından farklı olarak, savaş finansmanı bu savaşların yürütülmesinde çok önemli bir rol oynuyor. Finans biçimlerinin değişmiş olması, yeni savaşların ufukta herhangi bir son görünmeden genellikle onlarca yıl sürmesine de yol açıyor. Dolayısıyla, bu yeni savaşların ayırt edici özelliklerini kavrayabilmek için öncelikle ekonomik temellerinin incelenmesi gerekir.

İzleyen sayfalarda özellikle de savaş ekonomileri ve şiddet ele alınırken, ideolojik faktörler de ihmal edilmeyecek elbette. Yeni savaşlarda etnik-kültürel gerilimler ve giderek artan ölçüde dinsel inanışlar da önemli bir rol oynuyor. Etnik ve dinsel çatışmalar olmasaydı, son on yılda Balkanlar'daki, Kafkasya ve Afganistan'daki savaşlar farklı bir seyir izlerdi ya da hiç gerçekleşmezdi. Bu tür ideolojiler gereken desteğin seferber edilmesi için önemli bir kaynak, nitekim son zamanlarda savaşıyan taraflar bu ideolojilerden giderek daha fazla yararlanır oldular. Belli ki bu durum, eskiden pek çok savaşa motivasyon ve meşruluk katan kaynakların bugün artık önemini yitirmiş olmasıyla ilgili. Özellikle de toplumsal devrim ideolojileri için geçerlidir bu; eğer bu savaşların asıl nedenleri –hep iddia edildiği gibi– gerçekten de yoksulluk ve sefalet olsaydı, bu ideolojilere çok daha büyük bir önem atfedilmesi gerekirdi. Kuşkusuz, zenginlik ile yoksulluğun eşitsiz dağılımı yeni savaşlar için de geçerli ama savaşlar ille de en büyük yoksulluğun yaşandığı bölgelerde çıkmıyor. Esasında, savaş girişimcileri bir bölgede ne kadar uzun süre yuvalanırlarsa, mevcut kaynakları ne kadar çok talan ederlerse, o bölgenin umutsuz bir sefaletle sürüklenme olasılığının da o kadar arttığı söylenebilir, üstelik de savaş bitse bile siyasi istikrarın yeniden sağlanması, ekonominin düzelme-

si ümidi kalmıyor. Yeni savaşların kendine özgü ekonomisi ve çok uzun yıllar sürmeleri, tüketilmiş, tahrip edilmiş bölgelerin kapsamlı bir dış yardım almaksızın bir daha toparlanamamasına yol açıyor.

Çatışma nedenlerinin ve şiddet saiklerinin karmaşıklığı nedeniyle, flu ama açık bir kavram olan “yeni savaşlar” kavramını tercih etsem de, bu savaşların aslında o kadar da yeni olmadığını, bazı bakımlardan eskiye geri dönülmesi anlamına geldiğinin farkındayım. Eski savaş biçimleriyle bir karşılaştırma yapmak, yeni savaşların karakteristik özelliklerini netleştirmemize yardımcı olabilir. Bir kere, yeni savaşların, günümüzdeki savaş imgesine birçok açıdan hâlâ damgasını vuran devletler savaşından ayrı tutulması gerekir.¹ Fakat bunun ötesinde, yeni savaşların, Yeniçağ Avrupası’nda devletleştirilen savaşın o ilk tarihsel evresine bazı bakımlardan bir geri dönüş olarak nitelenip nitelemeyeceği sorusu da ortaya çıkar. Savaşın devletleştirilmesinden önceki koşullara bakmak, geçen süre zarfında ortaya çıkan ve devletin *henüz* savaşın tekercisi olmadığı, şimdiyse *artık* olmadığı koşullar arasındaki benzerliklerin saptanmasını sağlar.

Özellikle de Otuz Yıl Savaşları’nın yapısı ile yeni savaşlar arasında pek çok benzerlik vardır. Otuz Yıl Savaşları’nın karakteristik özelliği kişisel servet ve iktidar elde etme hırısı (Wallenstein, Ernst zu Mansfeld, Christian von Braunschweig), komşu ülkelerin politikacılarının yayılma arzusu (Richelieu, Bethlen Gabor), belirli değerlerin kurtarılması ve savunulması amacını taşıyan müdahaleler (İsveç Kralı II. Gustav Adolf) ve devlet içinde iktidar, nüfuz ve hâkimiyet mücadelesinden (Friedrich von der Pfalz, Bavyera Kralı Maximilian) oluşan bir karışım, ayrıca din ve mezhep bağları da önemli rol oynuyordu.

1 Bkz. Mary Kaldor, *Neue und alte Kriege. Organisierte Gewalt im Zeitalter der Globalisierung*, Frankfurt am Main, 2000.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Günümüzdeki belli başlı savaşların çoğunda –Çin ile Vietnam, Irak ile İran ya da en son Etiyopya ile Eritre arasındaki savaşlar gibi klasik devletler savaşı örüntüsüne göre yürütülen bir iki istisna sayılmazsa– devlet aktörlerinin, devlet-benzeri aktörlerin ve özel aktörlerin değerleri ve çıkarlarından oluşan benzer bir bileşim gözlemlenebilir. Bu savaşların en büyük özelliği, şiddete son verilmesi kendileri için avantajlı değil, dezavantajlı olduğundan barışı istemeyen çok sayıda çıkar grubunun bulunmasıdır. Sudan'ın güneyinden büyük göller bölgesine, Kongo'dan Angola'ya değin Sahraaltı Afrika'sındaki savaşlar; Yugoslavya'nın parçalanması sonucunda ortaya çıkan savaşlar; Kafkasya bölgesinin tamamındaki, en ünlüsünün Çeçen Savaşı olduğu askerî çatışmalar; seksenli yılların başından itibaren Afganistan Savaşları – bunların hepsi de 18. ila 20. yüzyıldaki devletlerarası savaşlardan ziyade Otuz Yıl Savaşları'nın modeline benzer.

Böyle bir tarihsel karşılaştırma, yeni savaşların özelliklerinin netleştirilmesine katkıda bulunabilir. Burada özellikle üç gelişmenin izi sürülecektir: İlkin, daha önce de değinildiği gibi, savaşın *devletin kontrolünden çıkması* ya da özelleştirilmesi ele alınacaktır. Bunu mümkün kılan, yeni savaşlarda doğrudan savaş yürütmenin nispeten ucuz olmasıdır. Hafif silahlar her yerde uygun fiyata satın alınabiliyor, ayrıca uzun bir eğitim sürecini de gerektirmiyor. Bu ucuzlama yeni savaşlar için karakteristik olan ikinci bir gelişmeyle, savaşın *asimetrikleşmesiyle*, yani genellikle eşit olmayan hasımların savaşmasıyla ilgilidir. Savaşlarda cephe artık ortadan kalktığından silahlı çatışma ancak nadiren olur, büyük muharebeler esasen hiç olmaz, dolayısıyla askerî güçler birbirlerini yıpratıp tüketmezler, güçlerini idareli kullanırlar ve şiddeti sivil halka yöneltirler. Bu asimetrikleşmenin özelliği, daha önce askerî stratejinin taktik unsurlarından olan şiddet-

tin belirli biçimlerinin bağımsız bir stratejik boyut kazanmış olmasıdır. Bu durum İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra farklı bir gelişim gösteren partizan savaşı ve özellikle de terörizm için geçerlidir. Burada –ki yeni savaşlar için tipik olan üçüncü eğilim budur– daha önce askerî sistemin tekelinde olan şiddet biçimlerinin adım adım bağımsızlaşmasından ya da *özerkleşmesinden* söz edilebilir. Bunun sonucunda düzenli ordular savaş üzerindeki kontrollerini yitirmişler; bu kontrolün önemli bir kısmı, eşitler arasındaki bir askerî çatışma niteliğindeki savaş kavramına yabancı olan şiddet aktörlerinin eline geçmiştir.

Bu koşullar altında, geniş çapta örgütlenmiş şiddeti özetleyen bir savaş kavramına bağlı kalmanın bir anlamı var mı ki?² Gerçekten de, savaşta devlet tekelinin sona ermesiyle birlikte savaşın hatları da hızla muğlaklaştı: Savaş ile örgütlü suç giderek iç içe geçti; siyasi talepler maskesi ardına gizlenen büyük suç örgütlerini eski ordu artıklarından ya da bir savaş lordunun talanlarla, yasadışı mal ticaretiyle ceplerini dolduran silahlı gruplarından ayırt etmek çoğu zaman pek mümkün değil artık. Dolayısıyla “savaş” siyasi açıdan tartışmalı bir kavram haline geldi: Şiddet için savaş kavramı kullanıldığında şiddetin ivme kazanması mı savunulmuş oluyor? Geleneksel devletler savaşı modeline bağlı kalındığında ve devletler düzeyinde olmayan şiddet biçimlerinin savaş niteliğine sahip olmadığı söylendiğinde, savaş olgusundaki yeni gelişmeler görmezden mi geliniyor? Bu soru her şeyden önce uluslararası terörizmin son biçimlerinden ötürü hayli siyasi hassasiyet kazandı.³ Neyin savaş olarak tanımlanıp

2 Savaş kavramının en azından bilimsel terminoloji olarak kullanılmamasına yönelik kararlı bir tavır için bkz. Andreas Osiander, “Plädoyer für die Abschaffung des ‘Krieges’”, *Initial* 6 / 1995 içinde, s. 23-36.

3 Bkz. Herfried Münkler, “Sind wir im Krieg? Über Terrorismus, Partisanen und die neuen Formen des Krieges”, *Politische Vierteljahresschrift* içinde, 49. dön., 2001, 4. sayı, s. 581-589.

tanımlanmayacağı, en geç 11 Eylül 2001'den beri akademik çevrelere özgü bir soru olmaktan çıktı ve belki de tüm dünyayı bağlayan önemli bir konu haline geldi. Elinizdeki kitap, bu sorunun yanıtlanmasına katkıda bulunmayı amaçlıyor.

YENİ SAVAŞLARDA YENİ OLAN NE?

Eski imparatorluklar ve yeni savaşlar

Son on-yirmi yılda dikkatimizi kısa ya da uzun süre celbeden hemen hemen tüm savaşlar,¹ geçen yüzyılın başına dek dünyaya egemen olmuş ve dünyayı kendi aralarında bölüşmüş olan eski imparatorlukların kenar bölgelerinde ya da kırılma noktalarında ortaya çıktı: Nitekim Yugoslavya'nın parçalanmasıyla bağlantılı Balkan savaşlarının en yoğun olduğu ve en uzun sürdüğü yerler, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun 20. yüzyılın başına değin karşı karşıya geldiği, nüfuz alanlarının büyüklü küçüklü bir dizi savaşla tekrar tekrar el değiştirdiği yerlerdi. Eski Sovyetler Birliği'nin güneyinde –Kafkasya'da ve sınır bölgelerinde–

1 Hamburg Savaş Nedenleri Araştırmaları Çalışma Grubu AKUF'un (Hamburger Arbeitsgemeinschaft Kriegsursachenforschung) düzenli olarak yayımladığı yıllık savaş raporları güvenilir olduğu kadar da aydınlatıcıdır; en son raporlar için bkz. *Das Kriegsgeschehen 1999. Daten und Tendenzen der Kriege und bewaffneten Konflikte*, (yay. haz.) Thomas Rabeht, Opladen, 2000; ayrıca bkz. *Das Kriegsgeschehen 2000. Daten und Tendenzen der Kriege und bewaffneten Konflikte*, (yay. haz.) Thomas Rabeht ve Wolfgang Schreiber, Opladen, 2001.

patlak veren silahlı çatışmalar ve savaşlar için de benzer bir durum geçerlidir: Bunlar öncelikle, 19. yüzyıldan beri genişleyen Çar İmparatorluğu ile takatten düşmüş Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümlerlik için didiştikleri ve Rusların buralardaki dağ halkları üzerinde ancak büyük çabalarla, üstelik de asla kalıcı olmayan bir hâkimiyet kurdukları bölgelerde gerçekleşmiştir. Fakat Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun nihâi çöküşü sadece Balkanlarda ve Kafkasya'da değil, Ortadoğu'da da çok sayıda çatışma ve savaş bölgesi yarattı, bunların ne zamandan beri en önemlisi ve en tehlikelisi İsrail-Filistin çatışmasıdır.

Benzer bir durum Afganistan için de geçerlidir; bu bölgeye kadar yayılan Çar İmparatorluğu ile Hint alt kıtasındaki Britanya idaresi arasında 19. yüzyıl boyunca bir tampon bölge oluşturan Afganistan bu işlevini 20. yüzyıla değin sürdürdü. Sovyetler Birliği 1970'li yılların sonunda Afganistan'da modernist güçler ile gelenekçi güçler arasında yaşanan çatışmaları, kendi nüfuz bölgesini Hindukuş'un ötesine genişletmek ve hem Ön Asya ile oradaki dünya enerji rezervleri arasında stratejik bir sıçrama tahtasına sahip olmak, hem de Çin'e karşı önemli bir potansiyel müttefik olan Hindistan'ı kazanmak için kullanmaya kalkınca,² yirmi yıldan fazla süren ve sonunda Afganistan'ın devlet yapısını tamamen çökerten bir savaş patlak verdi. Seksenli yıllarda ABD Sovyet karşıtı mucahitlere silah ve para vererek Sovyetler Birliği'nin dolaylı hasmı oldu ama Ruslar bölgeden çekilip de ABD bölgeye karşı stratejik ilgisini yitirince, onların yerini Pakistan aldı: Pakistan'ın askerî yönetimi, Kabil'de dost bir yönetimin kurulmasını, böylece Hindistan'a karşı büyük bir savaşa girebilmek için gereken stratejik gücü kazanmayı ümit ediyor-

2 Bkz. Herfried Münkler, "Afghanistan: Legitimität der Tradition und Rationalität der Modernisierung", *Aus Politik und Zeitgeschichte* içinde, sayı 21, 1982, s. 32-44, ayrıca bkz. Martin Baraki, "Die Talibanisierung Aghanistans", *Blätter für deutsche und internationale Politik* içinde, 11/01, s. 1342-52.

du.³ Bunun nedeni ise, önceden Britanyalıların egemenliğinde olan bu bölgenin çöküşüyle ortaya çıkan bir çatışmaydı: Hindistan ile Pakistan arasında zaman zaman savaşa dönüşen gerilimler yaşanıyordu. 1940'lı yılların sonunda Britanya İmparatorluğu'nun "iflas masası"ndan düşman devletler olarak çıkan bu iki ülke özellikle de Kaşmir sınırları üzerinde bir anlaşmaya varamadığından, kısmen Hindistan'a, kısmen Pakistan'a (kısmen de Çin'e) ait olan bu eyalet fokurdayan bir çatışma kazanı olmayı bugüne değin sürdürdü ve Kaşmir'in çok zor girilen dağlık bölgelerine onlarca yıldan beri küçük savaş, yani partizanlar ve milislerin savaşı hâkim oldu.

Sonuçta, Güneydoğu Asya'da ve Kara Afrika'daki –Endonezya'dan Somali'ye, Gine'den Sierra Leone'ye değin– tüm savaşlar, İkinci Dünya Savaşı sonrasına dek Avrupalı sömürge güçlerinin egemenliği altında olan bölgelerde patlak verdi. Bu devletler arasındaki çatışmaların nedeni, sömürgecilik döneminde çizilen sınırlardan ziyade, siyasi nüfuz kavgaları ve sosyo-ekonomik rota konusundaki anlaşmazlıklardır elbette. Kökenleri kısmen sömürgecilik öncesi döneme değin uzanan, sömürge güçlerinin egemenliklerini sağlamlaştırmakta kullandıkları etnik çatışmaların yanı sıra, dinsel-kültürel farklılıklar da önemli bir rol oynamaktadır. Fakat dinsel-kültürel farklılıklara, genellikle onlarca yıl sürüp giden çatışmalara güç politikası ve ekonomik anlaşmazlıkların da eklenmesiyle tüm bu etkenler o kadar iç içe geçti ki, hangisinin neden, hangisinin sadece bir vesile olduğunu anlamak çok zor artık. Ayrıca savaş aktörleri bu tür farklılıklardan, yandaş kazanıp destek bulacakları ideolojik re-

3 Bkz. Ahmed Rashid, *Taliban. Afghanistans Gotteskrieger und der Dschihad*, Münih, 2001, s. 303 vd. [*Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun*, çev. Osman Akinhay, Agora Kitaplığı, 2007], ayrıca bkz. aynı yazarın, *Heiliger Krieg am Hindukusch. Der Kampf um Macht und Glauben in Zentralasien*, Münih, 2002 s. 262 vd.

zervler olarak faydalanmayı pek seviyorlar. İnsanların çok-kültürlü, çoketnili topluluklarda onlarca yıl yan yana yaşadığı Bosna gibi toplumlarda bile şiddetin patlak vermesiyle birlikte, etnik ve kültürel ayırım çizgileri dost-düşman tanımının kırılğan fayları haline geliveriyor. Kısacası, genellikle bir çatışmanın nedeni etnik ve dinsel karşıtlıklar değildir, bunlar çatışmaya sadece ivme kazandırır. Kişisel iktidar hır-sı, ideolojik kanaatler, etnik-kültürel karşıtlıklar, aç gözlülük ve rüşvetten oluşan karmaşık bir bileşimle körüklenen yeni savaşların çoğunlukla belli bir amacı ya da hedefi yoktur. Bu savaşlara son verilmesini ve kalıcı bir barış kurulmasını zorlaştıran da, özellikle de bu farklı saik ve nedenlerden oluşan bileşimdir.

Dolayısıyla, 20. yüzyılın sonu ile 21. yüzyılın başındaki savaşların coğrafi dağılımına ve yoğunluğuna bakıldığında, istikrarlı devletlerin kurulduğu Batı Avrupa ve Kuzey Amerika gibi yerlerde kalıcı bir barışın hüküm sürdüğü fakat özellikle de büyük imparatorlukların çöktüğü bölgelerde savaşın endemik olduğu görülür. Gerçi bu bölgelerde de devletler kuruldu ama Birleşmiş Milletler Örgütü'nde derhal yerlerini alan bu devletlerin büyük çoğunluğunun zayıf ve istikrarsız olduğu anlaşıldı. Bu bölgelerde Avrupa'daki gibi sağlam devletler kurulamadı. Üçüncü Dünya'daki ve Birinci ve İkinci Dünya'nın periferilerindeki devlet oluşum süreçlerinin başarısızlığa uğradığından kuşku duyulamaz artık.⁴

Bu başarısızlığın en önemli nedenlerinden biri, devlet aygıtını kişisel zenginleşmenin bir yolu değil, görev ve sorumluluk olarak gören, rüşvet yemeyen, dürüst siyasi seçkinlerin olmamasıdır. Gerçekten de, birçok bölgede devlet erkini "ele geçirildiği" ve bunun ya nüfuzun genişletilmesi ya

4 Bkz. Klaus Schlichte/Boris Wilke, "Der Staat und einige seiner Zeitgenossen. Die Zukunft des Regierens in der 'Dritten Welt'", *Zeitschrift für Internationale Beziehungen* içinde 7. dön. 2000, 2. sayı, s. 359-384, özellikle s. 364 vd.

da servetin artırılması yönünde kullanıldığı görülür, zaten bu ikisini birbiriyle bağdaştırmak zor değildir. Yeni savaşların nedenleri ve sona ermeleri ihtimaliyle ilgili tartışmalarda sık sık duyulan yaygın bir düşüncenin aksine, yoksulluk şiddetin tırmanacağı ve savaşların patlak vereceği anlamına gelmez; derin bir yoksulluk ile sınırsız zenginliğin bir arada olmasının, toplumiçi anlaşmazlıkların açıkça iç savaşlara dönüşme olasılığının önemli bir göstergesi olduğu söylenebilir en fazla. Bu tür iç savaşların kısa ve şiddetli bir çatışmayla sona ermeyip uluslarötesi savaşlara dönüşmesi olasılığı, savaş bölgesinde gerekirse şiddete başvurularak kontrol altına alınabilecek ve dünya piyasasında pazarlanarak bir zenginlik kaynağına dönüştürülebilecek yeraltı zenginliklerinin olduğu düşünüldüğü oranda artar. Potansiyel zenginlik kronik yoksulluktan çok daha önemli bir savaş nedenidir. Toplumiçi savaşların patlak vermesine yol açan bir diğer faktör, çıkarlarına ya da bağlılıklarına göre savaşta bir ya da birden fazla tarafa maddi destekte bulunarak tarafların dayanma gücünü artıran zengin göçmen cemaatleridir.

Dolayısıyla yeni savaşların ortaya çıkmasında çeşitli nedenler rol oynar. Bunların hiçbirisi diğerlerinin arasında asıl ve belirleyici neden olarak öne çıkarılamaz, bu nedenle de emperyalizm kuramlarının modernleştirilmiş çeşitlemeleri, neosömürgecilik konseptleri, etnik açıklamalar gibi tek bir nedene dayanan ya da dinsel karşıtlıklara işaret eden yaklaşımlar yetersiz kalır. Fakat farklı saikler ve nedenlerden oluşan, barış antlaşmasını çoğu zaman umutsuz bir projeye dönüştüren o karmaşık bileşim, yeni savaşlarda devletlerin değil, devlet-benzeri aktörlerin savaştığı gerçeğinin doğrudan bir sonucudur.

Devlet kurma savaşları mı, devlet yıkma savaşları mı?

Yeni savaşların devletlerin çöküşünden doğduğu ve çöküşle sonuçlandığı tezine, fazla kötümser bir yaklaşım diye itiraz edilebilir elbette: Bu savaşların en azından uzun vadede devlet kurma savaşları olabileceğinin hesaba katılmadığı, Avrupa'daki devlet oluşum sürecinde de bu süreci zaman zaman sekteye uğratan ama son kertede hızlandıran benzer savaşların yaşandığı öne sürülebilir.⁵ Temelde böyle bir analogi tümüyle bir kenara itilemez, ne de olsa Avrupa'da dünya çapında güçlerin çöküşünden doğan devlet oluşum süreci kesinlikle doğrusal bir çizgide ilerlemediği gibi bir, iki kuşakta da tamamlanmadı. Ama Avrupa ya da Kuzey Amerika'daki *devlet kurma savaşları* (Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve İç Savaşı rahatlıkla devlet kurma savaşları olarak görülebilir) ile Üçüncü Dünya'daki ya da Birinci ve İkinci Dünya'nın periferisindeki *devlet yıkma savaşları* arasındaki en önemli fark, birincisinin tabir caizse klinik koşullarda, yani "dışarıdan" fazla etkiye maruz kalmadan yürütülmüş olmasıdır, oysa ikincisinde bunun tam tersi söz konusudur: Genç ve henüz istikrarsız devletlerin çöküşüne yol açan günümüz savaşları sürekli olarak dışarıdan siyasi müdahalelere maruz kalırlar, her şeyden önce, kendi ulusal ekonomilerinin gelişimini *siyasi kontrol* altında tutmalarını imkânsız hale getiren dünya ekonomi piyasası sistemlerine tâbidirler. Özellikle de yeraltı zenginlikleri, petrol ve maden, elmas ve değerli metaller biçimindeki ulusal servet bağımsız bir ekonomi-

5 Doğu-Batı çatışmasından sonraki savaşlarla ilgili tartışmada bu tezi ileri sürenlerden biri de Klaus Jürgen Gantzel'dir; bkz. Gantzel, "Kriegsursachen – Tendenzen und Perspektiven", *Ethik und Sozialwissenschaften. Streitforum für Erziehungskultur* içinde, 8. dön., 1997, 3. sayı, s. 257-266, özellikle s. 264. Johannes Burkhardt da eski Yugoslavya'daki savaşların doğrudan etkisinden yola çıkarak önceki çalışmalarını özetlemiş ve Otuz Yıl Savaşları'nı bu anlamda devlet kurma savaşı olarak nitelemiştir; bkz. Burkhardt, "Der Dreißigjährige Krieg als frühmoderner Staatsbildungskrieg", *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* içinde, 45. dön. 1984, s. 487-499.

nin gelişimine katkıda bulunmak şöyle dursun, çoğu zaman bu zenginliklere sahip olmayı ya da bunlardan pay kapmayı amaçlayan çatışmaları kışkırtmıştır. Nitekim günümüzdeki *başarısız devletler* (*failed states*), salt kültürel ve toplumsal olarak yeterince bütünleşmemiş toplumlara özgü kabilecilik yüzünden değil, özellikle de sağlam devlet yapısının olmadığı yerlerde yıkıcı etkilerini gösteren ekonomik küreselleşmenin çekimine kapılarak başarısızlığa uğradılar.

Soğuk Savaş döneminde her iki tarafın da uyguladığı müdahaleler devletlerin sağlamlaşmasını teşvik etmedi. Gerek Batı'nın gerek bir zamanların Doğu Bloku'nun askerî danışmanlar atayarak, silah ve araç gereç sağlayarak devletlerin kurulmasını hızlandırma ya da artık başlamış bulunan erozyonu durdurma denemesi hemen her zaman felaketle sonuçlandı. Afrika'da son otuz yılda yaşanan siyasi gelişmeleri çok iyi bilen Polonyalı gazeteci Ryszard Kapuściński bu durumu, Sovyetler Birliği'nin desteklediği Etiyopyalı General Mengistu'nun askerî rejimi örneğinde tasvir etmiştir: “Mengistu, Moskova'nın yardımıyla Afrika'da Sahra'nın güneyindeki en büyük orduyu kurmuştu. 400.000 askerden oluşan bu ordu füzelere ve kimyasal silahlara sahipti. [...] Ordunun liderinin kaçtığı duyulunca, tepeden tırnağa silahlı bu devasa ordu birkaç saat içinde çöktü. [...] Mengistu'nun askerleri tankları, roketatarları, uçakları ve topları bıraktılar, herkes kendi başının çaresine bakıp, yürüyerek, eşek üstünde ya da otobüslerle köylerine, evlerine doğru yollara koyuldu. Etiyopya'dan geçerken pek çok köyde ve kasabada evlerin önünde aylak aylak oturan ya da yol kenarlarındaki döküntü barlarda sürten güçlü kuvvetli, sağlıklı genç adamlar görürsünüz – bunlar General Mengistu'nun 1991 yazında tek bir günde dağılan büyük ordusunun askerleridir.”⁶

6 Ryszard Kapuściński, *Afrikanisches Fieber*, Frankfurt am Main, 1999, s. 220 vd. [Afrika Aslanı, çev. Gül Çağalı Güven, Om Yayınları, 2000].
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

Yeni savaşların devlet kurma savaşlarından ziyade devlet yıkma savaşları olduğu tahmini, devletin mali yönetim ve entegrasyon becerisinin OECD ülkelerinde de artık düşüşe geçmesiyle kuvvetlenmiştir.⁷ Karmaşık süreçlere hedefe uygun makul maliyetlerle yön vermeyi buralardaki devletler bile beceremez, 1970'li yılların ortalarından beri devletin kontrol ve güvence işlevi sürekli zayıflarken, benzer etkiler ve sorunlar kalkınmakta olan ülkelerin çok daha düşük performanslı, çok daha zayıf devlet aygıtlarını tam anlamıyla gafil avladı. Üstüne üstlük bu ülkelerin seçkinleri patrimonyal iktidar ve sadakatin henüz ötesine geçemediklerinden, iktidarlara çoğu zaman rüşvetçiliğe ve ulusal kaynakların talanına dönüştü. Seçkinlerin yandaşlarını sürekli olarak teberru ve ianelerle hoş tutmak zorunda kalmaları, bunun için gereken parayı hammadde satarak, sondaj ruhsatı vererek ya da yasadışı mal ticareti yaparak bulabilmeleleri, bir süre sonra bu gelirlerin giderek daha büyük bir kısmını kendi güvenceleri için bir kenara ayırmalarına ve Batı Avrupa ya da ABD'deki banka hesaplarında depolamalarına yol açtı. Böylece pek çok ülkenin işleyen bir devlet olmak, siyasi seçkinlerde buna uygun bir etik geliştirmek yönünde büyük zorluklarla attığı adımlar kısa sürede sekteye uğradı. Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunun devlet kurma çabaları geleneksel kabilecilik ile postmodern küreselleşme arasında kelimenin tam anlamıyla un ufak oldu. Erken Yeniçağ Avrupası'nın aksine, bu ülkelerin kendini geliştirme ve gereken direnci gösterme şansı olmadı.

Bu gelişimin dramatik bir boyut kazanması, iki faktörün, yani geleneksel kabilecilik ile küreselleşmenin yeni biçimlerinin, devlet oluşum sürecini engellediği ve bu yöndeki

7 Bkz. Wolfgang Reinhard, *Geschichte der Staatsgewalt*, Münih, 1999, s. 509 vd; devlet erkinin uğradığı erozyon konusunda daha sert bir yargı için bkz. Martin van Creveld, *Aufstieg und Untergang des Staates*, Münih, 1999, s. 373 vd.

tüm çabaları boşa çıkardığı oranda toplumiçi savaşları kö-
rüklemekle kalmayıp kesintisiz bir biçimde sürmelerine de
yol açmasıyla oldu elbette. Erken Yeniçağ Avrupası'nın bü-
yük ölçüde tarıma dayalı geçim ekonomisi koşullarında, ül-
ke tahrip olunca, tarlalar mahvolunca, stoklar talan edilince
savaşlar belli bir süre sonra sona ererdi fakat yeni savaşlar-
da böyle bir şey söz konusu değildir: Gölge ekonominin ka-
nalları üzerinden dünya ekonomisiyle çeşitli ilişkiler kuran
yeni savaşların sürdürülmesi için gereken kaynaklar dünya
piyajasından sağlanır. Nitekim Amerikalı siyaset bilimci ve
strateji kuramcısı Edward Luttwak'ın, daha istikrarlı ve ka-
lıcı bir barış sağlamak için bu savaşların mevcut kaynakla-
rının tükenmesinin ardından kendiliğinden sona ermeleri-
ni bekleme önerisinin bir hayal olduğu çabucak anlaşıldı.⁸
Batı'nın ve Birleşmiş Milletler'in, savaşlarda kaynak tüke-
timi artışını savaşları hızla sonlandırmanın bir aracına dö-
nüştürmek amacıyla zaman zaman uyguladığı ambargo po-
litikası neredeyse tüm vakalarda başarısızlığa uğradı.⁹ Sava-
şan taraflar savaşların sürdürülmesi için gereken kaynakla-
rı bulmayı hemen her zaman başardılar; ya geleneksel yol-
lardan, yani ideolojik bir ilişkilerinin olduğu ya da strate-
jik çıkarları peşindeki bir rejimin desteğinden ya da gölge
ekonominin yeni biçimlerinden faydalanabildiler. Bu du-
rum savaşların neden hemen hemen dörtte birinin on yıl-
dan fazla bir süredir devam ettiğini de açıklar.¹⁰ Angola'da-
ki savaşın otuz yılını doldurmasına az kaldı, Sudan'da savaş
başlayalı en az yirmi yıl oldu, Somali'de on beş yılı geçti.

8 Edward N. Luttwak, "Give War a Chance", *Foreign Affairs* içinde, 78. cilt, 1999, No. 4, s. 36-44.

9 Böyle bir ambargo politikasının yıkıcı sonuçlarını David Rieff, Bosna Savaşı ör-
neğinde anlatmıştır; ambargo politikası ve ardındaki hesaplar için bkz. Rieff, *Schlachthaus. Bosnien und das Versagen des Westens*, Münih, 1995, s. 36 vd.

10 Rakamlar için bkz. Wolfgang Schreiber, "Die Kriege in der zweiten Hälfte des
20. Jahrhunderts und danach", *Das Kriegsgeschehen 2000* içinde (bkz. 1. dip-
not), s. 16 vd.

Afganistan'daki savaş, eğer şimdilerde gerçekten sona ererse, yirmi dört yıl sürmüş olacak; Güneydoğu Anadolu'daki savaş aynı Sri Lanka'daki gibi yirmi yılını doldurmak zeri. Dış destek, özellikle de gölge ekonomi olmasaydı pek mümkün olmazdı bu. Gölge ekonominin bir unsuru da, daha önce de değinilen, para transferleri yaparak, her tür ticarete bulaşarak, savaşa gönüllü yollayarak ve yaralıların, kuvvetten dşmşlerin bakımını üstlenerek savaştaki taraflardan birini destekleyen göçmen cemaatleridir. Neredeyse tüm yeni savaşların bir parçası olan ve komşu ülkelerden birinin topraklarında ya da Birleşmiş Milletler'in koruması altında kurulan mülteci kampları da bunda önemli bir rol oynarlar. Mülteci kampları "savaşın çöplükleri" değildir sadece, aynı zamanda da ordonat merkezleri ve g rezervleridir; uluslararası örgütlerin insani yardımları –en azından kısmen– mülteci kamplarında savaşın srdrlmesi için gereken kaynaklara dönüşür.

Kısa devletler savaşı, uzun toplumiçi savaşlar

Srelerinin uzunluğu bakımından yeni savaşların erken Yeniçağ Avrupası'ndaki devlet kurma savaşlarından pek farkı yoktur elbette, zira dinsel-ideolojik saiklerle sağlanan bir dış kaynak akışı sonucunda bu savaşlar da uzun yıllar sürebiliyordu. Buna karşın, 17. yüzyılın ortası ila 20. yüzyılın başları arasındaki devlet kurma savaşları –bazı istisnalar sayılmazsa– daha ziyade kısa savaşlardı; çünkü her iki taraf da tartışmalı meseleyi bir muharebede sonuçlandırma çabası içindeydi, muharebenin sonucu müteakip barış müzakerelerinin temelini oluşturuyordu. Askeri kuvvetlerin zaman ve mekâna yoğunlaştırılmasına dayalı bu savaş biçimini mkemmelleştirenler öncelikle Napolyon ve ihtiyaç Moltke'ydi. Savaş belli kurallar doğrultusunda ilan ediliyor ve yine bu

kurallar doğrultusunda bitiriliyordu. Dolayısıyla savaşın kesin bir zaman sınırı vardı: Savaş ilanıyla başlıyor, barış antlaşmasıyla sona eriyordu. Birinci ve özellikle de İkinci Dünya Savaşı'nda savaş kuralları pek çok kez ihlal edilmiş olsa da, esasında savaş tasavvurumuza günümüze değin damgasını vuran devletler savaşıdır: Savaş, savaş hukuku kuralları çerçevesinde askerler arasında yürütülen bir mücadeledir. Cezaya tâbi savaş suçlarından, ancak savaşta her şeye izin verilmediği sürece söz edilebilir.

Tüm bunlar yeni savaşlar için geçerli değildir. Yeni savaşların gidişatını askerî kuvvetlerin zaman ve mekâna yoğunlaştırılması değil, dağıtılması belirler; bu savaşlar çoğunlukla partizan savaşı ilkelerine göre yürütülür: Cephe, cephe arkası ve vatan ayrımları ortadan kalktığından çarpışmalar küçük bir alanla sınırlı değildir, her yerde patlak verebilir. Her şeyden önce büyük, nihai bir çatışmadan ya düşmanla boy ölçüşülemeyeceği düşünüldüğünden ya da birlikler bu tarz bir savaş biçimine uygun olmadığından özellikle kaçınmaya çalışılır. 18. yüzyıl ila 20. yüzyılda Avrupa tarihine yön veren savaşlar, yeni savaşların hemen hepsinde baskın olarak görülen savaşçı tiplmesiyle yürütülemezdi. Nitekim yeni savaşların karakteristik özelliği, devletler savaşının en önemli özelliğinden, Clausewitz'in "savaşın can alıcı noktası" dediği nihai muharebeden yoksun olmalarıdır. "Ana muharebe kendisi uğruna, kazandıracağı zafer uğruna vardır; ana muharebede canla başla bu zafere ulaşmaya çalışılır. Şu yerde, şu saatte düşmanı yenme hedefi, savaş planının tüm izleklerinin odaklandığı, geleceğe dair tüm uzak ümitlerin ve karanlık tasavvurların birleştiği yerdir; küstah soruya yanıt vermek için önümüz sıra ilerler yazgı."¹¹ Yeni savaşlarda

11 Carl von Clausewitz, *Vom Kriege*, 19. baskı, (yay. haz.) Werner Hahlweg, Bonn, 1980, s. 453 ve 461. [Savaş Üzerine, çev. H. Fahri Çeliker, Özne Yayınları, 1999] Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

bu tür sorular sorulmaz, dolayısıyla savaşın izleklerinin birleştiği, kararın verildiği yer ve zaman yoktur.¹²

Yeni savaşlarda hemen hemen tüm taraflar savaşı, Mao Zedong'un ifadesiyle, "uzun süre dayanılacak savaş" ilkelelerine göre yürütürler. Fakat Mao'nun partizan doktrindeki kısa ve hızlı bir saldırıdan sonra geri çekilme ve dağılma taktiği, hem sayı hem de silah teknolojisi bakımından çok daha üstün bir rakibi yıpratmanın, rakibin gücünü yavaş yavaş tüketerek stratejik bir denge kurmanın bir aracıydı; böylece, ilk başta daha zayıf konumda olan taraf yavaş yavaş stratejik saldırıya geçebiliyor ve savaşı askerî yollarla sonuçlandırmaya çalışabiliyordu.¹³ Oysa yeni savaş aktörlerinin çoğu Mao'nun "stratejik savunma" dediği taktiğin ötesine geçmezler: Askerî şiddeti esasen ayakta kalmak için kullanır, savaşın askerî yollarla sona erdirilmesi için ciddi bir çaba göstermezler. Her iki tarafın da savaşı bu amaçlarla yürüttüğü, yeterince iç ve dış kaynak olduğu takdirde savaşın sonsuza dek sürebileceği ortadadır. Zaten bu savaşa savaş da dememez artık, çünkü ancak nadiren çatışma olur, şiddet âdeti uyutulmuş gibidir. Sonra aniden patlak verir ve savaş ye-

12 Elbette savaşın ana muharebede sonuçlandırılmak istenmesi, gerçekten de ana muharebede, onun sonuçlandığı anlamına gelmez. Düşman başka bir zamanda, başka bir yerde nihai muharebe istediğinden muharebeye girmekten kaçınıbiliyordu veya muharebeden sonra taraflardan hiçbiri net bir biçimde galip gelmiyordu veya galip taraf kazandığı zaferden yararlanamayacak kadar yıpranmış oluyordu. Fakat bu durum, Avrupa'daki devletler arasındaki savaşların çoğunun büyük bir muharebede sonuçlandırıldığı gerçeğini değiştirmez. Bu savaşlar –ama genelde sadece bunlar– için savaşları özünde muharebeler tarihine indirgeyen bir savaş tarihi uygun düşer; bkz. (yay. haz.) Stig Förster, *Countering Terrorism through International Cooperation*, Milano, 2001, s. 109-118.

13 Bkz. Peter M. Kuhfus, "Die Anfänge der Volkskriegsdoktrin in China", (yay. haz.) Gerhard Schulz, *Partisanen und Volkskrieg. Zur Revolutionierung des Krieges im 20. Jahrhundert* içinde, Göttingen, 1985, s. 57-91, özellikle s. 64 vd. General Giap, iki Vietnam savaşında da önce Fransa'ya, sonra da Güney Vietnam ve ABD'ye karşı Mao'nun stratejik savunma, stratejik denge ve stratejik saldırıdan oluşan üç aşamalı doktrinini uygulamıştır; ilk savaş Fransızların Dien Bien Phu'da yenilmesiyle, ikincisi ise Saygon'un Kuzey Vietnamlı düzenli birlikler tarafından ele geçirilmesiyle sona ermiştir.

niden yoğunluk kazanır, ardından yine dinmeye yüz tutarak sanki kendiliğinden sona erdiği izlenimini uyandırır. Yeni savaşların *düşük yoğunluklu savaş* (*low intensity wars*) olarak nitelendirilmesinin nedeni budur.¹⁴

Farklı savaş biçimleri, güç ve enerjilerini aldıkları farklı biçimlerde örgütlenmiş ekonomilere dayanır. Klasik devletler savaşının temelini, merkezî denetime tâbi otarşik bir ekonomi oluşturunuyordu, buna en geç Fransız Devrimi'nden itibaren geniş bir kitlelerin seferberliği de eklenmişti. Oysa yeni savaşların ekonomisinin özelliği yüksek işsizlik oranı, yüksek ithalat oranı ve zayıf, bütünlükten yoksun, merkezî olmayan bir yönetimdir: "Bu savaş ekonomisinin, özellikle de ekonomik küreselleşmenin pençesine düşmüş periferilerde görülen yeni bir ikili ekonomi tipini temsil ettiği söylenebilir."¹⁵

Klasik devletler savaşı, savaş ilanı ve barış antlaşması gibi yasal süreçlerle barış durumundan ayrılıyordu ve Hugo Grotius'un *De iure belli ac pacis* [Savaş ve Barış Hukuku Üzerine] adlı büyük eserinde de vurguladığı gibi, savaş ve barış dışında üçüncü bir durum yoktu.¹⁶ Oysa yeni savaşların ne başı bellidir ne de sonu. Bu savaşlardan birinin ne zaman başladığı, bir süre sönmeye yüz tutan şiddetin ne zaman yeniden alevleneceği ancak nadiren söylenebilir. Klasik savaşlar, insanların sosyal ve ekonomik hayatlarını artık barış koşullarına göre düzenleyebileceklerinden emin olmalarını sağlayan bir yasal anlaşmayla sona eriyordu; oysa yeni savaşların çoğu, insanların büyük çoğunluğu sanki barış

14 Bkz. Martin van Creveld, *Die Zukunft des Krieges*, Münih, 1998, s. 42 vd.

15 Vesna Bojicic, Mary Kaldor ve Ivan Vejvoda, *Post-War Reconstruction in the Balkans: A Background Report Prepared for the European Commission*, Sussex European Institute Working Paper Nr. 14.

16 Hugo Grotius, *De iure belli ac pacis*, Almanca metin ve giriş: Walter Schätzel, Tübingen, 1950, s. 47. [Savaş ve Barış Hukuku: Seçmeler, çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1967]

sağlanmış gibi davrandıklarında ve kalan azınlığın da aynı şekilde davranmasını sağlama gücüne uzun vadede sahip olduğunda sona erer. Elbette sorun şudur ki, bu durumu tayin etme gücü çoğunluğun değil, azınlığın elindedir: Yürütme organının yardımıyla çoğunluğun iradesini kabul ettirebilen bir devlet erkinin olmadığı yerde, savaş ve barış üzerinde karar verenler de şiddet yanlıları olacaktır. İnisiyatif onlarda olduğundan başkalarına iradelerini dayatırlar. Toplumiçi ve uluslarötesi savaşların uzun sürmesinin bir nedeni de budur: Barış koşullarından memnun olmayanlar sadece küçük gruplar bile olsa, savaşı harlandırmak onlar için çok kolaydır. Toplumiçi savaşlarda şiddet uygulama kapasitesine sahip tüm grupların şiddetten vazgeçmeleri için ikna edilmesi gerektiğinden, devletler arasındaki savaşlara son veren barış *antlaşmalarının* yerini, savaş aktörlerine barışın kârına konacakları taahhüt edilen barış süreçleri almıştır. Fakat genellikle bu barış süreçleri, ancak bölgedeki tarafların uyguladığı şiddeti gerekirse daha büyük bir şiddet uygulayarak bastırabilecek durumda olan, aynı zamanda da barışın kârını yeterince cazip kılmak için barış sürecine muazzam paralarla yatırım yapan üçüncü bir ülkenin liderliğinde yürütüldüğünde başarılı oluyor. Bu koşullar altında barış süreçlerinin başarıdan ziyade başarısızlıkla sonuçlanmasına pek şaşmamak gerek.

Kurban bilançoları, mülteci kampları, salgın hastalıklar

20. yüzyıl başına kadar savaşlarda ölenlerin ve yaralananların yaklaşık yüzde 90'ı devletler hukukundaki asker tanımına uyan askerlerdi; 20. yüzyıl sonundaki yeni savaşların kurban bilançosu tam tersine dönmüştür: Ölen ya da yaralananların yüzde 80'i sivil halk, geri kalan yüzde 20'si ise çatışma-

larda yer alan askerlerdir.¹⁷ Bilançonun tersine dönmesi, devletler arasındaki savaşlar azalırken, toplumiçi ve uluslarötesi savaşların artmasıyla açıklanabilir elbette. Ama bu yeterli bir açıklama değildir. Asıl neden, yeni savaşlarda şiddetin silahlı düşmandan ziyade sivil halka yöneltilmesidir; amaç, sivil halkı –bir nüfus grubunun fiziksel olarak tamamen yok edilmesine kadar varabilen “etnik temizlik”lerle– bir bölgeyi terk etmeye ya da silahlı grupları sürekli olarak desteklemeye ve ihtiyaçlarını karşılamaya zorlamaktır. Özellikle de sonuncusu yeni savaşlar için çok tipiktir, bu yüzden iş hayatı ile şiddetin sınırları muğlaklaşır. Savaş bir yaşam biçimi haline gelir: Savaş aktörleri geçimlerini savaşla sağlarlar, bu arada muazzam bir servet edinmeleri de nadir görülen bir durum değildir. Her halükârda, kısa vadede soygun ve talanların, orta vadede köle işçiliğinin çeşitli biçimlerinin, uzun vadede ise ticaret ile şiddetin ayrılmaz bir bütün haline geldiği gölge ekonomilerin damgasını vurduğu savaş ekonomileri oluşur.¹⁸ Dolayısıyla, savaşın sürmesi savaş aktörlerinin ve onlara bağlı grupların işine gelir¹⁹ ve bu çıkarların şiddet yoluyla dayatılması nihai muharebeyle değil, katliamla olur.²⁰

17 Elbette bu veriler net rakamlara değil, tahminlere dayanmaktadır; ayrıca burada tanım ve sınıflandırma sorunu da bir rol oynamaktadır. 20. yüzyılın başındaki rakamlar için bkz. Dan Smith, *The State of War and Peace Atlas*, Londra, 1977; 20. yüzyılın sonundaki rakamlar için bkz. Mary Kaldor, *Neue und alte Kriege. Organisierte Gewalt im Zeitalter der Globalisierung*, Frankfurt am Main, 2000, s. 160, ayrıca bkz. Klaus Jürgen Gantzel, “Über die Kriege nach dem Zweiten Weltkrieg. Tendenzen, ursächliche Hintergründe, Perspektiven”, (yay. haz.) Bernd Wegner, *Wie Kriege entstehen. Zum historischen Hintergrund von Staatenkonflikten* içinde, Paderborn, 2000, s. 299-318, özellikle s. 308 vd.

18 Bkz. (yay. haz.) François Jean/Jean-Christophe Rufin, *Ökonomie der Bürgerkriege*, Hamburg, 1999, ayrıca bkz. (yay. haz.) Mats Berdal/David M. Malone, *Greed and Grievance. Economic Agendas in Civil Wars*, Boulder/Londra, 2000.

19 Bkz. Philipp Genschel/Klaus Schlichte, “Wenn Kriege chronisch werden: Der Bürgerkrieg”, *Leviathan* içinde, 25. dön., 1997, 4. sayı, s. 501-517, özellikle s. 507 vd.

20 Bir şiddet uygulaması olarak katliamın en iyi analizi için bkz. Wolfgang Sofsky, *Traktat über die Gewalt*, Frankfurt am Main, 1996, s. 173 vd., ayrıca ücretsiz PDF kitap Arşivi - <https://mahtey.org>

Katliamda, muharebede olduğu gibi silahlı ve direnebilen bir rakibe, siyasi iradeyi dayatmak için boyun eğdirilmez; silahsız, bu nedenle de direnemeyen sivil halkın askerlere her bakımdan boyun eğmesi için aşırı bir şiddet uygulamasıyla sindirilmesi amaçlanır. Soygun ve talan ekonomisi geniş çapta örgütlenmiş korkuya dayanır genellikle. Neredeyse tüm yeni savaşlar, silahlıların silahsızlara karşı yarattığı ve örgütlediği korkuyla yönetilir. Bu da silahlı grupların büyük ölçüde disiplinsizleşmesine yol açar; askerler, savaş hukukunu ya da herhangi bir askerî ceza hukukunu tanımayan yağmacılara dönüşürler. Nitekim yeni savaşlarda şiddetin yoğun bir biçimde cinselleştirildiği görülür: Bu çatışmalarda neredeyse sıradanlaşan tecavüz orjilerine ya da tam anlamıyla tecavüz stratejilerine,²¹ kurbanların organlarının kesilmesine ve uzuvlarının ganimete dönüşmesine giderek daha çok rastlanır. “Savaş” der, Liberya iç savaşını anlatan Hans Christoph Buch, “insanın içini dışına çıkarır: Monrovia’daki bir kavşakta trafik lambasının yerini alan ve sürücülere buradan öteye geçilemez sinyali veren kesik başı gördüğümde bu metafor kelimenin tam anlamıyla gerçek oluyor. Biraz daha dikkatle bakınca, köprüye girişi engellemek için yola enlemesine gerilmiş ipin katledilen kişinin bağırsakları olduğunu anlıyorum, kurbanın başsız gövdesi ise korkunç bir natürmort gibi bir büro sandalyesinde oturuyor.”²²

ca bkz. aynı yazarın, *Zeiten des Schreckens. Amok, Terror, Krieg*, Frankfurt am Main, 2002, s. 158 vd. [*Dehşetli Zamanlar-Amok, Terör, Savaş*, çev. Dilek Zaptıoğlu, İletişim Yayınları, 2009]

- 21 Genel bir özet için bkz. Gaby Zipfel, “‘Blood, sperm and tears’. Sexuelle Gewalt in Kriegen”, *Mittelweg* 36 içinde, 10. dön., 2001, 5. sayı, s. 3-20, ayrıca bkz. Kevin Gerard Neill, “Duty, Honor, Rape: Sexual Assault Against Woman During War”, *Journal of International Woman’s Studies* içinde, 2. cilt, 2001, 1. sayı.
- 22 Hans Christoph Buch, *Blut im Schuh. Schlächter und Voyeure an den Fronten des Weltbürgerkriegs*, Frankfurt am Main, 2001, s. 117; insan bedeninin uzuvlarının ganimetleştirilmesi ile geleneksel dinlere dayalı dünya yorumlarının çöküşü arasındaki ilişki ve Liberya İç Savaşı için bkz. Stephen Ellis, *The Mask of Anarchy*, Londra, 1999.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Fakat bu yeni savaşların en karakteristik özelliği, askerî şiddet ile açlık ve bulaşıcı hastalıkların iç içe olmasıdır. Avrupa'da savaşın geç 17. yüzyıldan itibaren devletleştirilmesi ve olabildiğince hızla sonuçlandırılması stratejisi Mahşerin Atlıları'yla simgelenen açlık, veba ve savaş üçlüsünün²³ yok olmasını ve savaş zamanında ille de açlık ve bulaşıcı hastalıklar yaşanmamasını sağlamıştı.²⁴ Oysa son yirmi yıldaki savaşların çoğunda, silah zoruyla yiyecek tedarik edemeyenler açlıktan ölmeye mahkûmdur ya da hijyen koşullarının berbat olduğu mülteci kamplarında bulaşıcı hastalıklar yüzünden telef olurlar. Bu eğilim, savaş rejimlerine askerî müdahalede bulunmaksızın siyasi anlaşma dayatmak amacıyla zaman zaman uygulanan ekonomik ambargoyla daha da arttı. Dolayısıyla savaş şiddetinin doğrudan kurbanları olmadıklarında bile, yeni savaşlarda en büyük bedeli küçük çocuklar, kadınlar ve yaşlılar öderler. Bu bedel bir savaşın kurban bilançosunda ya hiç belirtilmediği ya da ancak kısmen belirtil-

23 “Yuhanna'nın Vahyi”nde (6, 1-8) sözü edilen Mahşerin Dört Atlısı, geç Ortaçağ'da ve erken Yeniçağ'da veba, pahalılık [kıtlık], savaş ve ölüm olarak yorumlanmıştır.

24 Bunun bir ifadesi de Berlin Şehir Komutanı'nın, Prusya'nın Jena ve Auerstedt'te yenilgiye uğramasından sonra yaptığı meşhur açıklamadır: “Kral bir muharebeyi kaybetti. Şimdi vatandaşın birinci görevi sükûnettir!” (alıntı: Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1800-1866. Bürgerwelt und starker Staat*, Münih, 1983, s. 15). Savaşın insanların gündelik yaşamıyla artık sadece uzaktan bir ilişkisi vardı ve toplumsal bir felakete yol açabileceği beklenmiyordu. Nitekim Otuz Yıl Savaşları'nın sona ermesinden Birinci Dünya Savaşı başlayana dek Avrupa'daki savaşlar demografik gelişimi çok az etkiledi. Elbette bu, Avrupalıların başka kıtalardaki fetih savaşları için geçerli değildir. Birliklerin gıda maddesi ihtiyacını karşılamakta ne büyük sıkıntı yaşandığı, bulaşıcı hastalıkları önlemekte ne büyük zorluk çekildiği 16. ile 18. yüzyıllar arasındaki savaşlardaki askerlerin ölüm nedenleriyle ilgili ortalama rakamlardan anlaşılmaktadır: Bir savaşta hayatını kaybeden askerlerin sadece onda biri savaş alanında ölmüştür; her 10 askerden 3'ü savaşta aldığı yaralar sonucunda hayatını kaybederken, 6'sı yetersiz beslenmeden kaynaklanan enfeksiyonlara kurban gitmiştir; bkz. Bernhard R. Kroener, “Das Schwungrad der Staatsmaschine? Die Bedeutung der bewaffneten Macht in der europäischen Geschichte der Frühen Neuzeit”, (yay. haz.) aynı yazar/Ralf Pröve, *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit* içinde, Paderborn, 1996, s. 1-23, burada s. 11.

diğinden, biraz daha yakından bakıldığında, kurbanlar arasındaki sivil oranının mevcut rakamlardan çok daha yüksek olduğu görülür.

Kısacası, yeni savaşların bize çarpışmalar ya da nihai muharebeler değil, mülteci akınları, sefil kamplar ve açlık kurbanları biçiminde yansıması tesadüf değildir. Savaşın zincirlerinden boşanması, şiddetin toplumun kılcal damarlarına kadar yayılması, yeni savaşların başının ve sonunun belli olmamasının ötesinde sınırlarının da muğlaklaşmasına yol açtı. Bu savaşlarda ne asker ile sivil ayrımı vardır ne de uğruna savaşılan bir hedef ve amaç. Şiddet, zamanla sınırlı olmadığı gibi mekânla da sınırlı değildir: Toplumiçi savaşların patlak verdiği bölgenin sınırlarının dışına taşması ve kısa zamanda uluslarötesi bir savaşa dönüşmesi olasılığı çok güçlüdür. Ne de olsa bu savaşların aktörleri –ganimet malı satmak, yasadışı mal ticareti yapmak ya da silah ve cephane satın almak için–²⁵ uluslararası suç örgütleriyle bir sürü bağlantı kurarlar; dolayısıyla gözlemlenen şiddet biçimlerinin hâlâ savaş şiddeti mi, yoksa basbayağı suç eylemleri mi olduğu sorusu ortaya çıkar. Ama devlet düzeninin olmadığı yerde “suç”tan söz edilebilir mi? Suçun yayılmasının en meşhur örneği Kolombiya’daki toplumiçi savaştır²⁶ ama Çeçen Savaşı’nda da her iki taraf da öyle yöntemlere başvurmuştur

25 Genel bilgi için bkz. Berndt Georg Thamm, “The Nexus between Arms Trade, Drugs and Terrorism”, (yay. haz.) Alex P. Schmidt, *Countering Terrorism through International Cooperation* içinde, Milano, 2001, s. 109-118.

26 Kolombiya’daki siyasi-ekonomik duruma, gerilla grupları, ordu ve örgütlü suçun hasmane koalisyonu damgasını vurmuştur. Hasmane koalisyonun anlamı, bu üç aktörün bir yandan birbirleriyle mücadele ederken, bir yandan da iç savaşın sona ermesi durumunda ortadan kalkacak olan statükonun korunmasından muazzam çıkarlar sağlamasıdır. Bu nedenle Richani, Kolombiya’daki savaş ekonomisiyle ilgili analizinde (“The Political Economy of Violence: The War System in Colombia”, *Journal of Interamerican Studies and World Affairs* içinde, 39. dön., 1997, 2. sayı, s. 37-82) gerillalar, uyuşturucu tüccarları, ordu, paramiliter gruplar ve özel güvenlik şirketleri arasında dolaysız ekonomik ilişkiler olduğu sonucuna varır.

ki, savaş eylemleri ile sıradan şiddet suçları arasındaki sınırın nerede başlayıp nerede bittiği belli değildir artık.²⁷ “Suç ile karaborsa,” diye yazar David Rieff Bosna Savaşı hakkında, “savaşta müttefik olduklarından tüccarların çoğu çabuk para kazanma peşinde olan sıradan suçlular değil, üniformalı gangsterler, paramiliter Çetnik grupların en radikal, en azılı üyeleridir. Otel Bosna’da yıkılana kadar içtikten sonra Banyaluka sokaklarında yalpa vurarak dolaşan pek çok asker –arada sırada da Müslüman evlerinin pencerelerinden içeriye el bombası atıyorlardı– Müslümanların yaşamak için en gerekli şeyleri satın aldıkları askerler olması ironiden de öteydi.”²⁸ Devletin sıklıkla gözden kaçırılan bir başarısı, şiddet ile ticareti birbirinden ayırması ve bunu genel olarak kabul ettirmesiydi; devletin bunu başarabilmesinin nedeni savaşın tekeldisi olmasıydı. Dolayısıyla, yeni savaşların önce klasik devletler savaşlarından ayrı tutularak tanımlanması, sonra da yeni savaşlara özgü farklılıklar ve yeniliklerin ortaya konması gerekir.

Özelleştirme ve ticarileştirme: Savaş lordları, çocuk askerler, paralı askerlik şirketleri

Savaşın devletin tekeline çıkması –ki bunun en belirgin göstergesi devlet-benzeri aktörler ile özel aktörlerin sayılarının giderek artmasıdır– en başta savaşın ticarileştirilmesiyle ve şiddet ile iş hayatının giderek iç içe geçmesiyle hızlanır.²⁹

27 1990’lı yılların ortasındaki ilk Çeçenistan Savaşı’nda Rus askerler ile Çeçen savaşçılar arasındaki sessiz işbirliği konusunda bkz. Juan Goytisolo, *Landschaften eines Krieges: Tschetschenien*, Frankfurt am Main, 1996, s. 66 vd; İkinci Çeçenistan Savaşı’nda Rus ordusundaki subaylar ve askerlerin kişisel zenginleşme yöntemi olarak adam kaçırmaya ve ceset ticareti için bkz. Anne Nivat, *Mitten durch den Krieg. Ein Winter in Tschetschenien*, Zürih, 2001.

28 Rieff, *Schlachthaus* (bkz. 9. dipnot), s. 126.

29 Bkz. Mark Duffield, “Post-modern Conflict: Warlords, Post-adjustment States and Private Protection”, *Civil Wars* içinde, 1. cilt, 1998, 1. sayı, s. 65-102, ayrıca ücretsiz PDF kitap Arşivi - <https://ranney.org>

Yeni savaşların karakteristik özelliği, devletin savaş şiddeti üzerindeki tekelerini yitirmiş olmasıdır. şayet devlet yeni savaşlarda hâlâ boy gösteriyorsa, kısmen ideolojik nedenlerle ama öncelikle soygun ve talan amacıyla savaşanların yanında yer alan bir dizi özel savaş şirketleriyle işbirliği içindedir. Örneğin dehşet saçan Çetnikler, Yugoslavya'nın paręalandıęı savaşlarda gönüllü olarak Sırpların yanında savaşan o paramiliter gruplar ve çeteler, bunu çoğu kez öncelikle ekonomik nedenlerle yaptılar: Sürgünlerin ve katledilenlerin evlerinde ele geçirdikleri ganimet sayesinde, sivil kişilerken ancak hayalini kurabildikleri bir hayata kavuştular. İspanyol general Spinola'ya, paralı asker lideri Ernst zu Mansfeld'e ve nihayet İsveç kralı Gustav Adolf'a atfedilen, savaşın savaşı beslemesi gerektiği şiarı yeni savaşlarda yine güncel bir önem kazandı: Paramiliter çeteler, savaş lordlarına bağlı birlikler, yerel milisler ve paralı asker birlikleri, toplumsal artı-ürünün bir kısmını bu amaçla vergilendiren devletler tarafından silahlandırılıp maaşa bağlanmıyorlar, onlar genellikle kendi başlarının çaresine bakmak zorundalar. Bu durum özellikle de sivillere uygulanan şiddetin ivme kazanmasına yol açtı, çünkü silahlı grupların geçimlerini sağlamalarının tek aracı şiddettir. Üstelik de iç savaşlarda en etkili araçtır: Silahlı birinin hayatta kalma şansı hem daha yüksektir hem de hayatta kalmak için en gereken şeylerin dağıtımının tercihen silah zoruyla yapıldığı koşullarda hayatları daha iyi ve daha güvenlidir.

Savaşın devletin kontrolünden çıkmasının başkahramanları savaş lordları, yerel komutanlar ve bölgeler ötesi girişimcileridir, zira bundan en çok kâr sağlayan onlardır.³⁰ Bunla-

nca bkz. Herfried Münkler, "Die privatisierten Kriege des 21. Jahrhunderts", *Merkur* içinde, 55. dön., 2001, 3. sayı, s. 222-234.

30 Savaş lordlarının geçmişi ve bugünü hakkında mükemmel bir genel bilgi için bkz. Michael Riekenberg, "Warlords. Eine Problemskizze", *Comparativ* içinde, 5./6. sayı, 1999, s. 187-205; ayrıca bkz. William Reno, *Warlord Politics and Af-*

rın bazıları, özellikle de, çöken bir devletin geniş bölgelerini kontrol altına alarak talan edebilmiş olanlar, devlete özgü en önemli hakların kendilerine de tanınmasını talep eder – meşakkatli devlet kurma sürecini başlatmak için değil elbette, zorla ele geçirdikleri ganimetin yanı sıra uluslararası alanda kabul edilmenin avantajlarından, ekonomik destekten, uluslararası piyasalara rahatça girebilme ve en önemlisi de topladıkları serveti rakip savaş lordlarından kaçırmak amacıyla yurtdışına transfer etme olanağından yararlanabilmek için. Savaş lordlarının devlet olarak tanınma talebinin amacı, süreç içinde devlet kurmaya dönüşebilecek bir sorumluluk ve yükümlülük üstlenmek değil, ganimet toplamayı başka araçlarla sürdürmektir.

Savaş lordları yapısının klasik iç savaş yapısından farkı, “şiddetin piyasaların düzenlenmesinde bir araç olarak kullanılması ve mala ya da hizmete dönüştürülmesidir.”³¹ Dolayısıyla savaş lordlarının en çok görüldüğü yerler, özellikle de piyasaların devlet tarafından korunmadığı, şiddete dayalı olmayan mal ekonomilerinin şiddet yoluyla sağlanmış mal, hizmet ve yasal unvanlarla bir arada olduğu yerlerdir ki, devlet düzeninin tamamen çöktüğü her yer için geçerlidir bu. 19. ve erken 20. yüzyılda klasik savaş lordlarının iktidarı tarım ekonomisinin yapı ve konjonktürlerine dayanırken, bugün artık kentlerdeki gençlik alt-kültürlerine kadar nüfuz etmiştir; en önemli asker kaynağı olan bu alt-kültürlerden savaşçı kazanmak ve motive etmek için kültür endüstrisinin Rap ve Reggae gibi eklentilerinin yanı sıra tüke-

merican States, Boulder/Londra, 1998. 20. yüzyılın '20'li, '30'lu ve '40'lı yıllarında Çin'deki ilk modern savaş lordluğu için bkz. Edward A. McCord, *The Power of the Gun. The Emergence of Modern Chinese Warlordism*, Berkeley, 1993. Savaşın devletin tekelinden çıkmasından başka kimlerin kâr sağladığı konusunda bkz. Klaus Schlichte, “Profiteure und Verlierer von Bürgerkriegsökonomien”, “İç Savaşların Ekonomisi” adlı konferanstaki konuşmanın metni, Hofgeismar, 19-21 Ekim 2001.

31 Riekenberg, “Warlords” (bkz. 30. dipnot), s. 200.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranteey.org>

tim ve statü vaatlerinden de faydalanılır. Bazı savaş lordu gruplarında güneş gözlüğü ve kalaşnikof acımasız ve serse-ri şiddetin ikonları haline gelmiştir. Bunun yanı sıra, şidde-tin sadece fiziksel olarak hayatta kalmanın garantisi olduğu savaş lordu grupları da vardır elbette. Hartmut Dießenbac-her, lüks mallara ve statü sembollerine kavuşmak için değil, sırf hayatta kalabilmek amacıyla şiddete başvuran bu kişile-rin tanımlanmasında “aşırı nüfus ürünü savaşçı” kavramını önermiştir.³²

İki savaş lordu tipini, klasik kırsal savaş lordu ile mo-derن kentsel savaş lordunu birbirinden net bir biçimde ayırt etmek elbette çoğu zaman mümkün değildir ya da siya-si ve ekonomik duruma göre ikisi arasında akışkan geçiş-ler vardır. Fakat tüm savaş lordlarının ortak özelliği, mülte-ci kamplarını geri çekilme ve yeni yer bulma alanları olarak kullanmalarıdır, zira mülteci kamplarında uluslararası insa-ni yardım örgütlerinin hizmetlerinden rahatlıkla yararlan-bilmektedirler: “Savaş lordları için bitmek tükenmek bilme-yen bir kâr kaynağı,” der Kapuściński, “yoksul ve aç nüfu-sa yönelik uluslararası yardımdır. Savaş lordları her yardım nakliyatında çuvallarca tahıla, litrelerce yağa el koyarak ih-tiyaçlarını karşılarlar. Çünkü burada hüküm süren yasa şu-dur: Kimin silahı varsa, karnını ilk o tıka basa doyurur. Di-ğerleriyse aç kalır.”³³ Dolayısıyla uluslararası yardımlar ço-ğu yerde savaş ekonomilerinin bir unsuru haline gelmiştir. Açlığı ve sefaleti dindirmesi amaçlanan yardımlar savaşa bir kaynak olmuştur.³⁴

32 Hartmut Dießenbacher, *Kriege der Zukunft. Die Bevölkerungsexplosion ge-fährdet den Frieden*, Münih/Viyana, 1998, özellikle bkz. s. 185 vd.

33 Ryszard Kapuściński, *Afrikanisches Fieber* (bkz. 6. dipnot), s. 254.

34 Bkz. François Jean, “Humanitäre Hilfe und Kriegsökonomie”, (yay. haz.) Jean/ Ruffin, *Ökonomie der Bürgerkriege* içinde (bkz. 18. dipnot), s. 440-476; Liber-ya İç Savaşı’ndaki tarafların insani yardımları sömürmesi üzerine örnek bir ça-lışma için bkz. F. Weissman, *L’Aide Humanitaire dans la Dynamique du Conflit Libérien*, Paris, 1996. Bir başka örnek de Saraybosna 1992-1996 yılları arasın-

Yeni savaşlara savaş lordlarıyla birlikte çocuk askerler de girdi. Birleşmiş Milletler dünyadaki çocuk asker sayısının 300.000 civarında olduğunu tahmin ediyor.³⁵ Elde taşınan ateşli silah teknolojisinin gelişmesi sonucu bu silahların atış yoğunluklarının hayli artmasına rağmen ağırlıklarının gide-rek azalması, pek çoğu on dört yaşın altındaki çocukların çatışmalarda bütünüyle devreye sokulabilmesinin en önem-li nedenidir. Üstelik silahlar yalnızca hafiflemekle kalmadı, küçüldüler de, bazıları yetişkinlerden ziyade çocuklar için tasarlanmışa benziyor.³⁶ Bu nedenle, çocuklar uzun bir as-kerî eğitim sürecinden geçmeden savaşçı olarak devreye so-kulabiliyor, üstelik de tehlike bilinçlerinin nispeten az geliş-miş olması ve pek talepkâr olmamaları onları şiddetin hem ucuz hem de etkili araçları kılıyor. Afganistan savaşlarında-ki çeşitli gruplar, hemen hemen bütün Kara Afrikalı komu-tanlar, Kamboçya'daki Kızıl Kmerler de çocuk askerlerden yararlandılar; bu ergenler için yiyecek ya da giysiye, özlem duydukları tüketim mallarına ve statüye kavuşmanın çoğu zaman tek ya da en kolay yolu bir silah sahibi olmaktır.

Yeni savaşların en önemli motorlarından biri, yapısal iş-sizliğin toplam nüfusun aşırı derecede yüksek genç oranıyla başa baş gitmesi nedeniyle, gençlerin barış ekonomisinden büyük ölçüde dışlanmalarıdır. Düzenli bir iş hayatının di-siplin mekanizmalarından yoksun gençlere tüketim dünya-

da Bosna-Sırp ordusu tarafından kuşatılıp bombalandığında, Sırp kuşatmacıla-rın BM'nin yardım konvoylarının mevzilerinden geçmesine ancak önce kendi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra izin vermeleridir.

35 Rakamlar için bkz. Pino Arlacchi, *Ware Mensch. Der Skandal des modernen Sklavenhandels*, Münih/Zürih, 1999, s. 164.

36 Kapuściński, *Afrikanisches Fieber* (bkz. 6. dipnot), s. 149. Doğu-Batı çatışması-nın sona ermesinden sonra büyük güçlerin siyasi müttefiklerin silahlanmasına karşı ilgilerini giderek yitirmesiyle Afrika kıtasında silah alımlarının 5,2 mil-yar dolardan 500 milyon dolara düşmesi bu bağlamda çok önemlidir. Sonuç-ta tanker ve savaş uçakları gibi ağır silahlardan tüfekler, makineli tüfekler, ka-ra mayınları ve hafif toplar gibi hafif silahlara, yani tam da yeni savaşlarda ter-cih edilen silahlara geçilmiştir.

sının kapıları da kapalıdır. Peter Scholl-Latour görüşme yaptığı Afrikalılardan birinin anlattıklarını şöyle aktarır: “Normalde sokak çocuğu ya da geçici işçi olarak sürünecek olan on iki-on dört yaşındaki bir çocuk askerin başına gelebilecek en iyi şey kalaşnikofuyla yetişkinleri terörize etmek ya da kan dökerek gücünü göstermek değil de nedir?”³⁷ Hans Christoph Buch’un Sierra Leone’deki savaş hakkında anlattıkları, silahlı ergenlerin yoksulluk ve sefaletin üstesinden gelmelerinin yanı sıra, güç fantezilerini dizginsizce yaşayabilmelerinin de önemli olduğunu gösteriyor: “Bir kavşaktan geçmek insanın hayatını riske atması demekti ama bir gazeteci kavşağa yaklaştığında çete savaşçıları ateş etmeyi kesiyor, karşı tarafta araba hurdaları arkasında sipere yatmış savaşçılara seslenerek yabancının geçmesine izin vermelerini söylüyorlardı. İç savaşdaki tüm taraflar buna uyuyordu – bu fenomeni ancak medyanın büyüleyici etkisiyle açıklayabiliyorum. Şiddet videolarıyla azdırılmış gençlerin en çok istedikleri şey televizyona çıkmaktı, Rambo pozlarına girip TV ekiplerinin kameraları önünde şov yapıyorlardı. Monrovia’da insan hayatı beş dolardan fazla etmiyordu ama silahlı gençler [...] çalışan kameralar önünde bir esiri katletmek için daha azına da razıydı.”³⁸

Bu tür güç fantezilerinin bir boyutu da, silahlı ergenlerin cinsel ihtiyaçlarını dizginsizce tatmin edebilmeleridir. En gaddar tecavüzlerin, parçalanmış cinsel organların suçlusu savaşçı gençlerdir çoğu zaman. Gözlem ile analizi birleştirmeyi herkesten daha iyi bilen Michael Ignatieff, yeni savaşlarda artan gaddarlık ve vahşetin esasen bu silahlı gençlerin çoğalmasından kaynaklandığına işaret eder: “Geleneksel toplumların çoğunda onur tevazuuyla, erkeklik disiplin-

37 Peter Scholl-Latour, *Afrikanische Totenklage. Der Ausverkauf des Schwarzen Kontinents*, Münih, 2001, s. 439.

38 Buch, *Blut im Schuh* (bkz. 22. dipnot), s. 31.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

le ilişkilendirilir. [...] Özellikle de 1990'lı yıllardaki savaşların vahşeti erkek kimliğindeki başka bir vizyonla, erkek ergenlerin dizginlemedikleri cinselliğiyle ilintilidir. Bu gençlerle birlikte ordulara farklı bir asker tipi girmiştir. Onlar için silah, saygı duyulan ve ritüel ilişki kurulan bir şey değildir, basbayağı fallik bir anlam taşır. Bosna'da koyu güneş gözlüklü, daracık kamuflaj giysili gençlerin AK-47* maki-neli tüfeklerini salladıkları bir kontrol noktasından geçmek, toksik bir testosteron bölgesine adım atmak demektir. Savaşların daima cinsel bir boyutu olmuştur – asker üniforması giymek düzgün davranmanın garantisi değildir; fakat bir savaş, ergen düzensiz askerlerle yürütülüyorsa, cinsel vahşet sıradan bir silah haline gelir.”³⁹

Ignatieff'in anlattıkları rakamlarla da ifade edilebilir: Uluslararası örgütlerin tahminlerine göre, Balkanlar'daki savaşlarda son on yılda 20.000 ila 50.000 kadına tecavüz edilirken, *Human's Right Watch*'a göre Ruanda'daki soykırım esnasında ve sonrasında tecavüze uğrayan kadın sayısı çeyrek milyonun üzerindeydi.⁴⁰ Yeni savaşlarda sivil halka uygulanan şiddet öncelikle kadınlara yöneltilir.⁴¹ Şiddet, sistematik tecavüzlerle birlikte uygulanan “etnik temizlik” stratejile-

(*) Kalaşnikof – e.n.

39 Michael Ignatieff, *Die Zivilisierung des Krieges. Ethnische Konflikte, Menschenrechte, Medien*, Hamburg, 2000, s. 161.

40 Clotilde Twagiramariya/Meredeth Turshen, “‘Favors’ to Give and ‘Consenting’ Victims: The Sexual Politics of Survival in Rwanda”, (yay. haz.) aynı yazar, *What Women Do in Wartime. Gender and Conflict in Africa* içinde, Londra/New York, 1998, s. 102; Tutsilere yapılan katliam sırasındaki sistematik tecavüzler için bkz. Philip Gourevitch, *Wir möchten Ihnen mitteilen, dass wir morgen mit unseren Familien umgebracht werden. Berichte aus Ruanda*, Berlin, 1999.

41 Savaşta tecavüzlerle ilgili literatürde silahlı grupların disiplinsizleşmesinin vahim sonuçları üzerinde genellikle durulmaz; savaşta tecavüzler, hangi tür savaş olursa olsun, sıradan bir savaş olgusu gibi ele alınır. Bu yüzden, tecavüzün, askerî suç olarak cezalandırıldığı devletler savaşından, bir strateji unsuru haline geldiği yeni savaşlara geçişte aşırı derecede artması pek çok yazarın gözünden kaçmamıştır.

rinden, bir toplumun sosyal dayanışmasının ve ahlâki normlarının yok edilmesine –özellikle de genç kadınlara tecavüz edildiğinden bu kadınlar damgalanır ve toplumdan dışlanırlar– ve yeni işgal edilen bölgelerde ganimet olarak kızlar ve kadınlarla zorla cinsel ilişkiye girilmesine değin uzanır. Nitekim Ignatieff'in sözünü ettiği cinsel vahşetin özellikle de muhafazakâr bir cinsel ahlâk anlayışının hâkim olduğu, yeni savaşlarda çöken toplumlara uygulandığı görülür. Burada silah zoruyla cinsel ilişki kurabilmek hem çok daha caziptir hem de tecavüzlerin toplumsal sonuçları çok daha yıkıcıdır, çünkü genç kadınlarının büyük çoğunluğu tecavüze uğrayan ve damgalanan bu toplumlar kendilerini bir daha yeneden üretemezler.

Savaşın giderek özelleştirilmesi ve ticarileşmesinin, savaş lordları yapılarının oluşup üremesi ve ucuz çocuk askerler kullanılması dışındaki önemli bir göstergesi de, hemen hemen tüm yeni savaşlarda rol oynayan paralı askerlerin giderek artmasıdır – Balkan savaşlarında kendi başlarına ve genellikle düşük bir ücret karşılığında taraflardan birine katılan Batı Avrupalı sorumsuz maceraperestlerden, *Control Risks Group*, *Defence Systems Ltd.*, *Sandline International*, *Saladin Security*, *Gurkha Security Guards* ve özellikle de *Executive Outcomes* gibi merkezleri Londra'da bulunan ve tüm dünyada şubeleri olan, iyi eğitilmiş askerî personelin yanı sıra uçak, helikopter ve ayrıntılı güvenlik konseptleri de sunan üst düzey profesyonel güvenlik şirketlerine değin uzanan geniş bir yelpazedir bu.⁴² Müşterileri arasında, isyanları bastırmakta kendi ordularına ve muhafız birliklerine artık güvenemeyen devlet başkanları kadar, savaş ve isyan bölgelerindeki üretim tesislerini bu tür paralı askerlik şirketlerine korutan uluslararası şirketler de vardır. Kara Afrika'da, *Exe-*

42 Bkz. Duffield, "Post-modern Conflict: Warlords, Post-adjustment States and Private Protection", bkz. 29. dipnot, s. 92 vd.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

cutive Outcomes'ın tek bir askerinin yerel askerlerden oluşan bir bölüğe bedel olduğu görüşü yaygındır.⁴³ Çeçenistan'da, Bosna'da, Afganistan ve Cezayir'de devreye sokulan ve bu bölgelerde dinsel bağlar ve kültürel değerler adına savaşmaları için ücretleri Arap devletlerinin ya da özel kişilerin petro-dolarlarıyla ödenen mücahitler de yeni savaşların paralı askerlerindendir. Paralı askerlerin bir kısmı, Batılı ülkeler tarafından az çok resmî olarak kurulup eğitilen savaş birliklerinden çıkmadır; bunların en eskisi ve en ünlüsü Fransız Yabancılar Lejyonu'dur, diğerleri ise Britanya ordusundaki Gurkha Birlikleri, İsrail'in bir ara kuzey sınırındaki tampon bölgeyi korumakta kullandığı Güney Lübnan Ordusu ve birkaç aylığına Anti-Terör Koalisyonu'nda görevlendirilen Afgan Kuzey İttifakı'dır.

Mücahit ağlarından alelacele derlenmiş savaşçılara; silah ticaretinin birinci adresleriyle bağlantı içinde olan seçkin görünümlü güvenlik şirketlerinden aşırı alkol tükettikleri, savaşın vücutlarında bıraktığı izlerin silinmemesi için haftalarca yıkanmadıkları her hallerinden belli olan gürültücü maceraperest gruplarına varıncaya dek hepsinin ortak özelliği siyasi sorumluluk ve yurtseverlik karışımı duygularla davaları için mücadele eden ülke evlatlarından değil, öncelikle maddi çıkarlarla, macera hevesi ve ideolojik saiklerle hareket eden kişilerden oluşmasıdır. Hiç kuşkusuz, böyle bir bileşim –ücretler, en gerekli ihtiyaçların karşılanmasından ayda yaklaşık 15.000 dolara varan cömert ödemelere kadar uzanır–⁴⁴ şiddetin sınırlarının ortadan kalkmasını ve savaş vahşetinin artmasını hızlandırmıştır. Lahey Kara Savaş Talimatnamesi'nde ve Cenevre Konvansiyonu'nda tüm ek protokollerle birlikte karara bağlanan yasaklar ve kısıtlamalar yeni savaşlarda pek dikkate alınmamaktadır. Bu-

43 Scholl-Latour, *Afrikanische Totenklage* (bkz. 37. dipnot), s. 430.

44 A.g.e. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

nun en önemli nedeni, savaş hukuku ve devletler hukukunun geleneksel adresleri olan devletlerin yeni savaşların gidişatında pek bir önem taşımamalarıdır. Devletin resmî müdafaacısı olan güya düzenli ordular da genellikle çapulcu çetelerinden başka bir şey değildir, yarı resmî yarı özel aktörler ise devletler hukukunun yaptırım tehditlerine pek kulak asmıyorlar, çünkü yasaları uygulamaya, savaş suçlularını tutuklamaya ve yıllarca sürececek zahmetli bir hukuk sürecini başlatmaya hazır bir güç –bir iki istisna dışında– yok. Nitekim Doğu-Batı çatışmasının sona ermesinden ve devletlerarası savaşların azalmasından sonra dünya politikasının iyiye gittiği düşüncesinin⁴⁵ bir yanılsama olduğu anlaşıldı. Uzun vadede savaşların sayısı artarken,⁴⁶ şiddeti yasal araçlarla sınırlandırma olanağı giderek azalıyor. Batı Avrupa’da ve Kuzey Amerika’daki pek çok entelektüel dünya iç politikaları, dünya vatandaşlığı ve demokratik barış⁴⁷ üzerine kafa yorarken, savaş kendisine dayatılan tüm kısıtlamaları yerle bir etti, refah bölgelerinin periferilerinde –belki resmen değil ama nicel olarak– bir gelir kaynağı olarak özerkleşti: Savaş birçok kişinin geçim kaynağı haline geldi, bazılarına kısa vadede iyi bir kazanç ve baskılanan fantezileri doludizgin yaşama olanağı sağlarken, kimilerine de muazzam servetler ve tarif-

45 Bu durum hem Baba George Bush hem de François Mitterrand tarafından kullanılan bir “yeni dünya düzeni” kavramında ifadesini bulmuştur.

46 Veriler için bkz. Klaus Jürgen Gantzel, “Über die Kriege nach dem Zweiten Weltkrieg” (bkz. 17. dipnot), s. 300 vd.

47 Dünya yurttaşlık hukuku düşüncesi için bkz. Jürgen Habermas, “Bestialität und Humanität. Ein Krieg an der Grenze zwischen Recht und Moral”, (yay. haz.) Reinhard Merkel, *Der Kosovo-Krieg und das Völkerrecht*, Frankfurt am Main, 2000, s. 51-65. Demokratik barış teoremi, demokrasilerin asla ya da neredeyse asla demokrasilere karşı savaşmadığı gözlemine dayanır. Fakat demokrasilerin başka egemenlik sistemlerine sahip devletlere karşı gayet sıkça savaş-tıklarını da belirtmek gerekir. Peki tüm devletler demokratik olsalardı, Ebedi Barış sağlanabilir miydi? Bu tartışmada neredeyse her zaman gözden kaçırılan nokta, demokratik barış teoreminin, artık ortadan kalkmakta olan devletlerarası savaşlarla ilintili olduğudur. Bu teorem, son on-yirmi yıldan beri en yaygın savaş biçimi olan toplumdışı ve uluslararası savaşlar hakkında bir şey söylemez.

siz bir zenginlik bahşetti. Şimdiye dek zaten hep böyle olageldiği, benzer durumların geleneksel savaşlar için de geçerli olduğu itirazında bulunulabilir. Ama aradaki önemli fark, devletler savaşlarında da az çok görülen yan etkilerin yeni savaşların çoğunda odak noktasında olması ve asıl amaç haline gelmesidir.

İç savaşlar, küçük savaşlar, korsan savaşlar: Kavram arayışı

Bu tür savaşlar nasıl bir kavramsal çerçeveye oturtulabilir? Literatürde genellikle iç savaş kavramı kullanılır,⁴⁸ bu kavramın hiç de küçümsenemeyecek bir avantajı, uzun bir siyasi düşünce geleneğinden gelmesi, yeni savaşların kuramsal olarak kavranması için gereken analiz araçlarını sunmasıdır. Bu gelenek Sallust'un Roma Cumhuriyet devrinin sonlarındaki Catilina Komplosu'yla ilgili incelemesine ya da Thukydides'in Kerkyra'daki demokrat cephe ile aristokrat cephenin karşılıklı cinayetleriyle ilgili gözlemlerine değin uzanır. "İç savaş", "devletler savaşı" kavramını tamamlayan klasik bir kavram olduğundan, yeni savaşların pek çok özelliği nedeniyle bu kavramın kullanılması anlaşılır bir şeydir. Ama iç savaş kavramı, özellikle de köklü bir siyasi kuram gelene-

48 Terminolojik kavram ve kuramsal bir model için bkz. Peter Waldmann, "Bürgerkrieg–Annäherung an einen schwer fassbaren Begriff", *Leviathan* içinde, 25. dön., 1997, 4. sayı, s. 480-500, ayrıca bkz. Philipp Genschel/Klaus Schlichte, "Wenn Kriege chronisch werden: Der Bürgerkrieg" (bkz. 19. dipnot); kavramın bir dizi vaka araştırmasına uyarlanması konusunda bkz. (yay. haz.) Heinrich-W. Krumwiede/Peter Waldmann, *Bürgerkriege. Folgen und Regulierungsmöglichkeiten*, Baden-Baden, 1998. İç savaş kavramının abartılı bir kullanımı için bkz. Hans Magnus Enzensberger, *Aussichten auf den Bürgerkrieg*, Frankfurt am Main, 1993. [İç Savaş Manzaraları, çev. Ersel Kayaoglu, İletişim Yayınları, 1995] Ayrıca bkz. Roman Schnur, "Zwischenbilanz: Zur Theorie des Bürgerkriegs. Bemerkungen über einen vernachlässigten Gegenstand", aynı yazarın, *Revolution und Weltbürgerkrieg. Studien zur Ouvertüre nach 1789* içinde, Berlin, 1983, s. 120-145.

ğinden gelmesiyle, son yirmi yılın yeni savaşlarına özgü yeniliklerin görülmesini engeller; yeni savaşların spesifik özelliği, ekonomik küreselleşme ya da gölge ekonomisi sürecinde yer almalarının yanı sıra, savaşın sona erdirilmesini değil, temelde sonsuza dek sürmesini isteyen çıkar grupları yaratmalarıdır. Oysa Antikçağ'dan Yeniçağ'a değin klasik iç savaşlarda bir şiddet patlamasından sonra kazanan taraf devlet erkini ele geçirmiş ve savaşta kazanılan başarıları barış döneminde kalıcı kılmaya çalışmıştır. İç savaşlar, devlette iktidar ve egemenlik uğruna şiddete başvurulmuş savaşlardır. İspanya İç Savaşı gibi yıllarca sürseler de, taraflar daima devlette iktidarı ele geçirmek için savaşırlar, çünkü amaçları siyasi çıkar ve düşüncelerini kabul ettirmektir. Yeni savaşların çoğunda böyle bir şey söz konusu bile olamaz: Pek çok yeni savaşta klasik iç savaş unsurları görülse de, uzun vadeli savaş lordu yapılanmaları ile klasik iç savaş kavramı birbiriyle pek örtüşmez. Her şeyden önce, iç savaş [Bürgerkrieg] tanımının odağındaki yurttaş [Bürger] kavramı, tüm siyasi bağlamlarıyla birlikte, yeni savaşların çoğu özelliğiyle bağdaşmaz.

İç savaş kavramı daha ziyade siyaset kuramı geleneğinden gelen bir kavramdır, oysa son dönemde *düşük yoğunluklu savaşlar* (low intensity wars) çeşitlemesi olarak ortaya atılan “küçük savaş” kavramı⁴⁹ esasen savaş tarihiyle ilintilidir: Küçük savaşın büyük savaşın daimi eşlikçisi haline gelmesi, ilk kez İspanya'daki Napolyon karşıtı gerillalarla olmadı. Bu savaşta, İspanyol partizanların Mareşal Lefèvre komutasındaki *Armée d'Espagnol*'a [İspanyol Ordusu] sürekli iğne ba-

49 Bu düşüncenin en ayrıntılı tasviri için bkz. Christopher Daase, *Kleine Kriege—Große Wirkung. Wie unkonventionelle Kriegführung die internationale Politik verändert*, Baden-Baden, 1999, özellikle s. 213 vd; ayrıca bkz. Martin Hoch'un *Mittelweg* 36'daki makalesi, 10. cilt, 2001, 1. sayı, s. 45-49; ayrıca bkz. aynı yazarın, “Krieg und Politik im 21. Jahrhundert”, *Aus Politik und Zeitgeschichte* içinde, 20. cilt/2001, s. 17-25.

tırır gibi kurdukları pusular, düzenledikleri baskınlar Fransız kuvvetlerinin yıpranmasına, ikmal hatlarının doğru düzgün işlememesine ve sonunda birliklerin moralinin giderek bozulmasına yol açmıştı. Wellington yönetimindeki Britanya birliği, sayıca Fransızlardan zayıf olmasına rağmen, İber yarımadasında bu sayede başarı kazanabildi. Fakat daha 18. yüzyılın “Kabine Savaşları”nda hafif birlikler, avcılar ve Macar süvarilerle yürütülen küçük savaşın⁵⁰ işlevi ana orduya siper olmak, düşman birliklerin ilerlemesini engellemek, ikmal hatlarını kesintiye uğratmak, talanlar ve tahribatlarla düşmana olabildiğince ekonomik zarar vermektir. Büyük savaşta düşmanın siyasi iradesini kırmak için doğrudan askerî birlikleri hedef alınırken, küçük savaşta düşmanın siyasi iradesini askerî olarak dayatma kapasitesini dolaylı yollardan azaltmak için daha çok ekonomik dayanakları hedef alınıyordu. Gerillayı [Guerilla], yani küçük savaş, Üçüncü Dünya’nın sömürgecilerinden kurtulması ve devrim yapmasının ideal yolu ilan eden 20. yüzyıl partizan savaş kuramcıları, küçük ile büyük savaşın bu klasik bileşiminden vazgeçmek zorunda kaldıysa da, partizan birlikleri içinden düzenli ya da yarı düzenli birliklerin oluşacağına güvenerek büyük ile küçük savaş arasındaki bağı farklı bir biçimde yeniden kurmuş oldular.⁵¹ Fakat Christopher Daase ve diğerlerinin gözlemlerine göre, yeni savaşlarda böyle bir ilişki ortadan kalkmış, küçük savaş büyük savaşın destekleyici arayışken işlevsel ardılına dönüşmüştür. Ne var ki bu düşünceler, şimdiye kadar yeni savaşların iç dinamiklerinden ziyade

50 Bkz. Johannes Kunisch, *Der Kleine Krieg. Studien zum Heerwesen des Absolutismus*, Wiesbaden, 1973 (=Frankfurter Historische Abhandlungen, 4. cilt), özellikle s. 5-24.

51 Bu boyutlarda olmasa bile Castro-Guevara doktrininde de görülen bu düşünce, Mao Zedong’un gerilla stratejisinde (*Theorie des Guerillakrieges oder Strategie der Dritten Welt*, Reinbek, 1966), bunun türevlerinde ve Tito’nun Güney Avrupa’da kabul gören partizan savaş kavramı için çok önemlidir; bkz. Milovan Djilas, *Der Krieg der Partisanen. Jugoslawien 1941-1945*, Viyana, 1978, s. 245 vd.

uluslararası düzen üzerindeki etkilerini kavramaya yönelikti; savaşın özelleştirilmesi ve ticarileştirilmesi değil, asimetrik stratejiler üzerinde duruluyordu.

Savaşla ilgili son gelişmeleri bir kavrama oturtmaya çalışanlardan biri olarak Wolfgang Sofsky'nin önerdiği "korsan savaşlar" kavramı, talancıların yeniden ortaya çıktığını, katliamların arttığını ve bir savaş yöntemi olarak tecavüzlerden sistematik bir biçimde yararlanıldığını ifade eder.⁵² Yeni savaşların en önemli özellikleri bunlardır elbette fakat "korsan savaşlar" kavramı, savaşan tarafların ideolojik kaynaklarını ve son derece rasyonel, uzun vadeli çıkarların önemli bir rol oynadığı savaş ekonomisini açıkça görmemize engel olur, çünkü aşırı şiddet ve kana susamışlığın vurgulanması savaş çıkarlarını ve ekonomisini yeterince anlatmaz. Savaş lordları, paralı askerlik şirketleri ve terör ağları gibi devlet-altı savaş aktörlerinin küreselleşme süreçlerinde yer almasının bu savaşların iç dinamiği açısından büyük önem taşıdığı burada yeterince dikkate alınmamaktadır Enzensberger'in "moleküler iç savaş"⁵³ kavramı ya da Trutz von Trotha'nın önerdiği "neo-Hobbesçu savaşlar" kavramı için de geçerlidir bu.⁵⁴

Yeni savaşları tüm boyutlarıyla birlikte net bir tanıma oturtmada yaşanan sorunlar ve yetersizlikler, kavram ve kuram oluşturmadaki eksiklikten ziyade, son dönem savaşlarının, bırakın kuramı, uygun bir kavram altında toplanmasını bile zorlaştıran karmaşık yapısına işaret etmektedir.⁵⁵ Yeni

52 Wolfgang Sofsky, *Zeiten des Schreckens* (bkz. 20. dipnot), s. 147-183. [*Dehşetli Zamanlar*, çev. Dilek Zaptçioğlu, İletişim Yayınları, 2009]

53 Enzensberger, *Aussichten auf den Bürgerkrieg* (bkz. 48. dipnot), s. 18 vd.

54 Trutz von Trotha, "Formen des Krieges. Zur Typologie kriegischer Aktionsmacht", (yay. haz.) Sighard Neckel ve Michael Schwab-Trapp, *Ordnungen der Gewalt. Beiträge zu einer politischen Soziologie der Gewalt und des Krieges* içinde, Opladen 1999, s. 71-95, burada s. 87 vd.

55 Ayrıca ampirik bilgi de yetersizdir: Yeni savaşların iyi bir tasvirine nadiren rastlanır; büyük oranda muhabirlerin, yani savaş muhabirlerinin verdiği haberlere muhtacdır.

savaşlarda, savaş alanının bilgisayarla yönetilmesine kadar varan üst düzey silah teknolojisinin yeniliklerinden yararlanıldığı gibi çoğunlukla sadece ateşli silahların, sık sık da bıçak ve palaların kullanıldığı arkaik savaş biçimlerine dönüldüğü de görülür. Bir yandan, genellikle dinsel kaynaklardan beslenerek şiddetin ideolojikleştirildiği gözlemlenmektedir ki, pek çok Batılı entelektüel aydınlatıcı bir diyalog içine girerek buna bir son vermeye çalışmaktadır. Ancak öte yandan, yeni savaşların çok sayıda aktörünün gayet hesapçı bir biçimde çıkarının peşinde koştuğu, ideolojileri mücadeleyi meşrulaştırmaya alet ettiği inkâr edilemez. Ayrıca bir tarafta toplumlar giderek daha küçük etnik birimlere bölünürken, aynı zamanda da dünyadaki dinsel kültürlerin devlet sınırları ötesinde yeni siyasi bloklar oluşturduğundan söz edilmektedir. Doğu-Batı çatışmasından sonraki siyasi gruplaşmalar her zamankinden daha karmaşık ve çelişkilidir ve savaş eski gruplaşmalardakine göre çok daha farklı, tek bir kavrama oturtulamayacak bir işlev kazanmıştır. Burada toplumiçi ve uluslarötesi savaşlardan, terörist stratejilerden ve terörist örgütlerin lojistik üslerinin yok edilmesine yönelik askerî müdahalelerden söz edilirken daha net bir ifade kullanmak yerine sadece “yeni savaşlar” denmesinin en önemli nedeni budur.⁵⁶ Klasik devletler savaşıyla karşılaştırıldığında öyle görünse bile, yeni savaşların gerçekten de her yönüyle yeni olup olmadığı daha sonra ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

Dünya politikasındaki asimetriler ve asimetrikleştirme stratejileri

Yine de ondan önce, şimdiye dek üstünkörü değinilen bir konuya, dünya siyasetindeki gruplaşmalarda 20. yüzyılın

56 Bildiğim kadarıyla, yeni savaşlar kavramını ilk kez Mary Kaldor kullanmıştır; bkz. Kaldor, *Neue und alte Kriege* (bkz. 17. dipnot).

'80'li yıllarından beri giderek daha fazla belirginleşen, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra iyice netleşen asimetriye biraz daha yakından bakalım. Erken Yeniçağ Avrupası'nda devletler savaşının önce başat sonra da tek savaş biçimi olduğu siyasi-askerî koşullara simetrik ilişkiler hâkimdi; hatta devletlerarası savaşın, hukuk kurallarının son derece kurumsallaşmış olması bakımından, en gelişmiş simetrik savaş biçimi olduğu söylenebilir. Temelde eşit olan hasımlar birbirlerini eşit kabul ediyorlardı ve bu karşılıklı kabul, silahlanma yarışına yol açabildiği gibi, silahlanmayı sınırlandırma anlaşmaları yapılmasını ya da silahsızlanma adımlarını atılmasını sağlayabilen siyasi rasyonelliklerinin temelini oluşturuyordu. Bugüne değin geçerliliğini koruyan uluslararası savaş hukukunun temelinde bu karşılıklı kabul vardı. Fakat güçler arasında zaman zaman ortaya çıkan orantısızlıkların belirgin bir asimetriye dönüşmeden dengelendiği bu gruplaşmalar artık yok: Bugün dünyada hiçbir devlet, hiçbir devletler koalisyonu ABD'yle askerî düzeyde başa çıkamaz – bu asimetri uçak gemileri ve hava kuvvetlerinden başlar, uyduyla keşiften lazer güdümlü bombalara nükleer silahlara ve füze sistemlerine kadar uzanır.

Devletlerarası savaş modeline göre yapılacak simetrik savaş koşullarında ABD'yle azıcık olsun boy ölçüşebilecek tek bir güç yoktur. Fakat bu tür asimetrilere yine asimetrikleştirme stratejileriyle yanıt verildiğinde durum değişir. Bu stratejiler partizan savaşı ve terörizmdir, Filistin sorunuyla tanınan İntifada da bu kapsama girer.⁵⁷ Ağır silahlı askerle-

57 İsrail ile Filistin Özerk Yönetimi arasındaki çatışma, dünya politikasındaki gruplaşmaların belli bir bölgeyle sınırlı minyatür bir kopyası gibidir: Bir yanda bölgenin en güçlü askerî aygıtı vardır, diğer yanda ise bırakın kendine ait bir hava kuvvetlerine sahip olmayı, ağır silahları bile olmayan fakat devlet olduğunu iddia eden bir siyasi yapı vardır. 1980'li yılların sonundaki ilk İntifada için bkz. (yay. haz.) John Bunzl/Nadia El-Masri, *Der Aufstand. Palästinasische und israelische Stimmen zur Intifada*, Viyana, 1989.

re taşlarla saldıran gençlerin tek koruyucusu dünya basını-
nın kameralarıdır, tüm dünya mücadelenin eşitsiz koşulları-
nı bu kameralar aracılığıyla öğrenir. Askerler için tanklar ve
otomatik silahlar neyse, saldıran gençler için de televizyon
ekipleri odur, taşlar dikkat çekmenin bir aracıdır sadece.

Askerî aygıtların asimetrik stratejiler karşısında ne kadar
güçsüz olabileceğini ABD ilk kez Vietnam Savaşı'nda, silah
teknolojisi bakımından çok üstün olmasına rağmen, parti-
zan usulü mücadele eden hasmını bir türlü yenemediğin-
de gördü - yirmi yıl sonra Sovyetler Birliği de Afganistan'da
benzer bir deneyim yaşadı. ABD'nin yüksek güvenlik açıkla-
rı daha sonra Lübnan'da ve Somali'de de açıkça gözler önü-
ne serildi: ABD deniz kuvvetlerinin Beyrut'taki karargâhının
bir bombalı saldırıda yerle bir edilmesi, Somalili savaş lor-
du Aidid'i tutuklama denemesinin büyük kayıplarla başarı-
sızlığa uğraması, Amerikalı bir askerin cesedinin sokaklarda
sürüklenmesinin görüntüleri ABD'nin birliklerini apar to-
par geri çekmesine ve siyasi iradesini artık dayatamadığını
tüm dünyanın gözleri önünde kabul etmesine yol açtı. "Mo-
gadişu Etkisi" denen bu durum Amerikalıların askerî teh-
ditlerinin inanırlılığını hayli yitirmesine, postheroik zihni-
yetin ABD'nin tüketim ve lüks toplumuna yenildiği şüphe-
siyle küçümsenmesine neden oldu. David Rieff'in görüştü-
ğü Bosnalı bir Sırpın alaycı sözleri şöyledir: "ABD'nin Afri-
ka'da on sekiz askeri öldürüldüğünde Amerikan kamuoyu-
nun şaşkına döndüğünü mü düşünüyorsunuz? Hele bir de
Bosna'dan gelecek tabutları bekleyin siz. Güçlü bir ulus de-
ğilsiniz artık. Evlatlarınızın öldürüleceği düşüncesine katla-
namıyorsunuz. Ama biz Sırplar ölümle yüz yüze gelebiliyo-
ruz. Biz korkmuyoruz. Bu yüzden de o çok sevdiğiniz Türk-
lere [Bosnalı Müslümanları kastediyor] yardıma geldiğiniz-
de sizi alt edeceğiz."⁵⁸ ABD kaybettiği saygınlığını yeniden

58 Rieff, *Schlachthaus* (bkz. 9. dipnot), s. 232 vd.

kazanmak zorunda olduğundan, daha sonraki bir dizi çatışmada, aslında siyasi çizgisine uymayan bir kararlılık sergilemeye mecbur kaldı. Özellikle de Mogadişu deneyimi, Usame bin Ladin'in Amerikalıların teknolojik üstünlüklerine rağmen kararlı bir şiddet uygulamasıyla yenilebileceği kanaatini güçlendirmişti belli ki. Bin Ladin 1997'de İngiliz *Independent* gazetesinin Ortadoğu muhabiriyle yaptığı bir görüşmede, Amerikalıların Somali'de bu kadar çabuk pes etmesine şaşırıldıklarını söylüyordu. "Mücahitler Amerikalıların moralinin yerle bir olmasına şaşırmışlardı. Bu, bize Amerika'nın kâğıttan kaplan olduğunu gösterdi."⁵⁹

En kudretli süper güç bile yaralanabilir, özellikle de çatışma geleneksel savaşlara özgü araçlarla değil, başka alanlarda, başka araçlarla yürütüldüğünde; Beyrut ve Mogadişu'nun mesajı buydu ve ABD karşıtları ile ABD düşmanları bu mesajı büyük bir memnuniyetle aldılar. Bu arada medya giderek önem kazandı: Tüm dünyadaki şiddet aktörlerinin ABD'nin kararlarını etkilemekte kullandığı görüntüler medya aracılığıyla Amerikan kamuoyuna iletiliyordu. Bu durum, reklam ajanslarının belirli bir ülkenin Amerikan kamuoyundaki imajı için bir şeyler yapmakla görevlendirilmesiyle başlayıp Amerikan vatandaşlarının, tek amaçları Batı mediasındaki haberlerde geniş bir yer tutmak olan terör grupları tarafından rehin alınıp öldürülmelerine kadar vardı. Silahlı mücadelenin yerini giderek görüntüler üzerinden mücadele aldı ve özellikle de terörist stratejiler bu sayede önemli bir güç kazandı.⁶⁰ Her halükârda, savaş görüntülerinin bir savaş

59 Alıntı: Michael Birnbaum, *Krisenherd Somalia. Das Land des Terrors und der Anarchie*, Münih, 2002, s. 15; ayrıca bkz. Peter Bergen, *Heiliger Krieg Inc. Osama Bin Ladens Terrornetz*, Berlin, 2001, s. 151 vd.

60 Ayrıntılı bilgi için bkz. Peter Waldmann, *Terrorismus. Provokation der Macht*, Münih, 1998, ayrıca bkz. Herfried Münkler, "Terrorismus als Kommunikationsstrategie. Die Botschaft des 11. September", *Internationale Politik* içinde, 56. dön., 2001, 12. sayı, s. 11-18

yöntemi olarak kullanılması, savaş haberciliğinin haber savaşına dönüşmesi, savaşın daha da asimetrikleşmesi yönünde atılmış büyük bir adımdır. Görüntüler bir halkın kendi hükümetinin siyasi kararlarına verdiği desteği azaltmak amacıyla dolaşıma sokulduğundan, görüntülerin denetlenmesi ve sansürlenmesi de bu tür saldırıları savuşturmakta kullanılan bir savunma aracı haline gelmiştir.

Nitekim 20. yüzyılın ortasından itibaren savaş tarihi, çatışmalarda asimetrinin giderek artması biçiminde tasvir edilebilir: ABD'nin ekonomi, teknoloji, askerî güç ve kültür endüstrisi alanlarında belli ki hiçbir ülkenin yakalayamayacağı üstünlüğünün dünya siyasetinde yarattığı asimetri, savaş bölgelerinin yer değiştirmesine, savaş yöntemlerinin yeniden tanımlanmasına ve yeni kaynakların seferber edilmesiyle savaşın da asimetrikleşmesine yol açtı. Bu yönde atılan ilk büyük adım sömürgelerin bağımsızlaşması döneminde sistematik bir biçimde gerilla stratejisine başvurulmasıydı. Özellikle de '50'li yılların sonundan itibaren Cezayir Savaşı'nda gözlemlendiği üzere, partizan savaşı stratejilerine terörist taktiklerin eklenmesi izledi bunu. En sonunda da, terör saldırılarının partizan tarzında mücadele eden bir kuruluş hareketini sadece desteklemekle kalmadığı, düşmanın siyasi iradesini doğrudan sarstığı bir siyasi-askerî terörizm stratejisi oluştu. Bu gelişim 1960'lı yılların sonlarındaki sansasyonel uçak kaçırma olaylarından, 11 Eylül 2001'de Pentagon'a ve Dünya Ticaret Merkezi'ne çifte saldırıya değin uzanan çeşitli aşamalar halinde gerçekleşti. Bu arada terör de giderek saldırganlaştı ve başlangıç noktasının ve köklerinin olduğu bölgelerin dışına taşarak tüm dünyada dal budak sardı. Terörist stratejinin saldırı kapasitesi, teröristler çatışmaların algılanmasındaki ve yürütülmesindeki asimetrileri artırmayı başardıkları oranda büyüdü. Şimdilik bu asimetrikleşmede gelinen son nokta, 11 Eylül'de sivil yolcu uçak-

larının bombalara, büro gökdelenlerinin ise savaş alanlarına dönüştürülmüş olmasıdır.

Partizan savaşı ile terörizm karşılaştırıldığında, son gelişmelerin önemli bir yönü daha dikkat çeker: Partizan savaşı, özündeki ilkeler itibarıyla, askerî açıdan daha üstün bir işgal gücüne karşı mücadelede kullanılan asimetrikleştirmenin defansif biçimidir. Buna karşın, terörizm şiddetin stratejik olarak asimetrikleşmesinin ofansif biçimini temsil eder. Siyasi amaçları savunmacı ya da muhafazakâr da olsa, bu askerî stratejinin özelliği, şiddeti saldırdığı düşman ülkenin merkezlerine taşınmasıdır. Partizanlar bunu yapabilecek durumda değildir, çünkü savaştıkları bölgedeki halkın sürekli desteğine muhtaçtırlar. Oysa teröristlerin saldırı kapasitesi düşman ülkenin sivil altyapısını hem lojistik üs olarak kullanmalarına hem de bir silaha dönüştürebilmelerine dayanır.

Klasik devletler savaşı –en azından stratejik bombardıman savaşı başlayıp da ilk atom bombaları atılana kadar– simetri ilkeleri doğrultusunda savaşan tarafların orduları arasında yürütülen bir mücadeleydi, oysa partizan savaşının hedefi düşmanın ekonomik ya da siyasi dayanma gücünü yok etmektir. İnsan kaybı arttığı, savaşın ekonomik sonuçları sömürge ya da işgal gücü için giderek daha sıkıntılı bir durum aldığı oranda siyasi çözüm bulma, yani birlikleri geri çekme mecburiyeti artar. Dolayısıyla partizanlar askerî zafer kazanmak zorunda değildir, başarılı olmak için tek yapmaları gereken daimi bir tehdit oluşturmaktır. 20. yüzyıl savaşlarının en dikkatli ve zeki gözlemcilerinden biri olan Raymond Aron, bu asimetrinin etkisini çok önceden görerek daha sonra sık sık alıntılanan ve çeşitlendirilen bir ifadeye dökmüştür: Aron’a göre, partizanlar askerî açıdan yenilmediklerinde savaşı siyasi olarak kazanırlar, oysa düşmanları kesin bir askerî zafer kazanmadıkça savaşı hem siyasi hem de

askerî açıdan kaybederler.⁶¹ Bu nedenle, bir savaşta zaman partizanların lehine işler: Askerî olarak yok edilmedikleri sürece karşı tarafı uzun vadede öyle masrafa sokarlar ki, sonunda karşı taraf savaşı bitirmek ister.

Terörizm stratejisinde bu asimetri daha da ileri götürülür: Partizanların aksine terörizm bir halkın dayanma gücünü *dolaylı* olarak hedef almaz, terör saldırılarının yarattığı dehşet aracılığıyla halka *doğrudan* saldırır. Bu amaçla teröristler eylemlerinin medya takviyesinden doğan etkisini bilinçli olarak kullanırlar. Dolayısıyla terörizm ile partizan savaşı salt ofansif ya da defansif yapılarıyla değil, partizan savaşının savaşı *yavaşlatarak*, terörizmin ise savaşı *hızlandırarak* asimetri yaratmasıyla da birbirinden ayrılır.

Ne var ki, son on-yirmi yılda oluşan asimetriler sadece askerî stratejilerle sınırlı değildir, savaşın ve savaş hazırlıklarının siyasi rasyonelliğine ve devletler hukuku açısından meşruluğuna da çoktan sirayet etmiştir. Yeniçağ Avrupası'na damgasını vuran simetrik savaş koşullarında hükümdarların ve yönetici kadroların siyasi rasyonelliği simetriye dayanıyordu: Orduların oluşturulması, ittifakların kurulması ve müstakbel savaşların hazırlanması ya da savaşlardan kaçınılması için alınan tüm önlemler gerçek ya da potansiyel bir düşmanın gücü doğrultusunda idi. Her iki taraf da benzer biçimde silahlandığından, silah ve askerlerin sayılmasıyla ya da gerekirse silahsızlanma önlemleriyle nispeten istikrarlı bir denge yaratılabiliyordu. Kırk yıllık Doğu-Batı çatışmasında bile geçerliydi bu: İki askerî blok silahlanmanın sınırlandırılmasına yönelik antlaşmalar ve belli aralarla saptanan silahlanma programlarıyla birbirinin gücünü kestirebiliyor, ona göre önlem alabiliyordu. Bugün artık böyle bir durum söz konusu değil; 1991'e değin Sovyetler Birliği'nin

61 Raymond Aron, *Frieden und Krieg. Eine Theorie der Staatenwelt*, Frankfurt am Main, 1963, s. 48.

olduğu gibi güvenilir bir ölçüt oluşturan simetrik bir rakibi kalmayan ABD, asimetrik stratejinin damgasını vurduğu tehdit senaryolarına dayanarak âdeta kendi kendine silahlanmayı sürdürüyor.⁶²

Siyasi rasyonellikteki asimetri devletler hukukundaki asimetriyle devam ederek artar. 17. yüzyıldan itibaren devletler hukuku Avrupa'daki tüm devletler için temelde aynı ölçüde geçerliydi, egemenliği tanınan her ülke savaş ilan etme (*ius ad bellum*) hakkına sahipti⁶³ fakat bugün artık böyle bir şey söz konusu olamaz. Devletler hukukunda büyük ölçüde tedavülde kalkan adil savaş kavramının yeniden ortaya çıkması⁶⁴ bu alandaki değişikliklerin en belirgin ifadesidir. Adil bir savaş yürüttüğü iddiasındaki bir ülke, daha en başından hasımların yasal hakları konusunda asimetrik bir düşünce içindedir: Bir taraf kendini yerden göğe haklı görürken, diğer taraf tamamen haksızdır; burada bir polis operasyonunda ele geçirilip tutuklandıktan sonra mahkemeye çıkarılacak suçlu modeline göre düşünülür ya da cezaî kavramlar uç boyutlara vardırıldığında, karşı taraf yok edilip kökünün kurutulması gereken kötülüğün timsali olarak görülür. Bu tür tasavvurlara özellikle de dinsel köktencilüğün politikaya girdiği yerlerde rastlanır. Adil savaş ve kutsal savaş madalyo-

62 Bkz. Götz Neuneck, "Virtuelle Rüstungen. Die Waffensysteme des 21. Jahrhunderts oder die USA rüsten mit sich selbst", *Wissenschaft und Frieden* içinde, WBF Dossier 31, s. 10-15; ayrıca bkz. Ulrich Albrecht, "Neue Technologien der Kriegsführung und ihre Auswirkungen auf die internationale Ordnung", *Politik und Technik. Sonderheft 31 der Politischen Vierteljahresschrift* içinde, s. 293-301; elbette her ikisinde de yeni asimetrilere değinilmediğinden ABD'ye karşı suçlayıcı bir tavır vardır.

63 Bu gelişimin başlangıcını ele alan Vitoria, Ayala, Gentili, Suarez ve Grotius için bkz. Wilhelm Grewe, *Epochen der Völkerrechtsgeschichte*, Baden-Baden, 1984, s. 240 vd.

64 Özellikle Carl Schmitt, "ayrımcılık yapmayan devletler savaşı" kavramıyla bu perspektife defalarca işaret etmiştir; bkz. Schmitt, *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*, Köln, 1950, s. 123-143.

nun iki yüzü gibidir.⁶⁵ Bunlar âdeta asimetrilerin bir simetrisini oluşturlar.

Bu genel bakıştan sonra özetlersek, yeni savaşlar ile geçmiş dönemlerdeki devletler savaşı öncelikle iki gelişimle birbirinden ayrılır: Birincisi, özelleşme ve ticarileşmedir; yeni savaşlara siyasi saiklerden ziyade ekonomik saiklerle hareket eden özel aktörler nüfuz etmiştir. İkincisi asimetrikleşmedir: Temelde çatışan farklı askerî stratejiler ve siyasi rasyonellikler, özellikle de son dönemdeki yoğun çabalara inat, devletler hukukunun kurallarını ve sınırlamalarını giderek daha az dikkate alırlar. Bu gelişimin doruk noktasına henüz ulaşmadığını düşünmek için pek çok neden vardır.

Mevcut durum budur. Öncelikle, buraya nasıl geldiğini sorgulayalım.

65 Savaşın İslâmî köktendincilikte asimetrik bir biçimde meşrulaştırılması için bkz. Gilles Kepel, *Das Schwarzbuch des Dschihad. Aufstieg und Niedergang des Islamismus*, Münih/Zürich, 2002, çeşitli pasajlar. [*Cihat İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi*, çev. Haldun Bayrı, Doğan Kitapçılık, 2001] Batılı entelektüellerin özellikle de insan haklarından yola çıkan adil savaş kavramı için bkz. David Luban, "Just War and Human Rights", Charles R. Beitz ve ark. (yay. haz.), *International Ethics* içinde, Princeton, 1985, s. 195-216.

SAVAŞ, DEVLET OLUŞUMU VE OTUZ YIL SAVAŞLARI

Clausewitz'den yola çıkarak açıklanabilecek ne kaldı?

Son yirmi-otuz yılda Güneydoğu Asya'da, Orta Asya'da ve özellikle de Afrika'da yürütölmüş olan savaşların dünyanın geri kalanı –bilhassa da OECD ölkeleri– için çok da önemli olmadığı yaygın bir düşüncedir. Siyasi açıdan bu savaşlar refah ve istikrar bölgelerinin periferilerinde yaşanan ve bizi sadece istisnai durumlarda huzursuz edebilecek savaşlar olarak görülür, tarihsel açıdan da Avrupa'nın uzun süre önce geride bıraktığı bir savaş tipi olarak sınıflandırılırlar – sürekli dinsel ya da etnik kökenlerine işaret edilmesinin en önemli nedeni, bizim bu savaşları geçmişte bıraktığımız, geleceğimizde bunlara yer olmadığı görüşünü onaylamak içindir.

Sosyolog Trutz von Trotha bu yaklaşıma bir süre önce kesin bir itirazda bulunmuş, Afrika'daki devletlerin çöküşünün ve bununla ilgili savaşların OECD dünyasının geçmişiine değil, geleceğine işaret ettiği tezini savunmuştur.¹ İsr-

1 Trutz von Trotha, "Die Zukunft liegt in Afrika. Vom Zerfall des Staates, von der Vorherrschaft der konzentrischen Ordnung und vom Aufstieg der Parasta-

illi askerî tarihçi Martin van Crefeld de temelde benzer bir sonuca varmıştır: Ona göre, Clausewitz'in eserinde paradigmatik biçimde ele alıp analiz ettiği devletler savaşı dönemi kesin olarak sona ermiş, savaşların uzun süre kısık ateşte ağır ağır kaynatıldığı *düşük yoğunluklu savaşlar* dönemi başlamıştır.² Yaşanan dönüşümü anlatmakta kullanılan ifadeler bile temel değişikliği ortaya koyar, zira savaş cümleinin öznesi haline gelmiştir. Savaş, kendini politikanın bir aracı olan nesne konumundan –ki Clausewitz'in savaşa biçtiği rol buydu–³ kurtarıp politikanın yerini almıştır: Martin van Crefeld'in teşhisine göre, savaşlar artık *yürütölmek* yerine, *için için yanarlar*. Clausewitz'in teorisinde politikaya verdiği yeri Martin van Crefeld'de savaş kapmıştır.

“Savaşta, savaşla neye ulaşılacak istendiği sorulmadan” der Clausewitz, kilit düşüncelerinden birinde, “savaşa başlanmaz ya da akıllıca davranıp hiç başlanmamalıdır; biri amaçtır, diğeri ise hedef. Savaşın seyrini, imkânların, enerjinin boyutunu belirleyen bu ana fikir, eylemin en ince ayrıntılarına varıncaya değin etkisini gösterir.”⁴ Elbette yeni savaşlar için ancak kısmen geçerlidir bu, çünkü son kertede ne başlatılırlar ne de bitirilirler; son savaşlar, hemen hemen tüm gözlemcilerin tespit ettiği gibi, *bir şekilde başlar, bir za-*

atlichkeit”, *Leviathan* içinde, 28. dön., 2000, 2. sayı, s. 253-279; yine aynı yazarın, “Über den Erfolg und die Bruchigkeit der Utopie staatlicher Herrschaft. Herrschaftssoziologische Beobachtungen über den kolonialen und nachkolonialen Staat in Westafrika”, (yay. haz.) Wolfgang Reinhard, *Verstaatlichung der Welt? Europäische Staatsmodelle und außereuropäische Machtprozesse* içinde, Münih, 1999, s. 223-251.

- 2 Martin van Crefeld, *Die Zukunft des Krieges*, Münih, 1998, s. 94 vd., s. 281 vd.; yine aynı yazarın, *Aufstieg und Niedergang des Staates*, Münih, 1999, s. 373 vd.
- 3 Elbette Clausewitz hep bu görüşte olmamıştır: Napolyon Savaşları'nın etkisiyle Clausewitz de savaşa, en azından metaforik anlamda bir özne rolü atfetmiştir, bkz. *Über den Krieg. Stationen der Kriegsgeschichte im Spiegel ihrer theoretischen Reflexion* adlı kitabımda (Weilerwist, 2002) Clausewitz'deki araçsal ve varoluşsal savaş kavramıyla ilgili bölüm (s. 91-115).
- 4 Carl von Clausewitz, *Vom Kriege*, 19. baskı, (yay. haz.) Werner Hahlweg, Bonn, 1980, s. 952.

man sonra da biterler. Ayrıca savaşan tarafların hiçbirisi savaşla hangi amaç ve hedefleri güttüklerini net bir biçimde söyleyemez. Daha keskin bir ifadeyle, yeni savaşlar kendi kendini yönetirken, savaşan taraflar yönetilir.

Clausewitz en çok da savaşın kendi yasalarını ve mantığını izlediği görüşüne şiddetle itiraz etmişti: “Biz de tam tersine, savaşın, başka araçların da girdiği siyasi trafiğin devam etmesinden başka bir şey olmadığını iddia ediyoruz. Başka araçların da girmesi derken, bu siyasi trafiğin savaşla bitmediğini, bambaşka bir şeye dönüşmediğini, kullanılan araçlar ne olursa olsun, özünde devam ettiğini ve savaş olaylarının sürdüğü ana arterlerin savaştan barışa dek uzanan gzer-ghlardan ibaret olduğunu kastediyoruz. Başka türlüsü düşünülebilir mi zaten? Çeşitli halkların ve hkmetlerin siyasi ilişkilerinin diplomatik notalarla sona erdiği görülmüş m hiç? Savaş onların düşüncelerini ifade eden farklı bir tür yazı ve dil değil mi? Savaş elbette kendi gramerine sahiptir ama kendine ait bir mantığı yoktur.”⁵

Clausewitz’in temel eseri *Vom Kriege* [Savaş zerine] içindeki bu anahtar pasajın burada uzun uzun alıntılanmasının nedeni, devletlerarası savaşın yönerge ve ilkelerini veziz bir biçimde zetlemesidir. Bu pasaj yeni savaşların spesifik özelliklerinin net bir biçimde grlmesini sağlar. Yeni savaşlarda “politikanın başka araçlarla sürdürüldüğü” ancak bazı durumlarda, olsa olsa dış güçlerin müdahalesiyle ilgili olarak söylenebilir; yeni savaşların siyasi bir çizgide seyrettikleri de söylenemez, çünkü genelde böyle bir çizgi kalma-mıştır. Clausewitz’in ifadesini eşitleyecek olursak, yeni sa-

5 A.g.e., s. 990 vd; Clausewitz’in düşüncelerinin ampirik olarak da doğrulanıp doğrulanmadığı başka bir meseledir. Bu konuda defalarca dile getirilen kuşkular için bkz. rn. Klaus Jürgen Gantzel’in makalesi, “Tolstoi statt Clausewitz? berlegungen zum Verhltnis von Staat und Krieg seit 1816 mittels statistischer Beobachtungen”, *Kriegsursachen* içinde, (yay. haz.) Reiner Steinweg (=Friedensanalysen 21), Frankfurt am Main, 1987, s. 25-97.

vaşların kendine ait bir grameri olduğu gibi, kendine ait bir mantığı da vardır. Savaşı cümlelerin öznesi yapan ifadelerden de anlaşılır bu: Savaş için için yanıyor, yayılıyor, genişliyor... Eğer bunlar salt *façon de parler* [basmakalıp ifadeler] değilse, o zaman olayların öznesi konumuna yükselen savaşın Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın sınırlarında durmayacağı, eninde sonunda bu sınırların ötesine geçeceği varsayılabilir, ki Martin van Crefeld bundan emindir zaten. Nitekim von Trotha, Kara Afrika'daki savaşların Avrupa'nın geçmişine değil, geleceğine işaret ettiğini söylerken bunu kastetmiştir. Bu durumda son dönemin Balkan savaşları ve 11 Eylül 2001'deki terör saldırıları istisnai ya da bir kereye mahsus olaylar değil, gelecekteki gelişmelerin habercisi, hepimizi ilgilendiren işaretlerdir.⁶ Tasvir ve analizlerde savaş grameri olarak özne konumuna yerleştirenlerin, geleceğe dair neler söylediklerinin bilincinde olmaları gerekir. Bu çıkarımların biraz olsun altını doldurabilen her analiz, bu tür bir gelişmenin nasıl engellenebileceğine dair öneriler de içermek zorundadır.

Şu kadarı kesin elbette: Büyük savaşların döneminin artık kapandığı kanaati, pek çok kişinin umduğunun aksine, ebedi barış sağlanacağı anlamına gelmez,⁷ tersine bu gelişim küçük savaşların yayılmasını da beraberinde getirir.⁸ Fakat küçük savaşlara küçük denmesinin nedeni kısa sürmeleri, az

6 Immanuel Kant, Fransız Devrimi'yle ilgili olarak, insanlık tarihinin ahlâki bir eğilimini gördüğü tarihsel bir işaretten söz eder. Bu durumda bunun tam tersi söz konusudur.

7 Örn. bkz. Ekkehart Krippendorff, *Staat und Krieg. Die historische Logik politischer Unvernunft*, Frankfurt am Main, 1985; bkz. benim eleştirel makalem "Staat, Krieg und Frieden. Die verwechselte Wechselbeziehung", *Kriegsursachen* içinde (bkz. 5. dipnot), s. 135-144.

8 Bu gelişimin vahim sonuçları Christopher Daase tarafından ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Ona göre, büyük savaşlar uluslararası düzende istikrar sağlarken, küçük savaşlar bu düzende adım adım erozyona yol açmıştır; bkz. Daase, *Kleine Kriege—Große Wirkung. Wie unkonventionelle Kriegführung die internationale Politik verändert*, Baden-Baden, 1999, özellikle s. 91 vd.

zarara yol açmaları ya da kurban sayısının düşük olması değil, esasen hafif silahlarla ve ancak kısmen düzenli ordularla yürütölmeleridir. Küçük savaşların yıkıcı etkisi uzun vadede en az klasik büyük savaşlarıinki kadar büyüktür. Son yıllarda kültür bilimlerinin savaşa ve şiddete dikkate şayan bir ilgi duyması,⁹ savaşın Clausewitz'in dediğı anlamda siyasi bir araç olmaktan çıkıp bağımsız bir yaşam biçimi ve kendini (erkekçe) ifade etmenin abartılı bir tezahürü haline gelmesinin bir başka belirtisi olabilir.¹⁰ Fakat gerçekten öyle mi acaba? Bu münferit gözlemler tutarlı bir kuramsal çerçeveye oturtulabilir mi? Clausewitz'in, savaşın politikanın başka araçlarla sürdürölmesi olduğı tespiti, yeni savaşlarda siyasi bir hedefin pek görölmemesi nedeniyle gerçeğı artık yansıtmıyorsa, politikanın yerini ne aldı o zaman? Yoksa politika tamamen ortadan kaybolmadı da devletlere özgü biçimlerinden mi uzaklaştı sadece?

Askerî kararlar ve siyasette sınır çizme sanatı

Yeni savaşların karmaşık tablosunun barış ve çatışma araştırmacılarının çoğunun kafasını karıştırması, savaşların devletleştirilmeden önceki döneminin daha yakından ele alınmasını anlamlı kılar fakat bunu yaparken, geç Ortaçağ ve erken Yeniçağ'daki pek çok savaşa damgasını vuran soygun ve talanların, katliam ve aşırı şiddetin Avrupa'da kesinlikle geçmişte kaldığı düşüncesinin bir kenara bırakılması gerekir. Gerçekte bu kafa karışıklığı, devletler ellerinden alınan

9 Örn. Barbara Ehrenreich savaşı "kendi kendini yeniden üreten bir davranış örüntüsü" olarak görür. Ehrenreich, *Blutrituale. Ursprung und Geschichte der Lust am Krieg*, Münih, 1997; farklı yaklaşımlar için bkz. Cora Stephan, *Das Handwerk des Krieges*, Berlin, 1998 ve John Keegan, *Die Kultur des Krieges*, Berlin, 1995, s. 21 vd.

10 Eleştirel bir yaklaşım için bkz. Andreas Herberg-Rothe, "Clausewitz oder Nietzsche. Zum Paradigmenwechsel in der politischen Theorie des Krieges" *Merkur* içinde, No. 623, 55. dön., 2001, 3. sayı, s. 246-250.

şiddet tekeline küresel düzeyde yeniden kurmayı (ya da en azından kabul ettirmeyi) ve savaşın (yine) tek efendisi olmayı başaramadıkları takdirde, Avrupalı ve Amerikalıların başına neler geleceğini gösteren bir uyarı niteliğindedir.¹¹ Orta Asya ve Kara Afrika'daki yeni savaşlar ile Avrupa'da askerî gücün devletleştirilmesinden önceki savaşlar arasında yapısal benzerlikler olduğu bir dizi gözlemcinin dikkatini çekti neyse ki. Nitekim geç Ortaçağ'daki, kısmen erken Yeniçağ'daki savaşlar düşmanın topraklarına ve mülklerine düzenlenmiş seferlerdi. Hasmın sağlam müstahkemleri, kaleleri ve surlarla korunan şehirleri ancak nadiren ele geçirilebildiğinden bunların civarındaki bölgeler yerle bir ediliyor, köylere saldırılıyor, çiftlikler ateşe veriliyordu. Ancak tehdit altındaki derebeyi eşkıyaların karşısına çıktığında ve bunlar da kaçmak yerine savaşa giriştiklerinde muharebe oluyordu. Bu da nadir görülen bir durum olduğundan, geç Ortaçağ'da savaş çarpışma ve muharebeden ziyade yakıp yıkma biçiminde tezahür ediyordu. Savaşta ölenlerin oranı, yani birliklerdeki askerler ile savaşta ölenler arasındaki tahmini oran da bunu doğrular: 14. yüzyılda bu oran yüzde 4,6; 15. yüzyılda yüzde 5,7 iken 17. yüzyılda yüzde 15,7'ye fırlar.¹²

Bu artış genellikle ateşli silahların devreye girmesine bağlanır ama savaşma tarzı da en az o kadar önemliydi: Muharebelerden kaçınıldığı, çatışmanın sonucunu zırhlı süvarilerin ilk taarruzunun belirlediği dönemde savaşta ölenlerin sayısı, savaşın sonucunun muharebeyle belirlendiği, birliklerin daha uzun bir süreye yayılan çarpışmalara dayanacak şekilde eğitilip silahlandırıldıkları dönemlere göre çok daha düşüktü kuşkusuz. Fakat askerî kuvvetlerin muharebede

11 Ayrıca bkz. benim makalem: "Bleiben die Staaten die Herren des Krieges?", *Politisches Denken. Jahrbuch 2000* içinde, s. 16-34.

12 Boris Cezarevic Ulanis, *Bilanz der Kriege: die Menschenverluste Europas vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Berlin, 1965.

sonuna kadar savaşması gibi uzun vadeli bir taktik geliştirenince çarpışmalar çok daha kanlı oldu. Elbette savaşta genel olarak daha fazla kurban verildiği anlamına gelmez bu. İlk başta şiddetin sadece yeri ve tarzı değişti: Savaşan tarafların egemenlik alanının tamamına yayılan şiddet bir araya toplanarak muharebe alanında yoğunlaştırıldı.

Önceleri talan ve tahribat biçiminde seyreden savaşın mağdurları, birbirleriyle karşılaşmamaya özen gösteren silahlı askerlerden ziyade eziyet edilen, soyup soğana çevrilen, tecavüz edilen ve öldürölen köylöler, kadınlar ve çocuklardı.¹³ Savaşın amacı düşman bölgeleri fethetmek, işgal altında tutmak, hele hele siyasi olarak ilhak etmek değildi; savaşan tarafların çoğu bunu yapabilecek durumda değildi zaten, çünkü ne yeterince güçlü birliklere ne de bunların iaşesini uzun süre sağlama olanağına sahiplerdi. Amaç, düşmana kalıcı bir zarar vererek onu taleplere boyun eğmeye ya da anlaşmalara razı olmaya zorlamaktı. Modern bir ifadeyle söyleyecek olursak: Savaşla düşmanın (siyasi) iradesini ayakta tutmak için ödemesi gereken bedelin maliyeti artırılıyor, böylece uzlaşma yoluna gitmesi ümit ediliyordu. Yani genellikle amaç karşı tarafın siyasi iradesini muharebede kırmak değil, sürekli olarak zarara uğratmak suretiyle yıpratmaktı. Hans Delbrück bu durum için –elbette başka bir bağlamda– “yıpratma stratejisi” kavramını ortaya atmıştır. Nitekim hızlı bir biçimde sonuç almayı değil, karşı tarafa uzun vadede zarar vermeyi amaçlayan bu tarz savaş biçiminin pek çok yeni savaşta hortladığı görölür. Bu tür bir savaş türünün yıpratma stratejisi olarak nitelenebilmesi için bilinçli olarak böyle bir stratejide karar kılan bir siyasi-askerî planlama olması gerekir elbette. Oysa için için yanan bir savaş söz konusuysa, stratejik yönergelerden söz edilemez.

13 Ortaçağ’daki savaşların halen en kapsamlı ve en iyi tasviri için bkz. Philippe Contamine, *La Guerre au Moyen Age*, Paris, 1980.

Savaşın devletleştirilmesiyle, iki tarafın askerî gücünün karşı karşıya gelip savaşması, yani nihai muharebe çok daha büyük bir önem kazandı ama “iaşe ve yıpratma savaşı” da tekrar tekrar kullanılan bir strateji seçeneği olmaya devam etti. Ancak devletler savaşı çatışan taraflar arasındaki tartışmalı konunun *askerî* yollarla çözülmesine imkân verir. Nihai muharebe, çok farklı saik ve hedeflerin, heterojen çıkarlar ve değer ilişkilerinin dengelenmesi ve her iki tarafın askerî gücüne yoğunlaşması nedeniyle karmaşanın azaltılması olarak görülebilir. Hasımlar tüm sorunları ve meseleleri bir anda ve uzun bir süreliğine ortadan kaldırmak amacıyla muharebede karşı karşıya gelirler. “Ana muharebe,” der Clausewitz, “en kanlı çözüm yoludur.” Bu nedenle komutan çok zorlu iki görevle karşı karşıya kalır; öncelikle, kendisine emanet edilen binlerce adamı birkaç saat içinde ölüm yollamak mecburiyetindedir: “Gerçi [muharebe] karşılıklı cinayetlerden ibaret değildir ve etkisi düşmanın askerlerinden ziyade cesaretinin yok edilmesi biçimindedir [...], yine de bedeli daima kandır ve karakteri de, adı da katliamdır, komutanın içindeki insan bunun karşısında dehşetle irkilir.” Koca devletlerin yazgısının, bir iki dakika içinde vereceği kararlara bağlı olması daha da büyük bir yükür komutan için: “Ama insan en çok da bir anda verilecek karar düşüncesiyle sarsılır. Mekânın ve zamanın *tek bir noktasında* yoğunlaşmıştır tüm eylemler ve bu anlarda içimizde, sanki gücümüz bu dar alanda kendini gösterememiş, harekete geçememiş gibi, sanki sırf zaman kazanmakla bile çok şey kazanmışız gibi karanlık bir duygu devinir [...]. Bu sadece bir yanılsamadır ama yanılsama da bir şeydir ve işte bunu, insanın her tür büyük karar karşısında kapıldığı zaafı, tek bir hamleyle bu kadar büyük riske giren komutan daha derinden hissedebilir.”¹⁴ Clausewitz, çeşitli dönemlerdeki ko-

14 Clausewitz, *Vom Kriege* (bkz. 4. dipnot), s. 469.

mutanların “en kanlı çözüm yolu”ndan neden kaçınmaya ve zafere başka yollarla ulaşmaya çalıştıklarını böyle açıklayabildiğini düşünüyordu.

Savaşın sonunda düşman bölgelerin tahribatından çıkarak muharebe aracılığıyla askerî çözüme dönüşebilmesinin koşulu ancak devletlerin geliştirip kabul ettirebilecekleri ayrımlar ve sınırlamalardan oluşan bir sistemdi. Bu nedenle, savaşın devletleştirilmesi ve savaşta muharebelerin artması büyük ölçüde birbirine paralel süreçlerdir. Karmaşık sorunların *askerî karara* indirgenmesi, sonra da bunun tartışmalı meselelerin *çözümü* olarak kabul edilmesi için belirli sınırlamalar getirilmesi şarttır. Bunun hiç de kendinden menkul olmadığını, askerî bir çözüme kavuşturulamadan sürüp giden yeni savaşlar gösterir. Devletin getirdiği ve güvence altına aldığı altı tane ayrım ve sınırlama vardır.

Birincisi, teritoryal sınırların saptanıp tanınmasıdır; bu sayede iç ile dış arasında net bir ayrım yapılmış olur. İç politika ile dış politikanın birbirinden ayrılmasından, polis ile ordunun yetki alanlarının tanımına değin (en azından anayasa devletinde) devlet aygıtının örgütlenmesinin temeli buna dayanır. Fakat teritoryal sınırlarla her şeyden önce emirlerin ve de itaat beklentilerinin geçerli ya da en azından uygulanabilir olduğu alan belirlenir. Egemenlik talebi merkezden periferiye doğru azalan imparatorluk ile devlet arasındaki fark bu tür net sınırlardır; imparatorluklarda egemenlik talebi sınır çizgisinde sona ermez, geniş sınır bölgelerinin derinliğinde yitip gider.

İkincisi, savaş ile barış arasındaki net ayrım bu teritoryal sınır çizgisine dayanır. Savaş ile barış arasında üçüncü bir durumun olmamasının önkoşulu sınırların çizilmiş olmasıdır. Hangi biçimde olursa olsun, bir sınırın aşılması, sınırın koruyucusu durumundaki devletin onayı alınmamışsa barışın ihlal edilmesi anlamına gelir ve bir savaş nede-

ni olabilir. Oysa büyük imparatorlukların kenar bölgelerinde savaş ile barış arasında güvenilir bir ayırım yapmak çoğu zaman mümkün değildi. Buralara, ne savaş ne de barış olarak nitelenebilecek bir ara durum hâkimdi. Çar İmparatorluğu'nun doğu ve güneydoğu periferileri, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınır bölgeleri ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun askerî sınırlarında asırlar boyu böyle bir durum hüküm sürdü; Avrupalıların hemen hemen tüm sömürge imparatorlukları gibi, yerleşimcilerin Pasifik kıyılarına ulaşmasından ya da Meksika'ya bir devlet sınırı konmasından önce ABD'nin batısı ve güneyi için de geçerliydi bu. İmparatorlukta resmen barış hüküm sürse de, bu bölgelerde savaş benzeri şiddet olaylarının yaşanabileceğini hesaba katmak gerekiyordu. Tarafları bağlayan sözleşme ve anlaşmalar yapılabilecek benzer ya da eşit kabul edilen komşular olmadığından, imparatorluklar sınırlarını sınır bölgelerine sürekli olarak savaşa hazır halklar ya da gönüllü grupları yerleştirerek korumaya çalışıyorlardı. Jürgen Osterhammel bu tür bölgeler için “emperyal barbar sınırı” kavramını ortaya atmıştır.¹⁵ O bölgelere yerleşenler belirli tehlikelere maruz kalabileceklerinin bilincindeydiler. Buna karşın bir devletin vatandaşları, sınıra yakın bölgelerde yaşasalar bile, ülkede resmen barış hüküm sürüyorsa bunun nimetlerinden gerçekten de faydalanabileceklerinden emindirler. Fakat pek çok yeni savaş bölgesi eski imparatorlukların bu sınır bölgelerinde üreyen küresel tümörler gibidir ve buralarda hüküm süren savaşın Yeniçağ Avrupası'ndaki devletler savaşıyla genellikle hiçbir ortak yönü yoktur.

Üçüncüsü, siyasi durumun savaş ya da barış biçimindeki ikili kodlamasına, devletin siyasi açıdan kimin *dost*, kimin *düşman* olarak görüleceğine tek başına karar verme ta-

15 Jürgen Osterhammel, “Kulturelle Grenzen in der Expansion Europas”, *Saeculum* içinde, 46. cilt, 1995, 1, s. 101-138, burada s. 109.

lebi eklenir.¹⁶ Feodal hukukun dikey sadakat ilişkileri teritoryal devletin yatay sadakat talebine bu sayede dönüştü ve bu değişimi dikkate almayanlar vatan haini olarak kovuşturulup cezalandırıldı.¹⁷ Kimin dost, kimin düşman ilan edileceğine, tüm tebaasını bağlayacak şekilde hükümdar karar veriyordu. Buna karşın, yeni savaşlarda kime düşman ya da dost muamelesi yapılacağına, kendisi de çoğu zaman sadece bir kontrol noktası olan yerel bir savaş lordu karar verir.

Ortaçağ ve Antikçağ'ın kişiye ya da monarşiye dayalı devletinden farklı olarak Yeniçağ'ın teritoryal devletin dayandığı bu üç temel ayırım ve sınırlamaya, devletin hukuki gelişimi ve devletler arası ilişkilerin netleşmesi bakımından az çok önemli olan üç ayırım ve sınırlama daha eklenir. Burada öncelikle –dördüncüsü– askerler ile siviller, yani giysilerinden (17. yüzyıldan itibaren üniforma), silahlarını açıkça taşımalarından silahlı kuvvetlerin üyeleri oldukları belli olan ve bu nedenle savaşta saldırıya uğrayıp öldürülebilen kişiler ile savaşta yer almadıklarından ve siyasi kararlar üzerinde etkili olmadıklarından ne gasp edilmelerine ne de bilerek öldürülmelerine izin verilen kişiler arasındaki ayırım söz konusudur. Daha önce de belirtildiği gibi, sivillerin savaşın etkilerinden korunabilmesi, ekonomik tahribat stratejisinden vazgeçilip savaşın muharebeyle sonuçlandırılması stratejisi sayesinde oldu. Ayrıca muharebelerin simgesel bir karakteri de vardır: Muharebelerin çoğunda güç simgelerinin de yok edilmesi, fiziksel mücadeleyi tamamlayarak zafere ya da

16 Bu, Carl Schmitt'in kimin dost, kimin düşman olduğunun nasıl ayırt edileceğine dair meşhur formülünden farklıdır; bkz. Carl Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, Berlin, 1963, s. 26. [Siyasal Kavramı, çev. Ece Göztepe, Metis Yayınları, 2006] Schmitt siyaseti kesin ölçüt olarak alırken, burada mesele dost ve düşman ayırımı devletin tekeli altına alması ve aldığı kararın, en azından savaş durumunda yurttaşları da bağlamasıdır

17 Bkz. Connetable de Bourbon örneğinde yaptığım açıklamalar: *Im Namen des Staates. Die Staatsraison in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main, 1987, s. 209 vd.

yenilgiye kesin bir ifade gücü kazandırır. Bu simgesellik olmasaydı, bazı muharebeler ille de savaşın bitirilmesi ve barış antlaşması imzalanmasıyla sonuçlanmazdı. Devletlerarası savaş, mağlubiyetin simgelerine karşı duyarlıdır; yeni savaşlarda böyle bir duyarlılık yoktur, bu kadar uzun sürmelerinin bir nedeni de budur. Talan ve tahribat savaşında özellikle de sivil halk hedef alınırken, devletlerarası savaşta şiddet temelde sadece askerlere yönelikti. Elbette bunun sadece *büyük savaş* için geçerli olduğunu belirtmek gerekir, zira *büyük savaşın* eşlikçisi olan *küçük savaşta* büyük oranda sivil halka zarar vermeye devam ediliyordu. Savaşın devletleştirilmesiyle ortaya çıkan yeni savaş biçimi eskisini tamamen ortadan kaldırmamış, onu stratejik bir yardımcı araca, yani *küçük savaşa* indirgemişti.¹⁸ Bir anlamda, yeni savaşlar *küçük savaşların* büyük savaşlardan bağımsızlaşması olarak nitelenebilir. Bu özerkleşme siyasi simgeselliğin kaybıyla iç içedir: Devletin çökmesi siyasi simgelerin de ortadan kalkması demektir ve bunların kaybı fiziksel bir çözümü dayatır.

Beşincisi, devlet, en azından büyük savaş ve düzenli birlikler bakımından, savaş faaliyetleri çerçevesinde izin verilen şiddet ile şiddet suçları arasında net bir ayrım yapmaya muktediri. Hem savaş ile barış ayrımı hem de savaşta izin verilen şiddetin sınırlandırılması için geçerlidir bu. Özellikle de askerî birliklerin kışlalara yerleştirilmesi askerlerin açık ordugâhlarda olduğundan daha sıkı bir kontrol ve disiplin altına girmelerini sağladı, ayrıca paralı askerler [Landsknechte] arasında yaygın olan yoldaş mahkemelerinin yerini devletin askerî mahkemesinin alması da kamusal yaşamın önemli ölçüde uygarlaşmasına yol açtı.¹⁹ Kendilerine bir meşgale bul-

18 Ayrıntılı bilgi için bk. Johannes Kunisch, *Der Kleine Krieg. Studien zum Heerwesen des Absolutismus*, Wiesbaden, 1973, s. 5-24.

19 Kışlaların askerler üzerinde disiplin sağlayan etkileri için bkz. Ralf Pröve, "Der Soldat in der 'guten Bürgerstube'. Das frühneuzeitliche Einquartierungssystem und die sozioökonomischen Folgen", (yay. haz.) Bernhard R. Kroener/Ralf Prö-

mak için ülkede dolanıp dururken soygun yapan, talan eden ve ırza geçen “serseri” paralı askerler dönemi de böylece kapanmış oldu. Aralarına sık sık dilencilerin, toplumdan dışlanmış kişilerin ve suçluların da katıldığı paralı asker gruplarının ordudan ihraç edilmesi sayesinde uygar düzen kendini daha çabuk kabul ettirebildi, yoksa yüzlerce, hatta binlerce paralı askerle baş etmek çok zor olurdu.²⁰ Sonunda savaş eylemleri çerçevesinde izin verilen şiddet de kısıtlandı. 1907 tarihli *Lahey Savaş Yönetmeliği*’nin 22. maddesine göre, “Savaşan taraflar düşmana zarar vermek için her tür yola başvurma hakkına sahip değildir.” 1950 tarihli *Sivil Halkın Korunmasına Yönelik Cenevre Sözleşmesi*’nin 3. maddesi şöyledir: “Silahlarını teslim eden silahlı kuvvetler mensupları hastalık, yaralanma, tutukluluk veya diğer herhangi bir sebeple savaş dışı olan kişiler de dahil olmak üzere, muhasamata doğrudan doğruya iştirak etmeyen şahıslara, ırk, renk, din ya da inanç, cinsiyet, doğum, servet ya da benzer bir ölçüte dayanan fark gözetilmeksizin insani muamele yapılacaktır.”²¹ Demek ki, savaş şiddeti ile savaş suçu arasındaki ayrım son kertede devletin askerler ile siviller arasında net bir ayrım yapabilme yetisine dayanır. Kuşkusuz, zaman zaman devletler de bu ayrımı dikkate almazlar²² ama devletin çöküşünden ve

ve, *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit* içinde, Paderborn, 1996, s. 191-217; yoldaş mahkemelerinin yerini devletin mahkemelerinin alması konusunda bkz. Peter Burschel, “Zur Sozialgeschichte innermilitärischer Disziplinierung im 16. und 17. Jahrhundert”, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* içinde, 42. dön., 1994, 11. sayı, s. 965-981, burada s. 971 vd.

20 Başboş Alman paralı asker grupları için bkz. Reinhard Baumann, *Landsknechte. Ihre Geschichte und Kultur vom späten Mittelalter bis zum Dreißigjährigen Krieg*, Münih, 1994, s. 131 vd.; ayrıca bkz. Burschel, “Zur Sozialgeschichte innermilitärischer Disziplinierung” (bkz. 19. dipnot), s. 977 vd.

21 Bkz. Jost Dülffer, “Regeln im Krieg? Kriegsverbrechen und die Haager Friedenskonferenz”, (yay. haz.) Wolfram Wette/Gerd R. Ueberschär, *Kriegsverbrechen im 20. Jahrhundert* içinde, Darmstadt, 2001, s. 35-49.

22 Ayrıntılı araştırmalar için bkz. Wette/Ueberschär, *Kriegsverbrechen* (bkz. 21. dipnot).

yeni savaşlarla birlikte tüm düzenin yıkılmasından farklı bir şeydir bu.²³

Altıncısı, Avrupa'nın ekonomik gelişimi açısından muhtemelen en önemli ayrım, şiddet uygulaması ile ticaret hayatı arasına çizilen sınırdı ve bunun sonucunda açık şiddet piyasaları²⁴ kapandı. Gerekliğinde devreye sokulan paralı askerlerin yerini, devletin barış zamanlarında da silah altında tuttuğu ve maaşa bağladığı düzenli ordular aldı.²⁵ Böylece devletin silahlı kuvvetleri, yatırım yapılan sermayenin kendini amorti etmesi mantığına bağlı olmaktan çıkarak vergilerle karşılanan devlet bütçesinden finanse edildi, nitekim o tarihten 20. yüzyıla değin bütçedeki en büyük kalem askerî giderlerdi. Bu tür vergiler ne kadar ağır bir yük olsa da, ordunun yeni örgütlenme sisteminin en büyük avantajı, şiddete yönelik arz ve talebin iş piyasasından çekilerek sivil faaliyetlerle sınırlandırılmasıydı.²⁶ Tabii bu, erlere dönüştürülen paralı askerlerin [Landsknechte] ücretlerinin uzun va-

23 Bu gelişim hakkında bkz. (yay. haz.) Roy Gutmann/David Rieff, *Kriegsverbrechen. Was jeder wissen sollte*, Stuttgart/Münih, 2000.

24 Şiddet piyasası kavramı için bkz. Georg Elwert, "Gewaltmärkte. Beobachtungen zur Zweckrationalität der Gewalt", (yay. haz.) Trutz von Trotha, *Soziologie der Gewalt* içinde, Opladen/Wiesbaden, 1997 (=Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, özel sayı, No. 37), s. 86-101.

25 Bkz. Bernhard R. Kroener, "Vom 'extraordinari Kriegsvolk' zum 'miles perpetuus'. Zur Rolle der bewaffneten Macht in der europäischen Gesellschaft der Frühen Neuzeit", *Militär-geschichtliche Mitteilungen* içinde, 43. cilt, 1988, 1. sayı, s. 141-187, ayrıca bkz. Martin C. Mandlmayr/Karl G. Vocelka, "Vom Adelsaufgebot zum stehenden Heer. Bemerkungen zum Funktionswandel des Adels im Kriegswesen der Frühen Neuzeit", *Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit* içinde, 8. cilt, 1982, s. 112-125; Rainer Wohlfeil, "Das Heerwesen im Übergang vom Ritter- zum Söldnerheer", *Staatsverfassung und Heeresverfassung in der europäischen Geschichte der frühen Neuzeit* içinde, Barbara Stollberg-Rilinger ile birlikte yay. haz. Johannes Kunisch, Berlin, 1986, s. 107-127, ayrıca bkz. Hans Schmidt, "Staat und Armee im Zeitalter des 'miles perpetuus'", *Staatsverfassung und Heeresverfassung* içinde, s. 213-248.

26 Bunun bir ifadesi de, kısa süreli iş sözleşmelerinin artık pek yapılmaması, devletlerin askerleri uzun süreliğine bağlamaya çalışmasıydı.

dede düşmesi anlamına geliyordu.²⁷ Literatürde sık sık politikanın militarizasyonu olarak nitelenen bu gelişme, öncelikle toplumun uygarlaşmasına yol açtı, zira mal ve hizmet edinme biçimi olarak şiddet, toplumdan büyük ölçüde dışlanmıştı: Askerlerin kırlara yerleştirilmesiyle garnizonlara kapatılan şiddet, yeni disiplin yönetmelikleri, askerî talim ve terbiye ve son derece ağır cezalarla bizzat askerlere yöneltilmişti artık.

Yeniçağ'ın teritoryal devletlerinin önyak olup güvence altına aldığı bu sınırlama ve ayrımlar, ancak uzun bir gelişim sürecinden sonra kabul gördü elbette: 15. yüzyılın başında başlayan bu süreç ancak 18. yüzyılda tamamlanabildi. Üstelik de her yerde aynı anda ve aynı ölçüde gerçekleşmedi. Örneğin Avrupa'nın doğu periferisinde, Polonya ve Rusya'da asla tam olarak işlerlik kazanamadı, kısmen kesintiye uğradı ya da tamamen başarısız oldu. Bunun sonucunda Polonya, Avrupa tarihinden bir asırdan fazla zaman silinirken; Rusya, doğuya ve güneye emperyal genişlemesi yüzünden Avrupa örneğine göre bir devlet oluşturamadı ve hep daha farklı meselelerle karşı karşıya kaldı. Buna karşın, Avrupa'nın merkezinde devlet oluşum sürecine paralel olarak, güçlerin dengesine dayanan ve devletleri modernleşme sürecini yakalamaya zorlayan bir simetri ilkesi gelişti: Bir ülkede uygulanan ayrımlar ve sınırlamalardaki ilerlemeyle verimliliğin artması, bundan geri kalmak istemeyen komşu ülkeleri de bu tür çabalara girmeye zorladı. Dolayısıyla simetrik bir savaş sisteminin kurulması ve teritoryal devlet oluşumu birbirine ivme kazandırdı ve bu süreç yalnızca Otuz Yıl Savaşları'nın yarattığı büyük krizle kesintiye uğradı; Otuz Yıl Savaşları'nda savaşın daha kısa süre önce aşılmış biçimlerine keskin bir dönüş yaşandı. Bu nedenle, Otuz Yıl Savaşları'nı

27 Bkz. Burschel, "Zur Sozialgeschichte innermilitärischer Disziplinierung" (bkz. 19. dipnot), s. 975 vd.

daha yakından incelemek, 20. yüzyılın başında patlak veren yeni savaşların yapısal ilkeleri ve gelişim dinamikleri hakkında bazı fikirler verebilir.

Yeni savaşların analiz çerçevesi ve karşılaştırma zemini olarak Otuz Yıl Savaşları

1618-1648 yılları arasında gerçekleşen ve tarihe “Otuz Yıl Savaşları” olarak geçen bir dizi sefer ve savaş Avrupa’nın gelişimine hiç kuşkusuz derin bir darbe vurmuştur. Özellikle de Orta Avrupa bu savaşın sonuçlarının uzun süre acısını çekmiş, demografik, toplumsal ve ekonomik sonuçları İkinci Dünya Savaşı’na değin yaşanan savaşların hiç biriyle karşılaştırılamayacak kadar ağır olmuştur.²⁸ Ağırlıklı olarak Alman İmparatorluğu topraklarında yaşanan ama salt Almanların iç meselelerinden kaynaklanmayan Otuz Yıl Savaşları’nın en önemli özelliği, savaş şiddetinin düşmanın silahlı kuvvetlerine ancak kısmen yöneltilmesi, onun dışında –hatta zaman zaman ağırlıklı olarak– sivil halkın hedef alınmasıydı: İlk başta talan ve yağmaların²⁹ amacı, birliklerin ücreti ve iâşesi için gereken kaynağı bulmaktı. Fakat çok geçmeden talan ve soygun amaçlı düzensiz seferler giderek arttı ve

28 Peter Englund, Almanya’nın durumunu şöyle özetler: “Çatışmalardan önce de yaşanan ekonomik durgunluk savaşla daha da arttı. Otuz Yıl Savaşları’ndan sonra, 16. yüzyılın refahından eser kalmamıştı. 1618’den önce mali olarak çok iyi durumda olan pek çok şehir ve belediye, devamlı haraca bağlandığından, 1648’den sonra borca batmıştı. Buna bir de İsveçli diplomatların barış için imparatorluktan zorla aldığı 5 milyon taler eklenmiş, elde kalan son sermaye de eriyip gitmişti. Büyük miktarlardaki kredilerin sırf faizi bile sonraki kuşakların da belini bükecekti.” Englund, *Die Verwüstung Deutschlands. Eine Geschichte des Dreißigjährigen Krieges*, Stuttgart, 1998, s. 590; Christopher Friderichs, Otuz Yıl Savaşları’nın uzun vadeli sonuçları hakkında çok daha ılımlı bir yaklaşım sergiler, bkz. Geoffrey Parker, *Der Dreißigjährige Krieg*, Frankfurt am Main/NewYork, 1987, s. 300 vd.

29 Haraca bağlanmak, bir şehrin surları önüne kadar ilerlemiş birliklerin talanından ve işgalinden para ödeyerek kurtulması demektir. Yani burada, sözleşmeyle sınırlandırılmış talan ile fidyenin bir karışımı söz konusudur.

zaten genellikle açlık çeken askerler kalan az miktardaki gıda maddelerine de zorla el koydular.³⁰ Gerçi bu savaş sürecinde ara ara büyük muharebeler de oldu ama hiçbirini nihai bir askerî sonuç getirmedi. Çünkü yenilen taraf ya dışarıdan yardım alarak ya da taze kuvvetleri devreye sokarak eski gücüne yeniden kavuşabiliyordu veya diğer güçler yenilen tarafın konumuna geçip savaş meydanlarına yeni birlikler dolduruyorlardı.³¹ Dolayısıyla Otuz Yıl Savaşları'nın büyüklü küçüklü toplam otuz üç muharebesinden³² nihai bir askerî sonuç alınmadı. Bu nedenle savaşan taraflar düşmanı askerî yenilgiye uğratmayı değil, *ekonomik olarak tüketmeyi* hedefleyen bir stratejiyi giderek daha fazla benimsediler; esasen tarafların her birinin amacı kendi askerî kuvvetlerinin iâşesini iyi kötü sağlayarak dağılmasını engellemekten ibaretti. Düşman toprakları yakıp yıkmak için geniş çaplı tahribat seferleri düzenlendi ve küçük müsademeler ve seferle-

30 Otuz Yıl Savaşları'nın tasviri ve analizi için bkz. Geoffrey Parker, *Der Dreißig-jährige Krieg* (bkz. 28. dipnot); Herbert Langer, *Kulturgeschichte des Dreißig-jährigen Krieges*, Gütersloh, 1982. Kapsamlı tanık raporları ve belgeler, ayrıca döneme ait resimler için bkz. Peter Milger, *Gegen Land und Leute. Der Dreißig-jährige Krieg*, Münih, 1998. Milger öncelikle sivil halka yönelik şiddet üzerinde dururken, Englund'un özellikle de savaşın ikinci yarısına odaklanan çalışmasında (*Die Verwüstung Deutschlands*, bkz. 28. dipnot), bu savaşla ilgili literatürde karşılaştığım en ayrıntılı ve etkileyici muharebe tasvirleri yer alır. Askerlerin yaşamı hakkında özellikle bkz. Bernhard R. Kroener, "Kriegsgurgeln, Freireuter und Merodebrüder". *Der Soldat des Dreißigjährigen Krieges. Täter und Opfer*, (yay. haz.) Wolfram Wette, *Der Krieg des kleinen Mannes. Eine Militärgeschichte von unten* içinde, Münih, 1992, s. 51-67.

31 Bu birliklerin yabana atılamayacak kadar büyük bir kısmı devre dışı kalan savaş girişimcilerinin eski askerlerinden oluşuyordu, eskisinin yerine geçen savaş girişimcisi bunları tekrar işe alıyordu elbette. Ayrıca tutsak alınan paralı askerlerin çoğu taraf değiştiriyor ve eski düşmanın saflarında savaşıyordu. Nitekim Rothenburg ob der Tauber kapitülasyonundan sonra imparatorluk garnizonundaki 800 askerin 500'ü İsveçlilerin tarafına geçmişti. Bu durum büyük olay olmuştu, çünkü imparatorluk birliğinin şehirden "uçuşan bayraklar, yanan fitillerle, pılını pırtısını toplayıp" çekip gitmesi garanti edilmişti; bkz. Milger, *Gegen Land und Leute* (bkz. 30. dipnot), s. 254.

32 Rakamlar için bkz. Langer, *Kulturgeschichte des Dreißigjährigen Krieges* (bkz. 30. dipnot), s. 8.

rin, talanlar ve yağmaların, baskınlar ve katliamların damgasını vurduğu bir savaş biçimi ortaya çıktı.

Komutanlar bu savaş biçimini ilk başta bilinçli olarak planlanmış olsalar da, bir süre sonra birlikler giderek kontrolden çıktılar ve kendi çıkarları için savaşmaya başlayarak sivil halka uyguladıkları vahşet ve şiddette sınır tanımadılar. 1622 yazında Yukarı Hessen'deki Echzell köyünün papazı, Christian von Braunschweig'in askerlerinin köye yerleştirilmesine dair şunları yazar: "Kadınlara yaptıkları utanç verici şeyler kelimelerle anlatılamaz, insanın aklı almıyor ama altmış-yetmiş yaşındaki kadınlara bile kıyıyorlar. Buradaki bir dul taze, evine giren üç askerin, birkaç kadının ve hem kendi hem de başkalarının çocuklarının gözleri önünde sırayla ırzına geçtiğinden şikâyet etti. Yakınlardaki bir köyde de genç bir kızı iffal ettiler –kızın üstünden on kişi geçmiş–, kız olaydan birkaç gün sonra ruhunu teslim etti. Tarlalarda, bahçelerde rastladıkları tüm kadınlara hiç çekinmeden tecavüz ettiler."³³ Savaş sürecinde vahşet ve zulüm öyle boyutlara ulaştı ki, ilk başta iyi kötü disiplinli birlikler, yağmalayarak, yakıp yıkarak, öldürerek ülkede dolanan bir serseri guruhuna dönüştü.³⁴

Magdeburg'un 1631'de, imparatorluk komutanı Tilly'nin birlikleri tarafından ele geçirildikten sonra yakılıp yıkılması, ücretlerini alamadıkları için komutanlarının talimat ve emirlerini artık hiç dinlemeden ihtiraslarını dizginsizce yaşayan

33 Alıntı: Milger, *Gegen Land und Leute* (bkz. 30. dipnot), s. 137.

34 Bernhard Kroener savaşta her tür düzen ve disiplinin ortadan kalktığı düşüncesine son derece mesafeli yaklaşır; bkz. Kroener, "Soldat oder Soldateska? Programmatischer Aufriss einer Sozialgeschichte militärischer Unterschichten in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts", *Militärgeschichte. Probleme, Thesen, Wege*, seçki: Manfred Messerschmidt vd., Stuttgart, 1982, s. 100-123; ayrıca bkz. aynı yazarın, "Die Soldaten sind ganz arm, bloss, nackend, ausgemattet.' Lebensverhältnisse und Organisationsstruktur der militärischen Gesellschaft während des Dreißigjährigen Krieges", (yay. haz.) Klaus Bußmann/Heinz Schilling, 1648. *Krieg und Frieden in Europa* içinde, Münster, 1998, s. 285-292.

kana susamış birliklerin kontrolden çıkmasının simgesi haline geldi. Katolik Birliği'ne eşlik eden Lüksemburglu Cizvit Gaspard Wiltheim yeni ele geçirilmiş şehrin halini şöyle anlatır: "Yolda karşılaştığım askerleri, Tilly'nin de buyurduğu gibi, kadınların namusuna dokunmamaları ve cinayet işlememeleri konusunda uyardım. Fakat maalesef sokaklar öldürülmüş ve giysileri çalınmış insanların cesetleriyle çoktan kaplanmıştı bile. Kadınların onuru hiç dikkate alınmamıştı. Peter Kilisesi'nin önünde, tecavüz edilip öldürülmüş kadınlardan oluşan bir yığın vardı. Bizim muzaffer askerlerimiz mağlupların kadınlarına aç köpek gibi saldırıyorlardı. Bu kör şehvet yüzünden muzaffer ordumuz mağlup çetelere dönüştü. Sadece sıradan askerler değil, üst düzey subaylar bile bu utançla lekelenmişti. Bir günlük şiddet patlamasıyla da yetinmedi askerler, ırzına geçtikleri kadınları kaçırdılar ve tekrar tekrar tecavüz etmek için uzun süre yanlarında sürüklediler."³⁵

Wiltheim'in Magdeburg'un alındığı gün yaşanan vahşeti tasvir etmesinin nedeni, savaşın çok geçmeden değişen seyrini açıklamaktı, çünkü bu şehrin fethiyle birlikte imparatorluk ordusu ve Katolik Birliği'nin kazandığı zaferlerin de sonu geldi. Bunu Breitenfeld ve Lützen'deki ağır yenilgiler izledi ve İsveç komutasındaki Protestan koalisyonu üstünlüğü uzun bir süreliğine ele geçirdi. Fakat iase sorunlarından kaynaklanan disiplinsizlik İsveçliler arasında da baş gösterdi. Frank-Bavyera köylülerinin çoğu sürüp giden talanlara ve şiddet olaylarına karşı direnmeye, yağmacı askerlere³⁶

35 Alıntı: Milger, *Gegen Land und Leute* (bkz. 30. dipnot), s. 212.

36 Yağmalamak anlamındaki Almanca "marodieren" kavramı, Almanca asker jargonundaki "marode", yani "yürüyemeyecek kadar yol yorgunu olma" sözcüğünden türemiştir. Bu bağlamda yağmacılar ya da eşkıyalar, birliğin gerisinde ve ikmal yollarının dışında kaldıkları için yiyecek ve barınak için artık kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalan askerlerdir. Buradan yola çıkılarak, kavram, büyük ordudan koparak talanlarda bulunan askerler için kullanılmaya başlamıştır. Daha sonra partizan savaşı olarak nitelenen "Partey-Gänger" savaşında bu tür durumlara her gün rastlanıyordu.

–“talancılar, eşkıyalar, çeteciler” deniyordu onlara– saldırıp onları öldürmeye başlayınca, İsveç birlikleri birkaç yüz köyü yakıp yıkarak intikam aldılar.³⁷ Grimmelshausen’in *Der abenteuerliche Simplicissimus*, Moscherosch’un *Philander von Sittewald* adlı eserlerinde, Callot ve Franck’ın gravürlerinde savaşın bu evresindeki vahşet olayları ayrıntılarıyla belgelenmiştir. Özellikle de Grimmelshausen savaşı sivil halka yönelik zorla gasp ve yağmalama olayları olarak nitelemiş,³⁸ askerî zafere ne gibi bir katkısının olduğu artık anlaşılmayan ve sıradan bir olay hale gelen şiddeti ayrıntılarıyla tasvir etmiştir.

Hızlı bir askerî çözümün hedeflenmediği savaşlarda hemen her zaman disiplinsizlik baş gösterir. Silahlı askerler savaşı kişisel servet edinmenin yolu, silahı ise iktidar fantezilerini ve sadizmlerini tatmin etmenin bir aracı olarak kullanmaya başlarlar. Özellikle de bu noktada Otuz Yıl Savaşları hakkında anlatılanlar ile son gelişmeler arasında dikkat çekici benzerlikler olduğu görülür. Fakat bunun ötesinde, *bellum se ipse alet* (savaş kendi kendini besler) ilkesine göre örgütlenen savaş ekonomisi ile yeni savaşlar arasında yapısal paralellikler de vardır. Yeni savaşlarda halktan toplanan vergilerle oluşturulan ve –kredi ve borçlarla takviye edilse bile– temelde savaşın hangi boyutlarda ne kadar süreceğini, ne zaman bitirileceğini belirleyen bir devlet hazinesi yoktur; bunun yerine savaşın kendisi, artık hiçbir siyasi kontrol ve sınırlamaya tabi olmayan ekonomik yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Elbette bir savaş bu koşullar altında bile sonsu-

37 Bkz. Langer, *Kulturgeschichte des Dreißigjährigen Krieges* (bkz. 30. dipnot), s. 103 vd., özellikle s. 107.

38 *Simplicissimus*, genelde yapıldığı gibi, bir tür tarihsel kaynak olarak okunmalıdır elbette. Gerçekte Grimmelshausen 15 yıllık askerlik hizmetine kitapta çok az yer vermiştir; bkz. Dieter Breuer, “Krieg und Frieden in Grimmels-hausens ‘Simplicissimus Deutsch’”, *Der Deutschunterricht* içinde, 37. dön., 1985, 5. sayı, s. 79-101.

za dek sürdürülemez: Değerlere tek taraflı el koymanın bir biçimi olan bu savaş bir artı değer yaratmaz ve bir süre sonra ekonomik yapıları o kadar kemirir ki, toptan çöküş yaşanır. Fakat temelde bu savaşlar güçlerin kapsamlı ve hızlı bir biçimde seferber edilmesi ilkesine değil, yavaş ve sürekli bir biçimde tüketilmesine dayandığından, genellikle çok uzun sürerler ve zaman zaman sönmeye yüz tutsalar da yeniden alevlenirler.

Bu tür savaşlar örgütlenirken devlet bürokrasisinin ve komuta erkânının yerini bir süre sonra özel ya da yarı özel şiddet girişimcileri alırlar. Tahminen irili ufaklı 1.500 savaş girişimcisinin faaliyet gösterdiği Otuz Yıl Savaşları için de geçerlidir bu.³⁹ Bunların en tanınmışları Albrecht von Wallenstein, Ernst zu Mansfeld, Christian von Braunschweig ve Bernhard von Weimar'dır. 15. yüzyıl İtalyası'ndaki bazı paralı asker liderlerinin (condottieri) aksine, bunların hiçbiri kalıcı bir hâkimiyet kurmayı başaramadı elbette ama yine de bazıları, örneğin Ottavio Piccolomini ya da Wenzel Lobkowitz büyük bir servet ve siyasi nüfuz kazandı.⁴⁰ İlk başta alaylar özel olarak görevlendirilen albaylar tarafından örgütleniyordu, bu albaylar özel girişimci de olsalar, devletin koyduğu kurallara bağlı kalıyorlardı. Fakat ilk baştaki çer-

39 Bkz. Wolfgang Reinhard, *Geschichte der Staatsgewalt*, Münih, 1999, s. 347; savaş girişimcisi tiplemesi ve faaliyeti hakkında daha önceki gibi bkz. Fritz Redlich, *The German Military Enterpriser and His Work Force*, Wiesbaden, 1964/65 (= *Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, ek sayılar 47 ve 48); birliklerin finanse edilmesi ve örgütlenmesi hakkında kısa bir genel bakış için bkz. Herbert Langer, "Heeresfinanzierung, Produktion und Märkte für die Kriegführung"; (yay. haz.) Bußmann/Schilling, 1648 (bkz. 34. dipnot), s. 293-299.

40 Piccolomini ve Lobkowitz için bkz. Thomas M. Barker, *Army, Aristocracy, Monarchy: Essays on War, Society and Government in Austria, 1618-1780*, Boulder/Col., 1982, s. 61 vd., s. 112 vd.; toplumsal kariyer yapmanın bu yeni yolu hakkında bkz. Rainer Wohlfeil, "Ritter-Söldnerführer-Offizier. Versuch eines Vergleichs", (yay. haz.) Arno Borst, *Das Rittertum im Mittelalter* içinde, Darmstadt, 1976, s. 315-348, özellikle s. 329 vd.

çeve koşulları önemini yavaş yavaş yitirdi ve savaş tüm siyasi direktiflerden bağımsız bir hal aldı.

Yine de, dışarıdan sürekli bir kaynak akışı olmasaydı, bu savaş Almanya'da otuz yıldan da fazla bir süre devam edemezdi; bu taze kaynaklar, yeni birlikler (burada İspanyolların ve İsveçlilerin yanı sıra İskoçları da anmak gerekir) ve özellikle de İngiltere, Fransa ve Hollanda'nın savaşa sürekli pompaladığı paralardı. Parasal yardımlar savaşı iki bakımdan uzattı: İlk savaşın sürdürülmesini sağladı, sonra da bitirilmesini zorlaştırdı. Çünkü barış antlaşmalarına o paraları kimin geri ödeyeceği maddesinin de konması gerekiyordu ama kimse ödeme yapacak durumda değildi tabii. Fakat şunu da göz ardı etmemek gerekir: Yeni Dünya'dan sürekli bir altın ve gümüş akışı olmasaydı, Amerika'nın keşfiyle dünya ekonomisinde yeni bağlantılar kurulmasaydı, bu savaşın otuz yıl sürdürülmesi zor olurdu.

Esasen apaçık olan ama yine de genellikle atlanan ya da yeterince dikkate alınmayan bir gerçek de şudur: Normalde savaşlar, taraflar dünya ekonomisinin kaynaklarından ne kadar çok yararlanabilirlerse o kadar uzun sürer. Nitekim bu klasik devletler savaşı için de geçerlidir. Ek kaynakların –belirli hammaddeler ama özellikle de silah ve para– devreye sokulması genellikle başka devletler tarafından örgütlenir; Doğu-Batı çatışması döneminde periferideki savaşların çoğu bu modele göre finanse edilmiş ve canlı tutulmuştur. Fakat devletlerin yönlendiremediği küreselleşme koşullarında, savaşan taraflar artık hiçbir engelle karşılaşmadan dünya ekonomisinin kaynaklarından faydalanmaktadırlar. Süper güçler ABD ve Sovyetler Birliği tarafından kısmen de olsa kontrol altında tutulmuş olan vekâleten yürütülen savaşlar giderek özerk savaşlara dönüşmüştür; bunların süresi siyasi hedeflerin kabul ettirilmesine değil, savaş için önemli kaynakların sağlanıp sağlanamamasına bağlıdır; eğer bu sa-

vaşlar yine de sona eriyorsa, bunun nedeni bir tarafın hedefine ulaşması değil, tarafların artık savaşı sürdüremeyecek kadar tükenmiş olmasıdır. Yeni savaşlar bu noktada da Otuz Yıl Savaşları'yla benzerlik gösterirler.

Otuz Yıl Savaşları, 1648 sonbaharında Münster ve Osnabrück barış antlaşmalarıyla resmen sona erdi. Ama barış müzakerelerinin mecburen iki farklı yerde gerçekleştirilmesi ve çeşitli tarafların antlaşmayı ancak tereddütle kabul etmesi bile gösterir ki, burada bir barış *antlaşması* değil, bir barış *süreci* söz konusudur.⁴¹ Nitekim 1645 yılının ortasından itibaren görüşmelerde bulunan taraflar daha önce çeşitli düzlemlerde “sondaj görüşmeleri” yapmışlarsa da, Münster ve Osnabrück'teki müzakerelerde önemli noktalarda (hepsinde değil) anlaşma sağlanması üç yıldan fazla sürdü. Müzakerelerin bu kadar uzamasının bir nedeni, savaş süresince oluşan çok sayıda çıkar grubunun savaşın sona ermesiyle öyle kolayca saf dışı edilememesiydi – barış sağlandığı takdirde geçim kaynağından olacak herkes için geçerliydi bu. “Savaşan halkların sahneden çekilmesi”nin maddi bir bedelinin olduğu ortadaydı – ne de olsa terhis edilecek asker sayısı 150.000 civarındaydı– ama bunun için gereken parayı kimin ödeyeceği belli değildi. Öte yandan, herhangi bir askerî sonuç elde edilmediğinden “önceden belli” bir yapısı olmayan müzakereler, çok sayıda dış gücün savaşa müdahil olması yüzünden işin içine bir dizi başka savaşın da girmesiyle iyice zorlaşmıştı. Esasen Almanya'da istikrarlı ve kalıcı bir barışın sağlanabilmesi için Münster ve Osnabrück'te, o sırada Avrupa'da süren dört savaşın daha sona erdirilmesi gerekiyordu: Bunlar, Fransa ile İspanya arasındaki savaş (bununla ilgili barış müzakereleri tabii ki başarısızlığa uğradı), İspanya ile

41 Özet bilgi için bkz. Konrad Repgen, “Die westfälischen Friedensverhandlungen. Überblick und Hauptprobleme”, (yay. haz.) Bußmann/Schilling, 1648 içinde (bkz. 34. dipnot), s. 355-372.

Kuzey Hollanda arasında seksen yıldan beri devam eden savaş, Fransa ile imparatorluğun bazı zümreleri arasındaki savaş ve nihayet imparatorun imparatorluğun yine başka zümreleri ile İsveç'e karşı yürüttüğü savaşı. Avrupa'da kapsamlı bir barış kongresi fikri, yaklaşık on dört yıl boyunca görüşme konusu olduktan sonra nihayet Vestfalya Barışı'yla sonuçlandı. Bununla karşılaştırıldığında, Avrupa'da 18. ve 19. yüzyıldaki devletler savaşı, hatta ardında halledilmesi gereken bir sürü sorun bırakan Birinci Dünya Savaşı bile son derece hızlı bir biçimde sona erdirildi. 1919 yılında imzalanan Paris Barış Antlaşmaları'yla (Versay, Saint-Germain, Trianon, Neuilly ve Sevr) sağlanan barış, Münster ve Osnabrück antlaşmalarıyla gelen barışa göre çok daha kırılıyordu. Nitekim son zamanlarda bu iki antlaşma giderek daha çok takdir edilmekte, barış müzakereleri ve devlet yönetme sanatının başyapıtları olarak görülmektedir.⁴² Fakat yeterince dikkate alınmayan bir nokta, tarafların savaşı askerî yollarla kendi lehlerine olacak şekilde sonuçlandıramayacakları çoktan belliyken bile, savaşın daha yıllarca sürmüş olmasıdır.

Otuz Yıl Savaşları çeşitli savaşların ve çatışmaların silsileleri halinde üst üste binmesi biçiminde cereyan etmiştir fakat bunlar o kadar iç içe geçmiştir ki, tek bir savaştan söz edilebilir.⁴³ Otuz Yıl Savaşları yine bu bakımdan da çağımızın bir dizi savaşına, hepsinden önce de *Afganistan Savaşı*'na benzer. Aslında çeşitli tarafların yürüttüğü bir dizi savaştan oluşan Afganistan Savaşı'nın kayıp bilançosu, Otuz Yıl Savaşları'nın Almanya'da uzun vadede yol açtığı yıkıcı sonuçları akla getirir: Toplam nüfusun 13 milyon olduğu bir ülkede yak-

42 Bkz. 1648/1998. *Frieden als Aufgabe*. 27.10.-2.11.1996 tarihlerinde Münster'de gerçekleştirilen Tarihçiler Kongresi'ndeki kamuya açık akşam konferansları, Lengerich 1996.

43 Thukydides bu bakış açısının "mucidi" sayılabilir; kısmen birbirini izleyen, kısmen üst üste binen savaşlar Thukydides'in *Peleponnessos Savaşı Tarihi*'nde birleştirilerek "birlikte yazılmıştır" (*Xyngraphé*).

laşık 1 milyon kişi (bunun 400.000'i çocuk) savaşta ölmüş, 1,7 milyon kişi sakat kalmıştır, mülteci sayısı ise 4 ila 5 milyon kişidir.⁴⁴ Artık otuz yılını geride bırakan *Angola*'daki savaşa toplam nüfusun tahminen yüzde 10'u kurban gitmiştir; nüfusun yüzde 20'si iç mülteci hayatı yaşarken, neredeyse 3 milyon Angolalı uluslararası örgütlerin yardımına muhtaçtır. Yıllar hatta on yıllar gerektiren ekonomik iyileşme, toprağa gömölü 10 ila 15 milyon mayınla iyice çıkmaza girmiştir.⁴⁵ *Kongo Savaşı* nüfusu 30 milyon olan bir ülkede şimdiye dek 1,7 milyon kişinin hayatına mal olmuş, 2 milyondan fazla mülteci yaratmıştır. Kongo'daki çeşitli isyan hareketleri ve dış güçler ülkedeki çatışmaların bölgede başka ülkelerdeki çatışmalarla iç içe geçmesine yol açmış, hızlı bir barış antlaşması giderek daha uzak bir olasılık haline gelmiştir.⁴⁶ En nihayet *Ortadoğu Çatışması*'nda İsraililer ile Filistinliler arasındaki anlaşmazlık bir dizi bölgesel savaşla ilintilidir fakat bunlar arasında en vahim sonuçlara yol açan çatışma Lübnan'daki müzmin savaştır.⁴⁷ Bu sıralama Kafkas bölgesi, Afrika Burnu gibi savaş bölgeleriyle daha da genişletilebilir. Bütün bu savaşların ortak özelliği, toplumiçi çatışmalarla başlayıp uluslarötesi çatışmalara dönüşmeleri, kelimenin tam anlamıyla sınırsız hale gelmeleridir. Bu nedenle BM, NATO ve Avrupa Birliği'nin Yugoslavya'nın parçalanmasından doğan savaşları son kertede bölgeyle sınırlamayı başar-

44 Bkz. (yay. haz.) Conrad I. Schelter/Almut Wieland Karimi, *Afghanistan in Geschichte und Gegenwart*, Frankfurt am Main, 1999; son on yıldaki çatışma süreci için özellikle bkz. Ahmed Rashid, *Taliban. Afghanistans Gotteskrieger und der Dschihad*, Münih, 2001, özellikle s. 55 vd.

45 Bkz. Victoria Brittain, *Death of Dignity. Angola's Civil War*, Londra/Chicago, 1998.

46 Bkz. Bartholomäus Grill, "Der afrikanische Weltkrieg", *Die Zeit* içinde, 22 şubat 2001, s. 3.

47 Bkz. Ludwig Watzal, *Feinde des Friedens. Der endlose Konflikt zwischen Israel und den Palästinensern*, Berlin, 2001, ayrıca bkz. William Harris, *Faces of Lebanon. Sects, Wars, and Global Extension*, Princeton, 1997.

masını takdir etmek gerekir. Uluslararası barış politikasının gelecekteki en büyük görevlerinden biri de, şayet bir toplumiçi savaşın vakitlice bitirilmesi imkânsızsa, en azından uluslarötesi bir savaşa dönüşmesini engellemek olacaktır.⁴⁸

Bilindiği gibi, Otuz Yıl Savaşları da Bohemya zümreleri ile imparator arasındaki bir iç çatışma olarak başlamış fakat dönemin mezhep kavgaları nedeniyle bu çatışma çok geçmeden Bohemya sınırlarını aşmıştı. İmparator ve zümrelerle birlikte bu anlaşmazlıklarda başından beri önemli bir rol oynayan IV. Friedrich (von der Pfalz) ve Bavyeralı Maximilian, hiç kuşkusuz sırf mezheplerine –Friedrich Kalvenist, Maximilian Katolikti– bağlılıkları ve vefalarından ötürü girmediler bu savaşa, önemli bir neden de kişisel hırs ve iktidar arzusuyla: Biri Bohemya kraliyet tacına göz koymuştu, diğeri ise elektörlüğe [Kurfürstenstand] yükselmek istiyor, bunun en uygun yolunun Pfalz elektörlüğünü devralmak olduğunu düşünüyordu. Dolayısıyla Otuz Yıl Savaşları salt mezhep savaşları olarak görülürse, savaşın kökenlerinin karmaşıklığı basite indirgenmiş olur; nitekim daha önceki din savaşları, özellikle de Fransa’dakiler de sadece mezhep farkından kaynaklanmıyordu.⁴⁹ Mezhep bağları ve değerleri savaşın hızlanmasına katkıda bulunup sona erdirilmesini de zorlaştırdı elbette –özellikle de imparatorun 1629 yılındaki iade

48 Uluslarötesileşme ile uluslararasılaşma en azından analitik olarak birbirinden ayırt edilmelidir: Uluslararasıötesilik durumunda, toplumiçi çatışmalar (çök-müş) bir devletin bölgesinde gerçekleştiğinde, konan sınırlar devletler değil, devletaltı aktörler tarafından çığnenir. Ampirik olarak her zaman net bir ayırım yapılamasa da, savaşın özelleşmesinin ya da kısıtlanmasının özellikle de bu bağlamda çok önemli olduğu açıktır.

49 Öncelikle Carl Schmitt ve ekolünde görülen bu yorum, 20. yüzyılın ideolojik çatışmaları ile 16. ve 17. yüzyılın mezhep savaşları arasında paralellik kurar; örn. bkz. Roman Schnur, *Die französischen Juristen im konfessionellen Bürgerkrieg des 16. Jahrhunderts*, Berlin, 1962; aynı yazarın, *Revolution und Weltbürgerkrieg. Studien zur Ouverture nach 1789*, Berlin, 1983; ayrıca bkz. Hanno Kesting, *Geschichtsphilosophie und Weltbürgerkrieg: Deutungen der Geschichte von der Französischen Revolution bis zum Ost-West-Konflikt*, Heidelberg, 1959.

fermanlarından sonra Almanya'daki Protestanlar varlıklarını sürdürebilmek için gereken siyasi güvenceden yoksun kalmaktan korkmuşlardı— ama savaşın tek nedeni bunlar değildi. Savaşın sınırların ötesine yayılmasını tetiklediyseler de, savaş mezhep bağları olmasaydı da yayılırdı muhtemelen.⁵⁰ Dinsel-ideolojik faktörlerin nadiren asıl kıvılcım olduğu ama sıklıkla yangını körüklediği yeni savaşlarda da görülür.

Savaşlarda yalnızca yapıların, kurumların ve örgütlerin değil, liderlerin ve organizatörlerin de önemli olduğu herkesin bildiği bir gerçektir. Genellikle, savaş yürütmek için gereken kurum ve örgütlerin önce oluşturulması gereken toplumiçi savaşlarda, devletlerarası savaşlarda olduğundan daha önemlidir bu kişiler. Bu nedenle, savaş ya da barış, karizmatik liderlerin ve dâhiyane organizatörlerin varlığına ya da yokluğuna bağlıdır. Otuz Yıl Savaşları'nın gidişatında da açıkça görülen bir durumdur bu. Wallenstein çok karizmatik değildi elbette ama özellikle de banker Hans de Witte ile işbirliğinde ortaya koyduğu gibi, olağanüstü bir organizatördü. Ayrıca taktik ve stratejik konularda da çok yetenekliydi. Wallenstein olmasaydı savaş bambaşka bir seyir izlerdi; imparator bir ara onsuz da yapabileceğini sandığında derhal anlaşılmıştı bu. Oysa İsveç kralı Gustav Adolf, özellikle de birlikleri ve muharebeleri yönetme tarzından da anlaşıldığı gibi, hayli karizmatik bir kişilikti: Birliklerinin daha fazla mücadele etmesi ya da yeni bir taarruza geçmesi için ordunun en ön saflarında ya da tam ortasında tekrar tekrar boy göstermişti. Gustav Adolf olmasaydı İsveç muhtemelen savaşa girmezdi zaten.⁵¹ Ve nihayet Fransa'nın politikasının

50 Bkz. Johannes Burkhardt, "Worum ging es im Dreißigjährigen Krieg? Die frühmodernen Konflikte um Konfessions- und Staatsbildung", (yay. haz.) Bernd Wegner, *Wie Kriege entstehen. Zum historischen Hintergrund von Staatenkonflikten*, Paderborn, 2000 (=Kriege in der Geschichte, 4. cilt, s. 67-87.

51 İsveç kralı hakkında bkz. Günter Barudio, *Gustav Adolf der Große. Eine politische Biographie*, Frankfurt am Main, 1982.

başında Kardinal Richelieu değil de, devlet mantığından ziyade mezhep bağlarına göre hareket eden biri olsaydı, savaş en azından ikinci evresinde bambaşka bir seyir izlerdi.⁵² Kişisel kariyer, inançlarına bağlılık ve devlet mantığı gibi saiklerle hareket eden bu fevkalâde önderlerin yanı sıra, ikinci sıradaki liderler arasında da çok sayıda karizmatik kişilik vardı. Ernst zu Mansfeld, Christian von Braunschweig, Bernhard von Weimar gibi liderler ağır yenilgilerden sonra birliklerini yeniden kurmayı, kaybedilen silahların yerine yenilerini bulmayı bilmişler, destek arayışına çıkmışlar ve savaş alanlarına geri dönmüşlerdir.⁵³ Günümüzde yeni savaşların altyapısına damgasını vuranlar, benzer karizmatik özelliklere sahip savaş girişimcileridir; dışarıdan politikacıların yardımıyla –bu politikacılar genel değerler ya da kendi devletlerinin çıkarları peşinde olsalar da– nüfuz ve güç kazanan bu kişiler için savaş uzun vadeli siyasi hedeflere ulaşmanın değil, kişisel güç ve servet edinmenin yoludur.

Tüm bu hususlar nedeniyle, Otuz Yıl Savaşları yeni savaşlar için bir karşılaştırma zemini olmaya sonraki savaşlardan –Birinci ve İkinci Dünya Savaşı, eski (sömürge) imparatorluklarının çöküşü sürecindeki kurtuluş ya da pasifleştirme savaşları da dahil– çok daha müsaittir. Otuz Yıl Savaşları sosyo-politik düzenin henüz devletleşmediği koşullarda gerçekleştiğinden, bu savaşlarda devlet aktörlerinin, yarı-devlet aktörlerinin ve özel aktörlerin hem çatıştığı hem de işbirliğine girdiği bir ortam oluşmuştur ki, yeni savaşlar için de tipik bir durumdur bu. Otuz Yıl Savaşları'nın en önemli aktörleri, egemenliğin aşıl taşıyıcıları olan imparator ve imparatorluk zümrelerinin yanı sıra, savaşın başlamasıyla birlikte yükselen, paralı askerlik kurumunu örgütleyen ve işveren-

52 Bkz. özellikle Jörg Wollenberg, *Richelieu. Staatsräson und Kircheninteresse. Zur Legitimation der Politik des Kardinalpremier*, Bielefeld, 1977, s. 39-124.

53 Bkz. Redlich, *The German Military Enterpriser* (bkz. 39. dipnot).

lerinin direktiflerinden ziyade kendi çıkarlarını göz önünde bulunduran şiddet girişimcileriydi. Emirlerindeki personel, daha önce de çeşitli savaşlara katılmış profesyonel askerlerden, geçimlerini güvence altına almanın yollarını arayan alt tabaka insanlarından ve servet kazanmak için savaştan faydalanmak isteyen maceracılar oluşuyordu.⁵⁴ En sonunda, çıkarlarına ve olanaklarına göre destekledikleri taraflara meşruluk, para ve silah sağlayan dış güçler de bu savaşa giderek daha fazla müdahil oldular. Zaman zaman kendi birliklerini de göndererek savaşta doğrudan yer aldılar. Dolayısıyla, Otuz Yıl Savaşları'nın karakteristik özelliği, anayasalsiyasi çatışmalar, dinsel-ideolojik anlaşmazlıklar, özel servet ve kişisel iktidar kazanma hırısı, devlet mantığı ve ortak değerlerin iç içe geçmiş olmasıdır. Bu tür savaşların askerî yollarla sonuçlandırılabilirdiği nadiren görülür.

54 Rönesans tanrıçası Fortuna'nın serbest paralı askerlerin kendilerini algılamalarında büyük önem taşıdığına dair işaretler için bkz. Langer, *Kulturgeschichte des Dreißigjährigen Krieges* (bkz. 30. dipnot), s. 61, 94, 158 ve 200. Bu maceraperestlerin dünya tasavvurları için bkz. Anton Ernstberger, *Abenteurer des Dreißigjährigen Krieges. Zur Kulturgeschichte der Zeit*, Erlangen, 1963; Ernstberger, savaşta talihlerini denemek için paralı asker olan Nürnbergli iki burjuva gencin mektuplaşmasını değerlendirmiştir.

SAVAŞIN DEVLETLEŞTİRİLMESİ VE SONUÇLARI

Ticaret olarak savaş: *Condottieri** ve ardılları

İki Fransisken rahibi Castiglione Fiorentino yakınlarında İtalyanların Giovanni Acuto dediği İngiliz paralı asker lideri John Hawkwood'la karşılaşır.¹ Floransa bölgesinde çok sevilen sayılan *condottiere*'yi âdetleri üzere "Tanrı size barış bahşetsin, monsenyör!" sözleriyle neşeyle selamlarlar ama Hawkwood onlara soğuk bir tavırla, "Tanrı sizi sadakalar-dan mahrum etsin!" diye karşılık verince neye uğradıklar-ını şaşırırlar. Kendileri ona iyi bir temennide bulunurken, neden beddua ettiğini sorarlar çekinerek. "Yanıma gelip de Tanrı'nın beni açlıktan öldürmesini söylerken iyi bir şey mi demiş oluyorsunuz!" diye cevap verir *condottiere*. "Geçimi-mi savaşla sağladığımı, barışın felaketim olacağını bilmiyor

(*) "Paralı asker lider" anlamına gelen ve metinde daha önce de geçen kavram, ya-zar, bölümde anlatısını bu kavram üzerine kurduğundan orijinal haliyle bırak-mıştır – e.n.

1 Bu anekdot Franco Sacchetti'nin "Der Gruß des Kriegers" [Savaşının Selamı] adlı öyküsünden alınmıştır; bkz. Franco Sacchetti, *Die wandernden Leuchtkä-fer. Renaissancenovellen aus der Toskana*, Berlin, 1988/91, 2. Bölüm, s. 80 vd.

musunuz? Ben nasıl savaşıla geçiniyorsam, siz de sadakalarla geçiniyorsunuz, yani selamınıza böyle bir karşılık vermem gayet uygun düşer.”

Franco Sacchetti'nin 15. yüzyılın başına ait bu küçük anekdotu, *condottieri* çağındaki savaşın temel ilkelerini açıkça gözler önüne serer: Savaş bir ticaret, savaşmak ise ücret karşılığında verilen bir hizmet haline gelmiştir. Nitekim Karl Marx'ın paralı askerlik kurumunu ücretli işin prototipi olarak tanımlamasının nedeni budur.² Bu tür bir savaş biçiminin yasal temelini, hukukçular tarafından hazırlanan bir sözleşme –*condotta*– oluşturunuyordu; kısmen en ince ayrıntıları içeren bu sözleşme bir işveren –bir şehir ya da bir hükümdar– ile savaş girişimcisi –*condottiere*– arasında imzalanıyordu. Sözleşmede ücret miktarı, birliklerin asker sayısı, hizmet süresi ve özellikle de üstleneceği görevler yer alıyordu. Almanya'da 16. yüzyıldaki paralı askerlik kurumunda³ bu sistem Otuz Yıl Savaşları dönemine değin devam etti, fakat *condotta*'nın yerini “kapitülasyon” denen ve asker çalıştırma sertifikasını, savaş maddelerini, ödemenin nasıl yapılacağına dair hükümleri içeren bir anlaşma aldı. Britanyalı Doğu Hindistan Şirketi 18. yüzyılda bile savaşlarını bu modele göre yürütüyordu.⁴ *Condottiere*'lerin savaşma biçimi ta-

2 Bkz. Michael Howard, *Der Krieg in der europäischen Geschichte*, Münih, 1981, s. 33-55; Michael E. Mallett, *Mercenaries and their Masters: Warfare in Renaissance Italy*, Londra, 1974; ayrıca bkz. John R. Hale, *War and Society in Renaissance Europe 1450-1620*, Phoenix Hill, 1998, s. 127 vd.; ayrıca bkz. Herfried ve Marina Münkler, *Lexikon der Renaissance* içinde “condottieri” kavramı, Münih, 2000, s. 57-67.

3 Bkz. Hans Michael Möller, *Das Regiment der Landsknechte. Untersuchungen zu Verfassung, Recht und Selbstverständnis in deutschen Söldnerheeren des 16. Jahrhunderts*, Wiesbaden, 1976 (=Frankfurter historische Abhandlungen, Cilt 12); Reinhard Baumann, *Landsknechte. Ihre Geschichte und Kultur vom späten Mittelalter bis zum Dreißigjährigen Krieg*, Münih, 1994; biraz daha eski bir tasvir için bkz. Friedrich Blau, *Die deutschen Landsknechte*, Essen, tarih belirtilmemiş, s. 23 vd.

4 Martin van Creveld, *Die Zukunft des Kriege*s, Münih, 1998, s. 53.

kas ticaretinin ruhuna uygundu. Ortaçağ'ın feodal sistemine damgasını vuran vasalların kişisel hizmeti ve kent yurttaşlarının silah altına alınmasına dayalı milis kurumu rasyonalize edilip sistematikleştirildi. Hükümdara ya da kent meclisine karşı kişisel yükümlülük yerini, kişisel olmayan ticaret ve takas ilişkisine bıraktı. Kentlerin yurttaşlardan kurulu düzensiz ordularının yerini, belirli bir süreliğine tutulan profesyonel savaşılar aldı ve Ortaçağ derebeylerinin asker sağlama yükümlülüğü ortadan kalkarak süreyle sınırlı, paraya dayalı sözleşmeler yapıldı.⁵

Bu süreç askerlik kurumunun topluma açılmasına yol açtı: Silah taşımak soyluların bir ayrıcalığı olmaktan çıkarak kendini buna uygun gören herkese açık bir faaliyet haline geldi. Halkı asırlar boyunca dışlayan askeriye, sınıf atlamakta kullanılan bir sıçrama tahtasıydı artık. Hatta 15. yüzyıl İtalyası'nda bir dizi *condottiere* başarıyla yönettikleri muharebelerden sonra prens ve hükümdarların konumuna yükselmeyi başardı. Bunların en tanınmış ve en başarılısı, Lombardiya hükümdarlığına kadar yükselen Francesco Sforza'dır. Ayrıca Bartolomeo Colleoni ve Malatesta, nam-ı diğer Erasmo da Narni'yi, Jacopo Piccinino ve daha sonra Carmagnola kontu olan Francesco Bussone'yi de anmak gerekir. Tümü de mütevazı koşullardan gelen bu kişiler en azından bir süreliğine de olsa, şan ve şöhret, güç ve servet kazandılar.⁶ Çok geçmeden *condottieri* birlikleri, para kazanmak

5 Elbette ani bir geçiş olmadı ama Ortaçağ'daki ordularda 13. ve 14. yüzyıldan bu yana önemli oranda paralı şövalye hep olmuştur; bkz. Rainer Wohlfeil, "Das Heerwesen im Übergang vom Ritter- zum Söldnerheer", *Staatsverfassung und Heeresverfassung* içinde, (yay. haz.) Johannes Kunisch, Berlin, 1986, s. 112 vd.

6 Bkz. Geoffrey Trease, *Die Condottieri. Söldnerführer, Glückssritter und Fürsten der Renaissance*, Münih, 1974. Çoğu *condottieri*, İtalya'nın Montefeltre, Este, Gonzaga gibi hükümdarlık soylarından geliyordu. Küçük devletlerini savunmak için zaten savaşmak zorunda olduklarından, birliklerini ve askerî donanımlarını (özellikle de topçuları) ihtiyaç duymadıkları dönemde başka devletlere kiralityorlar, kiraladıkları ordunun başına da komutan olarak geçiveriyorlardı. Bunun bir avantajı da, bu sayede İtalyan devletlerinin ittifak politi-

ya da talihini zorlamak için silah kullanmak isteyen maceracıların bulunduğu yerler haline geldi. Askerî birlikler maceraperestlerle doldu.

Ama sınıf atlamak herkese nasip olmadı; çok sayıda kişi salgınlar ve başka hastalıklardan öldü, kimi de arzularına neredeyse kavuştuğunu düşünürken felakete sürüklendi. İmparatorun düşmanla işbirliği yaptığından kuşkulanaarak öldürttüğü Wallenstein'ın yazgısını daha önce de bir iki İtalyan *condottieri* paylaşmıştı: Jacopo Piccinino tuzağına düştüğü Napoli kralı Ferrante tarafından tutuklatılıp öldürtüldü; Kont Carmagnola, Venedikliler tarafından ihanetle suçlandı, işkenceye uğradı ve en sonunda San Marco Meydanı'nda idam edildi; Niccolò da Tolentino Milano'da, Paolo Vitelli Floransa'da onlarla aynı kaderi paylaştı. Buna çok şaşmamak gerek elbette. Siyasi yönetim ile askeriye arasındaki tek bağ parayla satın alınan, zamanla sınırlı sadakat olduğunda ihanet kuşkusu çabucak baş gösterir. Zaten *condottiere*'ler çoğu zaman mevcut görevleri daha bitmeden yeni bir iş bakımına başladıklarından görevlerini beklenen özenle yerine getirmediklerinden kolayca kuşkulanılabiliyordu; nitekim ücret alacakları süreyi uzatmak için bazı savaşları bile isteye uzatmışlardır. Her halükârda savaşın hızla sonuçlandırılması pek işlerine gelmemiş olsa gerek. Genellikle *condottieri* ve askerleri geçici müşteriler için kendilerini tehlikeye atmaya pek hevesli değillerdi. Bir süre sonra da muharebelere girmekten ziyade manevra stratejilerine dayanan bir savaş biçimi geliştirdiler zaten.⁷ Eninde sonunda büyük bir çarpışma ya da muharebe kaçınılmaz hale geldiğinde olabildiğince az kayıp vermeye çalışılıyor, savaşta tutsak

kasında daha fazla ağırlık kazanmasıydı, yoksa kendi devletlerinin büyüklüğü buna elvermezdi.

7 Bkz. Willibald Block, *Die Condottieri. Studien über die so genannten "unblutigen Schlachten"*, Berlin, 1913.

alınan kişiler belirli bir fidye karşılığında tekrar serbest bırakılıyordu. Fidye için gereken parayı çoğu zaman politikacı-müşterinin ödemesi gerekiyordu, böylece müşteri hem hedefine ulaşamamış oluyor hem de ilk başta başarı karşılığında ödenecek miktardan daha fazlasını başarısız olduğunda ödemek zorunda kalıyordu.

Bu nedenle *condottiere*'ler sürekli olarak savaşları gereken ciddiyetle yürütmedikleri, bedelini şehirlerin ödediği bir oyun haline getirdikleri suçlamasıyla karşı karşıya kaldılar. Hawkwood'un iki Fransisken rahiple karşılaşmasını anlatan Sacchetti'nin meselinden de anlaşıldığı gibi, "sıklıkla [...] kendilerine para ödeyenlere, düşman askerlerine davranışlarından daha kötü davranıyorlardı. Çünkü karşılıklı savaşmış oldukları izlenimini uyandırsalar da, hizmet ettiklerine değil de, birbirlerine karşı daha iyi niyetliler, sanki 'Sen şurada soygun yap, ben burada soygun yapacağım' der gibiler."⁸ Sacchetti buradan, şehirlerin barış içinde yaşamaları, savaş açmadan önce iyice bir düşünüp taşınmaları gerektiği sonucunu çıkarmıştır. Buna karşın Niccolò Machiavelli, savaşın yeniden siyasi kontrol altına alınabilmesi için *condottieri* sisteminin ortadan kaldırılmasını tavsiye etmiş, Antikçağ'daki şehir milisleri modeline dönülmesini savunmuştur: "Paralı askerlere bel bağlayan bir hükümdar," der Machiavelli, "asla yere sağlam basmaz ve güvende olamaz, çünkü paralı askerler arasında birlik beraberlik yoktur, iktidar hırsı içindedirler, disiplin ve sadakatten yoksundurlar, dostlarına karşı küstah, düşmanları karşısında korkaktırlar, Tanrı'dan korkmaz, insanlara dürüst davranmazlar. [...] Barış döneminde ülkeyi *onlar*, savaş döneminde *düşmanlar* talan eder. Bunun nedeni, hiçbir şeye bağlılık duymamalarıdır ve onları muharebe alanında tutan tek şey, senin için canlarını seve seve vermeye yetmeyecek kadar düşük olan ücretleridir. Sa-

8 Sacchetti, *Die wandernden Leuchtkäfer* (bkz. 1. dipnot), s. 81.

vaşmadığın sürece senin askerlerin olmak isterler tabii ama gerçekten savaş çıktığında ya kaçarlar ya da geri çekilirler.”⁹

Machiavelli bunları yazdığı sırada, İtalyan *condottieri* sistemi bir dizi ağır yenilgiye uğramıştı: *Condottiere*’ler, İtalya’ya giren Fransızlara, İspanyollara ve Almanlara karşı çok sayıda muharebeden yenik çıkmışlar, İtalya’yı Avrupa’daki hegemonya savaşının ana muharebe alanı haline getiren dış güçlerin eline bırakmışlardı. Gerçi istilacılar da paralı asker birlikleri, örneğin özellikle de Fransız krallarının rağbet ettiği İsviçreli askerleri [Reisläufer] ya da imparatorun muharebe alanlarına doldurduğu Alman paralı askerleri [Landsknechte] kullanıyorlardı ama gerek İsviçreli paralı askerler gerek Alman paralı askerler İtalyan *condottiere*’lerden farklı bir savaşma tarzına sahipti: *Condottiere*’ler paranın savaşta oynadığı yeni role inat, Ortaçağ’ın şövalye savaşı etiğinin hâlâ korunduğu küçük süvari birlikleri kurarken, kuzeyden gelen paralı asker birlikleri büyük ölçüde piyadelerden oluşuyordu. Çünkü süvarilere göre daha ucuz olan piyadeler çok daha büyük birlikler halinde kiralanabiliyordu.

Önceki yüzyıllardan farklı olarak piyadelerin zırhlı süvarilerle artık baş edebilmelerinin nedeni, İsviçrelilerin geliştirdiği, Alman paralı askerlerin mükemmelleştirdiği taktik kare oluşumuydu.¹⁰ Uzun mızraklı piyadeler bir kare ya da daire oluşturuyorlar, böylece savunmada her yöne karşı kendilerini koruyabildikleri gibi, süvariler tarafından da ezi-

9 Niccolò Machiavelli, *Der Fürst*, (yay. haz.) Rudolf Zorn, Stuttgart, 1972, s. 49 vd.

10 Bkz. Volker Schmidtchen, *Kriegswesen im späten Mittelalter. Technik, Taktik, Theorie*, Weinheim, 1990, s. 231 vd., ayrıca bkz. Hans Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, 4. Cilt (1920), Berlin, 2000, s. 67 vd; özetleyici bir çalışma için bkz. Volker Schmidtchen, “Aspekte des Strukturwandels im europäischen Kriegswesen des späten Mittelalters und ihre Ursachen”, *Europa 1500. Integrationsprozesse im Widerstreit: Staaten, Regionen, Personenverbände, Christenheit* içinde, yay. haz. Ferdinand Seibt ve Winfried Eberhard, Stuttgart, 1987, s. 445-467.

lip geçilemiyorlardı. Mızraklı bir yığın oluşturan askerler savunma pozisyonunda öyle bir güç kazanıyorlardı ki, onlara karşı koymak pek mümkün olmuyordu. Bu kare düzeni dağıtmanın en iyi yolu, mızraklı yığının tam önüne topçuları yerleştirmekti; kapalı mızraklı grup top ateşi altında dağılmaya başlayınca süvari taarruzuyla saf dışı bırakılabiliyordu. Fakat topçuların etkin bir biçimde kullanılabilmesi ve saldırıya geçen düşman tarafından ezilip geçilmelerinin engellenmesi için de yine piyadelere ihtiyaç vardı. Bu da, muharebede ancak hem piyade hem süvari hem de topçu birliklerine sahip orduların başarılı olabileceği sonucunu doğurdu. Bir muharebenin sonu, birliklerin sayıca büyüklüğünün yanı sıra bu üç silah türünü aynı anda devreye sokabilme yetisine bağlıydı artık. Bu sayede büyük taarruzlar ve muharebeler savaşın sonucunu belirleyen bir önem kazandı. Ravenna, Marignano ve Pavia muharebeleri, Avrupalı hegemon güçlerin ordularının karşı karşıya gelip çarpışmasıyla bir sonuca bağlandı.¹¹ Fakat daha büyük orduların kurulması ve farklı silah türlerinin bileşimi yönünde bir gelişim yaşanınca savaşlar da giderek daha masraflı olmaya başladı. Kont Campobasso, Gian Giacomo Trivulzio ve de Raimondo Montecuccoli'nin tekrar tekrar dile getirdiği gibi, savaşmak isteyen birinin para, para ve yine para sahibi olması gerektiği¹² ifadesinin ne kadar isabetli olduğu her seferinde daha çok görüldü. Son kertede bu tür savaşlar, 15. yüzyıldan beri süre-

11 Bkz. Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst*, 4. cilt (bkz. 10. dipnot), s. 92 vd., 106 vd., 121 vd.

12 Guicciardini'nin anlattıklarına bakılırsa, Fransa kralı Milano'yu fethetmek için ne gibi silah ve malzemeler gerektiğini sorunca, Trivulzio'nun yanıtı şu olmuştur: "Tre cose, Sire, ci bisoguano preparare danari, danari e poi danari!" ["Bize üç şey lazım Majesteleri, para, para ve yine para!"]. Trivulzio bu sözlerle ilkin Livius'un ifade ettiği, Machiavelli'nin de onaylayarak alıntıladığı bir tespiti, yani savaşta üç şeyin, becerikli bir ordu, akıllı komutanlar ve şans gerektiği tespitinin çeşitlemesini yapmıştır. Bkz. Michael Stolleis, *Pecunia Nervus Rerum. Zur Staatsfinanzierung der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main, 1983, s. 64 vd.

li olarak artırılan vergiler¹³ sayesinde uzun bir savaş süreci için gereken maddi kaynaklara sahip olan ve *condottieri* döneminde ekonomik yaşamın bir parçası haline gelen savaş yeniden kontrolleri altına almayı başaran devletler tarafından yürütülebilirdi ancak. Ondan beri de Avrupa'daki savaşların sonucu, egemenlik bölgesinin büyüklüğüne, egemenliğin merkezileştirilme derecesine ve vergi gelirlerinin yüksekliliğine bağlı oldu.

Silah teknolojisindeki yenilikler, taktik devrimler

Başlangıçta devletler savaşın kontrolünü ele geçirmeye çalışırken *condottiere*'lerin geliştirdiği askerî örgütlenme sisteminden yararlandılar ve para akışı, savaş girişimcilerinin seçimi ve onlarla yapılan anlaşmaların düzenlenmesi gibi dolaylı yollarla savaş yönetimi üzerinde etkili olmaya çalıştılar. Böylece özellikle de Almanya'da, savaşın ticari karakterinin paralı askerlik kurumunun kooperatif karakteriyle birleştiği bir askeriye gelişebildi.¹⁴ Bu sistemin en önemli özelliği askerlerin donanımlarının kendileri tarafından sağlanmasıydı: Alman paralı askerler silahlarını ve giysilerini kendileri tedarik etmek zorundaydılar; bunların masrafını ücretlerinden ödüyorlardı. Sonuçta ortaya çıkan kendine özgü paralı asker kılığıyla askeriye ile sivil toplum arasına net bir çizgi

13 16. ve 17. yüzyıldaki devletlerin gelir yapısı için bkz. Michael Mann, *Geschichte der Macht*, 2. cilt, Frankfurt am Main, 1991, s. 321 vd.; ayrıca bkz. Wolfgang Reinhard, *Geschichte der Staatsgewalt*, Münih, 1999, s. 309 vd.

14 Özetleyen bir çalışma için bkz. Baumann, *Landsknechte* (bkz. 3. dipnot), s. 92 vd.; daha ayrıntılı bilgi için bkz. Peter Burschel, *Söldner im Nordwestdeutschland des 16. und 17. Jahrhunderts. Sozialgeschichtliche Studien*, Göttingen, 1994 (=Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 113. cilt); ayrıca bkz. Brage Bei der Wieden, "Niederdeutsche Söldner vor dem Dreißigjährigen Krieg: Geistige und mentale Grenzen des sozialen Raums", (yay. haz.) Kroener/Pröve, *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der frühen Neuzeit* içinde, Paderborn, 1996, s. 85-107 (Burschel'la ilgili eleştirel notlarla).

çekilirken, farklı zümrelerin kılık kıyafet kuralları da kalıcı biçimde çığnenmiş oldu.¹⁵

Alman paralı askerlerin rengârenk kılığı ancak 17. yüzyıl sürecinde kabul ettirilen tek tip üniformayla tedavülden kalktı. Devletlerin askeriye'nin kontrolünü ele geçirdikleri üniforma sayesinde sırf dış görünüşten bile anlaşılıyordu artık. Ayrıca bağımsız askerî örgütlenmelerin tüm özerk ifade biçimleriyle birlikte, Alman paralı askerlerin oluşturduğu diğer tüm kurumlara, yani kooperatif içi yargısal kararlara, ganimetten elde edilen gelirin paylaşımına da son verildi ve gezgin paralı askerler için bir tür memleket ikamesi olan, ihtiyaç duyulan her şeyin birliğin peşi sıra taşındığı, askerlere yaralanma ya da –daha büyük olasılıkla– hastalık durumunda belli bir ölçüde tedavi ve bakım sağlayan bir sosyal örgüt gibi çalışan ikmal kafilesi gibi kurumlar da kaldırıldı. Askerî alt tabakaların bu bağımsız kültüründe özellikle de kadınların –satıcı kadınlardan fahişelere varıncaya değin– önemli bir işlevi vardı. Kafiye orospuları [Trosshuren] da denen fahişeler, karılar muhafızlarının [Hurenweibels] gözetimi altındaydılar. Pek çok paralı asker karılarını ve çocuklarını da yanlarında götürdüğünden, ordunun ikmal kafilesi sayıca askerlerden geri kalmıyordu.¹⁶ Devletin tüm di-

15 Bkz. Matthias Rogg, “‘Zerhauen und zerschnitten, nach adelichen Sitten’: Herkunft, Entwicklung und Funktion soldatischer Tracht des 16. Jahrhunderts im Spiegel zeitgenössischer Kunst”, (yay. haz.) Kroener/Pröve, *Krieg und Frieden* içinde (bkz. 14. dipnot), s. 109-135, ayrıca bkz. Rainer ve Trudl Wohlfeil, “Das Landsknecht-Bild als geschichtliche Quelle. Überlegungen zur Historischen Bildkunde”, *Militär-geschichte* içinde, (yay. haz.) Manfred Messerschmidt vd., Stuttgart, 1982, s. 81-99.

16 Başka kaynakçalar için bkz. Bernhard R. Kroener, “‘Das Schwungrad an der Staatsmaschine’: Die Bedeutung der bewaffneten Macht in der europäischen Geschichte der Frühen Neuzeit”, (yay. haz.) Kroener/Pröve, *Krieg und Frieden* içinde (bkz. 14. dipnot), s. 1-23, burada s. 14 vd.; ayrıca bkz. aynı yazarın, “Soldat oder Soldateska? Programmatischer Aufriss einer Sozialgeschichte militärischer Unterschichten in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts”, *Militär-geschichte* (bkz. 15. dipnot), s. 100-123, burada s. 111 vd.

siplin çabalarına karşı direnişin ana merkezi, tüfek ve silah yapımcılarının da bulunduğu bu gezgin topluluktan aslında. Savaşın gerçekten de bir yaşam biçimi haline geldiği bu topluluk, çıkarları devletin siyasi yönergeleriyle nadiren örtüşen, parazit benzeri bir paralel toplum, devlet içinde devlet¹⁷ oluşturunuyordu.

Sonunda savaşın doğrudan devletleştirilebilmesinde çeşitli saikler önemli rol oynadı: Bunlardan biri, genellikle Protestan çevreler tarafından dile getirilen, Alman paralı askerlerin ahlâksız oldukları, toplumu olumsuz etkiledikleri eleştirisiydi.¹⁸ Diğeriyse Stoacı felsefenin ve Antikçağ'ın askerî kuramlarının giderek daha fazla kabul görmesi idi. Nitekim Orange Hanedanı'nın ordu reformunun felsefi-askerî yönergelerinin temelini de bunlar oluşturdu.¹⁹ Fakat tüm bu yeni fikirlerin uygulanabilmesinin tek nedeni, silah teknolojisindeki bir dizi icat sonucunda savaş taktiklerinde gerçekleşen devrimlerdi ve bu yenilikler sonucunda Avrupa'daki muharebe alanlarına çok iyi eğitilmiş, son derece disiplinli birlik-

17 Günümüzdeki "askerî devlet" kavramı ilk başta özel bir durumu ya da bütünü bir parçasını tanımlamakta kullanılıyordu. Kapsamlı bir devletleşme sonucunda "imperium in imperio", yani devlet içinde devlet kavramı giderek olumsuz bir anlam kazandı; bkz. Paul-Ludwig Weinacht, *Staat. Studien zur Bedeutungsgeschichte des Wortes von den Anfängen bis ins 19. Jahrhundert*, Berlin, 1968, s. 107 vd. ve 189 vd.

18 Buna Luther'in sofra sohbetlerindeki bir yorumu örnek gösterilebilir: "İnsanlar içinde paralı asker, ringa balıkları içinde tütsülenmiş balığa benzer: Bozulan bir ringa balığı tütsülenir, hiçbir işe yaramayan biri de olsa olsa paralı asker olur." *Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. Tischreden*, 4. cilt, Weimar, 1916, s. 600.

19 Bkz. Gerhard Oestreich, "Der römische Stoizismus und die oranische Heeresreform", aynı yazarın, *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates* içinde, Berlin, 1969, s. 11-34; Oestreich, "Politischer Neustoizismus und Niederländische Bewegung in Europa und besonders in Brandenburg-Preußen", *a.g.e.* içinde, s. 101-156; Wolfgang Reinhard, "Humanismus und Militarismus. Antike-Rezeption und Kriegshandwerk in der oranischen Heeresreform", *Krieg und Frieden im Horizont des Renaissancehumanismus* içinde, (yay. haz.) Franz Josef Worstbrock, Weinheim, 1986 (= *Mitteilungen XIII der Kommission für Humanismusforschung*), s. 185-204.

ler hâkim olmaya başladı.²⁰ Topçu sınıfında, ayrıca istihkam ve kuşatma tekniklerinde yapılan kapsamlı yenilikler de eklendi buna. Savaş üzerindeki doğrudan kontrolü ele geçirme olanağına devlet ancak bu sayede sahip oldu, zira sırf ahlâki uyarılar ve kuramsal taslaklarla olacak iş değildi bu.

Avrupa tarihine bakıldığında öyle bir izlenim uyansa da, askerlik kurumunun devletleştirilmesi kendinden menkul, hatta gerçekleşmesi kuvvetle muhtemel bir süreç değildi kesinlikle; hiç hesaba katılmamış çeşitli faktörlerin bir araya gelmesiyle hayata geçirildi. Özellikle de Max Weber geleneğindeki tarihçiler ve sosyal bilimciler bu gelişimin rastlantısallığını görmezden gelirler. Weber'in rasyonelleştirme tezinden yola çıkarak bir evrim mantığı kurarlar ve bağımsız bir paralı askerlik kurumundan, devletleştirilmiş bir askerî aygıtı geçişi, gelişimin gerekli bir adımı olarak görür, en fazla bunun *ne zaman* olduğu sorusunu sorarlar ama *olup olmadığı* üzerinde durmazlar.²¹ Yeniçağ Avrupası'ndaki savaşlar gibi yeni savaşların da devlet kurma savaşları olduğu yönündeki iyimser varsayım, özünde bu Weberci tarih perspektifine dayanır. Fakat ağır silahların devreye girmesinin ve ordunun disiplin altına alınmasının savaşın devletleştirilmesinde

20 Michael Roberts, silah teknolojisindeki gelişimleri ve taktik değişiklikleri Belfast'taki Queen's University'de göreve başlaması vesilesiyle yaptığı meşhur konuşmasında "askerî devrim" başlığı altında özetlemiştir. Bkz. Michael Roberts, "The Military Revolution, 1560-1660", *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe* içinde, (yay. haz.) Clifford J. Rogers, Boulder vd., 1995, s. 13-35; ayrıca bkz. Geoffrey Parker, *Die militärische Revolution. Die Kriegskunst und der Aufstieg des Westens 1500-1800*, Frankfurt am Main/New York, 1990 [*Askerî Devrim*, çev. Tuncay Zorlu, Küre Yayınları, 2006]; İspanya'nın bu devrime katkısı –Roberts buna sadece şöyle bir değinir– için bkz. Fernando González de Leon, "Doctors of the Military Discipline: Technical Expertise and the Paradigm of the Spanish Soldier in the Early Modern Period", *Sixteenth Century Journal* içinde, XXVII. dön., 1996, 1. sayı, s. 61-85.

21 Weber bu gelişime ardıllarının iddia ettiği kadar kesin gözüyle bakmamıştır; bkz. Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, (yay. haz.) Johannes Winckelmann, Tübingen, 1972, s. 588 vd. [*Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, çev. Özer Ozankaya, İmge Kitapevi Yayınları, 1995]

ne kadar büyük bir önem taşıdığı dikkate alınmaz. Oysa yeni savaşların karakteristik özelliği, büyük oranda hafif silahlarla yürütülmesi ve disiplinli birliklerin devreye sokulmasıyla bile ancak nadiren sonuçlandırılabilmesidir. Son onyirmi yıldaki devlet kurma girişimlerinin başarısızlığa uğramasının bir nedeni de, Avrupa'daki gelişimden farklı olarak, dışarıya karşı savaşabilecek bir askerî aygıt oluşturma mecburiyetinin olmamasıydı. Nitekim çok geçmeden subaylar da “iç meseleleri halletmek” peşine düşmüşlerdi.

Yeniçağ'da devlet paralı asker birliklerinin kendi içlerindeki yapıları çökertip ayrıcalıklarını ellerinden aldı ve birlikleri kendi kontrolüne tâbi kıldı. Kamptaki zar ve kâğıt oyunlarının yerini sıkı bir çalışma mecburiyeti aldı; askerler eskiden onur kırıcı olarak gördükleri ve sırf bunun için yanlarında götürdükleri hizmetçilere yaptırdıkları ya da zorla halka yükledikleri angaryaları kendileri üstlenmek zorunda kaldılar. Birlikleri disiplin altına alma süreci, birörnek, mekanik hareketlerden oluşan ve büyük birliklerin toplu halde manevra yapmasını sağlayarak ön saflardaki atış hızını artıran bir sistem olan uygun adım marş ve sıkı bir talimle devam etti. Fantastik olduğu kadar da görkemli paralı asker kılığının yerini devletin verdiği üniforma (“kralın giysisi”) aldı. En sonunda da gezici askerler topluluğu dağıtıldı: Birlikler nihai ikametgâhlarına, yani kışlalara yerleştirilince, gezici alay tüm eklentileriyle birlikte ortadan kalktı. Aynı zamanda da, acımasız denebilecek kadar katı, dayağın sıradanlaştığı bir ceza sistemi getirildi. 18. yüzyılın sıkı bir talimden geçirilen paralı askerlerinin, 16. ve 17. yüzyılın mağrur paralı askerleriyle uzaktan yakından bir alakası kalmamıştı artık.²² Eskiden paralı askerler kendi çıkarlarını daya-

22 Bu gelişimin bir özeti için bkz. Peter Burschel, “Zur Sozialgeschichte innermilitärischer Disziplinierung”, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* içinde, 42. dön., 1994, 11. sayı, s. 965-981.

tır ve genellikle de kabul ettirirken, devletin ordularındaki askerler en fazla firar edebiliyorlardı. Devlet savaşın tek hâkimi olabilmek için önce askeriyesine hâkim olmak zorunda kalmıştı.

Belirtildiği üzere, devletin bu başarısı öncelikle silah teknolojisindeki yeniliklerden kaynaklanıyordu ki, bunların en önemlisi ağır topçu sınıfının oluşturulmasıdır. Gerçi topçu savaşı geç Ortaçağ'da da biliniyordu ama döküm tekniklerinin geliştirilmesiyle atış sayısı ve cephane miktarı artırılabilmiş, yeni tarz top kundakları sayesinde toplar daha hareketli hale gelmişti; nitekim 15. yüzyılın sonundan itibaren toplar gerek muhasara savaşlarında gerek meydan savaşlarında etkili bir biçimde kullanıldı.²³ Bu topçuların yardımıyla ordular, eskiden ilerlemelerini haftalarca engellemiş ya da güçlerini hayli zayıflatmış olan kaleleri ya da müstahkem mevkiileri kısa sürede paramparça edebiliyor ya da iş o raddeye varmadan teslim olmaya zorluyorlardı. Dolayısıyla stratejik saldırı savunma karşısında yine ağırlık kazandığından büyük fetihler gerçekleştirildi, bu da o zamana değin tercih edilen tahribat savaşının işgal savaşı karşısında önemini yitirmesine yol açtı. Düşman bölgelerinden sadece her şeyi yakıp yıkarak, talan ederek geçmek yerine işgal savaşına girişebilmek için muharebe kazanabilecek durumda olmak gerekiyordu, bunun için de disiplinli bir ordu şarttı. Düşman bölgesindeki halka karşı savaşın yerini düşmanın askerî gücüne karşı savaş aldı ve artık daha sık girilen muharebelerde topçu sınıfının önemi giderek arttı.

Yeniçağ'da orduların en pahalı savaş araçları ağır toplar olduğundan, bir devletin topçu donanımı mali gücünün en önemli göstergesi haline geldi. Elbette ilk başta çoğu devlet

23 Ayrıntılı bilgi için bkz. Volker Schmidtchen, *Bombarden, Befestigungen, Büchsenmeister. Eine Studie zur Entwicklung der Militärtechnik*, Düsseldorf, 1977; genel bilgi için bkz. John U. Nef, *Western Civilization since the Renaissance. Peace, War, Industry and the Arts*, New York, 1963, s. 23 vd.

büyük miktarda sermayeyi toplara yatırmaktan kaçınıyor, topçu sınıfı konusunda uzman olan, topları kullanacak eğitimli personel de sağlayan bir savaş girişimcisiyle sözleşme yapmayı tercih ediyordu. Bu topçular bir tür lonca kurduklar ve devletin sultanı altına girmemek için çok güçlü ve etkili bir direniş gösterdiler. Sonunda güçlerinin kırılabilmesi ancak devletin kendi topraklarını üretmesiyle, bunların bakım ve onarımını, gerekli personelin eğitimini üstlenmesiyle oldu. Modernizm için karakteristik olan rasyonelleşme ve bürokratikleşme sürecinin büyük ölçüde işçilerin üretim araçlarından ayrılmasıyla gerçekleştiğini söyleyen Max Weber'in bu tespiti tüm silah türleri içinde en çok da topçular için geçerlidir. Nitekim Weber de bunu topçu sınıfı örneğinden yola çıkarak anlatır.²⁴ Aynı zamanda da topçu sınıfı ordu içinde kariyer yapmak isteyenler için en gözde yer haline geldi.

Topçu sınıfının gelişmesiyle birlikte geleneksel istihkâm tekniği bir anda önemini yitirdi. O zamana değin olabildiğince yüksek, tırmanması zor duvarlara ve kulelere bel bağlanmıştı. Fakat şimdi geçerli olan kural şuydu: Duvar ne kadar yüksekse, ağır top ateşiyle tahrip edilmesi de o kadar kolaydı. Top ateşinden korunmanın en iyi yolu surlar, toprak yığınlarıyla desteklenmiş eğimli kale duvarları, hendekler ve tehlike altındaki kısımların korunması için yandan ateş açan toprakların yerleştirildiği burçlardı. Dolayısıyla modern, etkili savunma tesisleri inşa etmenin maliyeti kat kat arttı, sur ve kulelerin inşaat masraflarını o zamana değin karşılayabilmiş olan şehirler yüksek miktarlardaki bu paraları artık ödeyemez hale geldiler. Şatoları ve kaleleri düşmana karşı güvenli yerler olmaktan çıkan derebeyleri, Yeniçağ'ın topçu sınıfı ile kale yapımı arasındaki ilk büyük silahlanma yarışında zaten çoktan ekarte olduklarından, bu yarışa ancak hüküm-

24 Max Weber, *Der Sozialismus*, (yay. haz.) Herfried Münkler, Weinheim, 1995, s. 82 vd.

darlar girebiliyordu. Yani teritoryal devletin savaşın tekelsi olmasını sadece silah teknolojisindeki yenilikler değil, bu yenilikler sonucunda savunma sisteminde ortaya çıkan değişiklikler de kolaylaştırdı.²⁵

Silah teknolojisindeki yeniliklere başka açılımlar da eşlik etti: Avrupa'da 17. yüzyılın başında, esasen Orange Hanedanı'nın ordu reformunun²⁶ harekete geçirdiği bir süreç başladı ve sıradan askerler taktik esnekliğe sahip piyade sınıfına dönüştürüldü. Alman paralı askerlerin kare düzeninden vazgeçilerek, alçakta kaldığı için top ateşine daha az maruz kalan uzun mevzilere geçildi. Ayrıca uzun mevzilerde askerlerin fitilli tüfeklerinden açılan ateş, kare düzende olduğundan çok daha etkiliydi. Ateşli silahların öneminin giderek artması ve her piyadeyi gerektiğinde mızraklı bir askere dönüştüren süngülü tüfeğin icadı bu gelişimde çok hayati bir rol oynuyordu. Eskiden binlerce mızraklı askerden oluşan kare düzenin içinde mızraklı baltacılar yer alırdı, bunların görevi üstüne yürüdükleri düşmanı baltayla biçmekti. Yeni düzende giderek onların yerini alan nişancılar, düşmana ağır fitilli tüfeklerle ya da hafif arkebüzlerle ateş açıyorlardı. Bunun için nişancıların kare düzenin köşelerine ve yanlarına konuşlandırılması gerekiyordu, çünkü silahlarının düşük atış hızı nedeniyle kendilerini koruyamadıklarından gerekirse derhal karenin içlerine geri çekilebiliyorlardı.

Süngülü tüfeğin icadı mızraklı asker oranının düşürülüp fitilli tüfekli askerlerin sayısının artırılmasını sağlamıştı ama ateş hızının artması piyadelerin tamamının ateşli silahlarla donatılmasına yol açınca, mızraklı askerler savaş alanlarından tamamen kayboldu. Orange prensleri Wilhelm ve Mo-

25 Ayrıntılı bilgi için bkz. Simon Pepper/Nicholas Adams, *Firearms and Fortifications. Military Architecture and Siege Warfare in Sixteenth Century Siena*, Chicago/Londra, 1986.

26 Bkz. Werner Hahlweg, *Die Heeresreform der Oranier und die Antike* (1941), Osnabrück, 1987.

ritz'in geliştirdiği geriye marş [Contremarsches] taktiği bu bağlamda çok önemliydi. Burada piyadeler dört ya da beş sıradan oluşan alçak kademeli bir saldırı düzeninde art arda yayılım ateşi aabiliyorlardı, çünkü birinci sıra ateş ettikten sonra oluşan boşluktan geri çekiliyordu ve en son sıra yeniden ateş etmeye hazırlanırken ikinci sıra ateşe başlıyor, bu böyle sürüp gidiyordu. Orange Prensi Wilhelm bu düzenin savaş koşullarında eşzamanlı olarak mkemmeden uygulanabilmesi için Antikçağ'daki örneklerden esinlenerek tüm dönüşlerin, yn değiştirmelerin, sıra düzeninin vesaire şekillendirildiği bir hareket mekanizması ve emir-komuta dili geliştirmişi.²⁷ Bu sayede atış hızı artmakla kalmadı, birlikler daha küçük bölükler halinde gereken yerde devreye sokulabildiğinden taktik esneklik de hayli arttı. Alman paralı askerlerin genellikle oluşturduğu dört savaş kümesinin yerini, savaşta çeşitli formasyonlarda sıralanan ve yer değiştirebilen yirmi dört tabur aldı.

Böyle bir piyade sınıfı Avrupa'daki şiddet piyasalarından kiralanamadığından, devlet yıllarca talime tâbi tuttuğu piyadelerin geçimini de üstlenmek zorundaydı.²⁸ Askerlerin kıymeti arttı, çünkü eğitimlerine büyük meblağlarla yatırım yapılıyordu. Nitekim bu tarz askeriye'nin doruk noktasına ulaştığı 18. yüzyılda, devletlerin askerlerin firar etmesini engellemek için büyük çaba göstermesinin ve savaş tutsaklarını, zaten eğitilmiş olduklarından kısa vadede orduya katmaya ("sokmaya") alışmasının en önemli nedeni buydu. Avrupa'da talimli hat piyadesinin oluşturulması, askerler ile sivil-

27 Bkz. Reinhard, "Humanismus und Militarismus" (bkz. 19. dipnot), özellikle s. 194 vd.

28 Max Weber, askerlerin devlet tarafından sağlanan standart donanımı ile kitlesel disiplinin dayatılması arasında sıkı bir ilişi kurmuştur: "Savaşçının savaş araçlarından ayrılması ve bu araçların komutanda toplanması [...] kitlesel disiplinin her yerde tezahür eden tipik temellerinden biriydi.", Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft* (bkz. 21. dipnot), s. 686.

ler arasında güvenilir bir ayırım yapılmasına her şeyden daha fazla katkıda bulundu, çünkü yıllarca askerlik eğitimi almayan biri büyük savaşta işe yaramazdı. Talimden geçmemiş –yani aslında disipline edilmemiş– askerler, askerler ile siviller arasında net bir ayırımın olmadığı küçük savaşa katılabilirlerdi ancak. Dolayısıyla askerler ile siviller arasındaki ayırımın –devletler hukukunda net bir biçimde tanımlanmasına rağmen– büyük savaşın yerini küçük savaşın almasıyla ortadan kalkmasına pek şaşmamak lazım. Belli ki askeriye'nin sosyal örgütlenmesinde sağlam ve güvenilir bir zemini olmayan bir şeyin devletlerarası savaş hukukunun kurallarıyla korunması mümkün değil. Nitekim son dönemde devletler hukuku uzmanları ile sosyal felsefecilerin savaş hukuku kurallarını geliştirme çabaları²⁹ yeni savaşların çoğunda sonuç vermedi. Bu kurallar ancak Batı demokrasilerinin yeni savaşlara şu ya da bu şekilde karıştığı yerlerde belli bir önem kazandı. Kısa süre önce Michael Ignatieff'in bundan çıkardığı sonuç, sivillere yönelik şiddetin sınırlandırılmasının, savaşın daha fazla hukuksallaşmasından ziyade, askerlerin bir zamanlar sahip olduğu onur kodlarının yeniden hayata geçirilmesine bağlı olduğuydu.³⁰

Savaşın tekercisi olarak devlet ve Avrupa'da devletlerarası savaş hukukunun gelişimi

Devletin savaş üzerinde tekel kurmaya başladığı koşullarda, askerî aygıtının ciddiye alınmasını isteyen bir ülkenin öncelikle eğitilmiş bir piyade sınıfına ve modern bir topçu donanı-

29 Bu tartışmayı başlatan Michael Walzer'in kitabı oldu: *Gibt es den gerechten Krieg?*, Stuttgart, 1982 (İngilizce özgün metin: *Just and Unjust Wars. A Moral Argument with Historical Illustrations*, 1977). [Haklı Savaş Haksız Savaş, çev. Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2010]

30 Michael Ignatieff, "Die Ehre des Kriegers", aynı yazarın, *Die Zivilisierung des Krieges. Ethnische Konflikte, Menschenrechte, Medien*, Hamburg 2000, s. 138-204.

mına sahip olması gerekiyordu. Bunların aşırı boyutlara varan maliyetini artık sadece teritoryal devlet karşılayabilecek durumdaydı. Dolayısıyla Avrupa'daki şiddet piyasalarını ellerinde bulundurmuş olan savaş girişimcileri, kârlı bir iş olmaktan çıkan bu alandan çekilmek zorunda kaldılar. Nispeten güçlü bir birliğin ön finansmanı daha sonra kiralanmasıyla elde edilecek kârdan daha yüksekti artık.³¹ Fakat savaş kârlı bir iş olmaktan çıkmışsa da, savaşta ve savaşla kazançlı işler yapılabiliyordu hâlâ. Tabii bundan kazanç sağlamak isteyenler artık ordu kurmak yerine, düzenli orduların donanımını ve iâşesini üstleniyor ya da giderek artan bir talebi karşılayabilmek için silah fabrikası kuruyordu.

Ne var ki, Yeniçağ'da teritoryal devletin bu orduları finanse edebilmesi kendiliğinden olmuyordu; bu, ancak 15. ve 16. yüzyılda vergilerin kat kat artırılmasıyla mümkün olmuştu. Devlet vergi devletine dönüşmüştü; savaşçı halkların gerektiğinde kiralanmasından düzenli bir orduya geçiş³² bir kereliğine toplanan özel vergilerin yerini düzenli vergi geliri üzerine kurulu bir vergi sisteminin almasıyla gerçekleşti. Toplumsal artı ürünün bazı kısımlarına sürekli olarak el konması ve bu el koymayı gerekirse şiddet kullanarak sağlama alabilen bir baskı aygıtının kurulması birbirini besleyip destekleyen süreçlerdi.³³ Devletin artık düzenli gelirle-

31 Fakat bu, birliklerin artık hiç kiralanmadığı anlamına gelmiyordu. Ama bu şekilde iş yaparak kâr etmek isteyenler artık özel girişimciler değil, askeri birliklerini kiralayarak elde ettikleri gelirle giderlerini dengelemeye çalışan devletler ya da hükümdarlardı. Özellikle de Hessen-Kassel Dükü bazı alaylarını Britanyalılara kiralamasıyla nam salmış, bu alaylar daha sonra Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda seferber edilmişti.

32 Bernhard R. Kroener, "Vom 'extra ordinari Kriegsvolck' zum 'miles perpetuus'", *Militär-geschichtliche Mitteilungen* içinde, 43. cilt, 1988, 1. sayı, s. 141-187, özellikle s. 166 vd.

33 Vergilerin artırılması konusunda bkz. 13. dipnottaki kaynağın yanı sıra Martin van Creveld, *Aufstieg und Untergang des Staates*, Münih, 1999, s. 169 vd.; Michael Stolleis, *Pecunia Nervus Rerum* (bkz. 12. dipnot), s. 103 vd.; ayrıca bkz. Norbert Winnige, "Von der Kontribution zur Akzise: Militärfinanzierung als

re sahip olmasıyla kredi itibarının da artması, Avrupa savaş tarihindeki çevrimlere devletin borçlanma çevrimlerinin eşlik etmesine yol açtı. Alınan kredileri geri ödeyebilmek için vergiler daha da artırılınca halk artık isyan etti; sadece yerel isyanlar ve direnişlerin değil, büyük devrimlerin –Hollanda Bağımsızlık Savaşı, 1640 tarihli İngiliz Devrimi, Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve nihayet 1789’daki Fransız Devrimi– patlak vermesinin kökeninde keyfi bir gasp olarak algılanan vergi yüküne karşı ayaklanmalar yatar. Eğer devletin, yurttaşların güvenliğini sağlaması karşılığında mallarına el koyması engellenemiyorsa, o zaman yurttaşların vergi konularında hiç olmazsa söz sahibi olması gerektiğini savunuyordu devrimciler. Parlametionun vergileri onaylama ayrıcalığını bu devrimlerle kazanması, Avrupa’ya özgü askerî tarihin bir sonucudur.

Askeriyenin devletleştirilmesi ve devletin savaşın tek elcisi, savaş ilan etme ve yürütme hakkına sahip tek güç konumuna yükselmesi, devletler arasındaki ilişkileri derinden etkiledi. Rekabet mekanizmaları ve daha büyük devletlerin üstünlük kurma çabalarıyla birlikte Avrupa’da özünde simetri fikrine dayanan bir denge sistemi gelişti.³⁴ Yeniçağ Avrupası’ndaki devletlerarası savaşlar –bir iki istisna dışında–³⁵ simetrik savaşlardı, bu da savaşın özel bir biçimde hu-

Movens staatlicher Steuerpolitik”, (yay. haz.) Kroener/Pröve, *Krieg und Frieden* içinde (bkz. 14. dipnot), s. 59-83.

34 Halen önemini koruyan bir kaynak için bkz. Ludwig Dehio, *Gleichgewicht oder Hegemonie. Betrachtungen über ein Grundproblem der neueren Staatengeschichte*, Krefeld, yıl belirtilmemiş, özellikle s. 59 vd.; denge modeline eleştirel yaklaşan ama önemli bilgiler içeren bir kaynak için bkz. Alfred Vagts, “Die Chimäre des europäischen Gleichgewichts”, a.g.y., *Bilanzen und Balancen* içinde, (yay. haz.) Hans-Ulrich Wehler, Frankfurt am Main, 1979, s. 131-160.

35 Hiç kuşkusuz en önemli istisna İspanya’daki Napolyon karşıtı gerilla savaşıdır; 1807-1813 arasındaki bu gerilla savaşında Napolyon ordusu çok zorlanmıştır. Rusya da Napolyon’a karşı (daha sonra Hitler’e karşı) partizan savaşı stratejisinden yararlanmıştır fakat bunu düzenli birliklerin savaşıyla birleştirmiştir. Her iki güç de Avrupa’nın periferisinde yer alıyordu elbette.

kukileştirilmesini olanaklı kıldı, ki başka hiçbir yerde böyle bir gelişim yaşanmamıştır. Erken Yeniçağ'da savaşın simetrikleşmesinin ilk kurbanlarından biri, Augustinus tarafından ortaya atılan ve önce Aquinolu Thomas, daha sonra Salamanca okulunun İspanyol neoskolastikleri tarafından geliştirilen adil savaş düşüncesi idi.³⁶ Adil savaşla ilgili çeşitli kuramlarda şiddet uygulama izni ya da yasağı neye göre belirlenmiş olursa olsun, bir konuda tümü de hemfikirdi: Ancak taraflardan biri hukuku çiğnediğinde, diğer taraf da bu hukuku yeniden tesis etmek için savaştığında adil bir savaştan söz edilebilirdi. Yani savaş hakkı (*ius ad bellum*) başından beri asimetrikkti: Taraflardan biri tümüyle haklı görülüyordu; yine de savaşın hukuk kurallarına (*ius in bello*) uymak zorundaydı, keyfi bir şiddet uygulayamazdı. Aquinolu Thomas adil bir savaş için üç ölçüt belirledi: Hükümdarın tam yetkisi (*auctoritas principis*), haklı bir neden (*causa iusta*) –genellikle bir haksızlığın cezalandırılması– ve haklı niyet (*intentio recta*), yani barış adına savaşılması ve savaşta vahşetten kaçınılması.³⁷

Fakat adil savaş kuramında asıl önemli olan, şiddete getirilen kapsamlı kısıtlamalar değil, bu kuramların oluşturulmasına neden olan spesifik siyasi konjonktürdür. Örneğin Augustinus esasında bu kuramıyla, pasifizmi savunan Hristiyan cemaatine sesleniyordu; Augustinus'un amacı cemaati, Roma İmparatorluğu'na her yönden akın eden barbar göçebe halklara karşı savunmaya geçmeye ikna etmektir. Statükonun bu sayede korunacak olması Augustinus'a göre her yönüyle adil değildi ama akla gelebilecek başka her tür seçenekten da-

36 Özet bilgi için bkz. Paulus Engelhardt, "Die Lehre vom 'gerechten Krieg' in der vorreformatorischen und katholischen Tradition", *Der gerechte Krieg: Christentum, Islam, Marxismus*, (yay. haz.) Reiner Steinweg, Frankfurt am Main, 1980 (=Friedensanalysen 12), s. 72-123.

37 Bkz. Gerhard Beestermöller, *Thomas von Aquin und der gerechte Krieg. Friedensehtik im theologischen Kontext der Summa Theologiae*, Köln, 1990.

ha adildi. Augustinus savaşı temelde simetrik koşullar içinde düşünüyordu: Bir tarafta Roma İmparatorluğu, artık Hristiyanlıktan da esinlenen bir barış düzeni vardı, diğer tarafta ise insanın en büyük kötülükleri bekleyebileceği barbar işgalciler. Bu bakımdan Augustinus'un adil savaş kavramı, bir uygarlığın uygarlık düşmanı işgalcilere karşı silahlı müdafaasını haklı çıkarmayı amaçlıyordu. Aquinolu Thomas'ın adil savaş kuramı için de aynı şey geçerlidir fakat burada Roma İmparatorluğu'nun yerini tüm Hristiyan aleminin son kertede siyasi-dünyevi birliği almış, buna askerî-insani bir müdahale etiğinin unsurları da eklenmiştir.³⁸ Adil savaşın Avrupa'daki son büyük kuramcıları olan İspanyol neoskolastikler de – Francisco de Vitoria, Domingo de Soto, Francisco de Suárez, Luis de Molina ve diğerleri– güya üstün bir uygarlığın, o anda taarruzda olsa bile, kendini koruma hakkını öne sürüyorlardı: Yeni keşfedilmiş dünyanın sakinlerine karşı yürütülen savaşın acaba ve ne ölçüde meşru olup olmadığı sorusuna açıklık getirmek durumundaydılar; özellikle de savaşın amacı bu halkları Hristiyanlaştırarak daha üst bir uygarlık düzeyine çıkarmaksa. Neoskolastikler adil savaş ile haksız savaş ayrımı yaparak İspanyol fatihlere gem vurmaya çalıştılar.³⁹ Elbette bunda pek başarılı olamadılar; İspanyol fatihler Orta ve Güney Amerika'da canları ne isterse onu yapmaya devam ederken devletler hukukunu hiçe saydılar.

Adil savaş kuramı genelde üstün ya da kendini üstün gören uygarlıkların eşit olmayan, bu yüzden de tercihen “vah-

38 Güncel siyasi oluşumları da göz önünde bulunduran bir çalışma için bkz. Gerhard Beestermöller, “Rettet den Armen und befreit den Dürftigen aus der Hand des Sünders’ (Bap 82,4). Thomas von Aquin und die humanitäre Intervention”, *Die Zukunft der Familie und deren Gefährdungen. Festschrift für Norbert Glatzel zum 65. Geburtstag* içinde, (yay. haz.) Nils Goldschmidt vd., Münster, 2002, s. 401-419.

39 Bkz. Jörg Fisch, *Die europäische Expansion und das Völkerrecht. Die Auseinandersetzung um den Status der überseeischen Gebiete vom 15. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Stuttgart, 1984, özellikle s. 167 vd. ve s. 209-246.

şı” ya da “barbar” olarak nitelendirilen “öteki” üzerinde tahakküm kurmasını amaçlar. Böyle bir kuram çatışan tarafların eşitliği ya da en azından türdeşliği üzerine kurulu değildir ve bu yönüyle Kutsal Savaş fikriyle –hangi dinî kaynaktan beslenirse beslensin– yakın akrabadır; her iki durumda da asimetriler şiddeti haklı çıkarmak için oluşturulur. O bakımdan bu modeller, silahlı çatışmayı bir düello ya da turnuva olarak gören ve savaşı tarafların temelde eşit olduğundan yola çıkan savaş kuramlarından tamamen farklıdır. Anılan bu son kuramlar, savaşı başlatan gerekçelerden ziyade, birbirlerini eşit olarak kabul eden taraflar arasındaki şiddetin kurallar çerçevesinde ritüelleştirilmesi üzerinde yoğunlaşır. Avrupa’da devletler hukuku 17. yüzyılın ortasından 20. yüzyılın başına değin bu yönde bir gelişim göstermiştir.

Başlangıçta bu gelişime hâlâ adil savaş kavramı hâkimdi elbette, nitekim İtalyan hukukçu Alberico Gentili her iki tarafın da haklı olduğu savaşlar olabilir mi sorusuna “evet” yanıtını vererek *bellum iustum ex utroque parte* [her iki taraf için adil savaş] formülünü ortaya atmıştır.⁴⁰ Bu formül, birbirine savaş açan tarafların eşitliği kadar, tartışmalı meseleyi adil bir yargıyla karara bağlayabilecek üst bir merciyi her iki tarafın da artık kabul etmediğini de ifade ediyordu: Savaşma yetisine sahip taraflar birbirlerini eşit olarak kabul ettiği sürece –ki Vestfalya Antlaşması’nı imzalayan taraflar öyle kabul ediyordu– eşit tarafların üstünde üçüncü bir merci olamazdı artık. Daha önce bu konumda olduklarını iddia eden papa ve imparator da sonunda diğer egemen güçlerle aynı düzeye indi. Devletin egemenliğinin tanınmasıyla birlikte tarafların eşitliğinin de kabul edilmesi Avru-

40 Bkz. Otto Kimminich, “Die Entstehung des neuzeitlichen Völkerrechts”, *Pipers Handbuch der politischen Ideen* içinde, (yay. haz.) Iring Fetscher ve Herfried Münkler, 3. cilt, Münih, 1985, s. 73-100, burada özellikle s. 84 vd; bkz. Wilhelm G. Grewes, *Epochen der Völkerrechtsgeschichte*, Baden-Baden, 1984, s. 247 vd., burada Gentili ile ilgili bölümün başlığı “*Bellum als duellum*”dur.

pa'nın klasik devletler savaşı hukukunun temeli haline geldi: Buna göre, sadece bağımsız devletler savaşma hakkına sahipti ve Avrupa'da zaten başka kimse savaşacak durumda olmadığından bu yaklaşım kabul görerek asırlarca geçerliliğini korudu.⁴¹ Devletler gerekçe ve taleplerinin başka bir merci tarafından sorgulanmasına artık gerek kalmadan birbirlerine savaş ilan edebiliyordu (*ius ad bellum*) fakat tarafların resmî bazı prosedürleri de dikkate alması gerekiyordu elbette. Her şeyden önce savaş hukukuyla ilgili hükümlere ve kurallara (*ius in bello*) uymak, özellikle de üçüncü devletlerin tarafsızlığına saygı göstermek ve muhاریpleri kollamak zorundaydılar.

Savaşan tarafların üçüncülerin tarafsızlığına saygı göstermesi fikri, bu biçimiyle ancak adil savaş kuramları önemini yitirdikten sonra ortaya çıkabilirdi. Ne var ki, bu kuramların şimdilerde yeniden canlanması, üçüncü taraflara karşı mesafeli bir duruşun giderek ortadan kalkmasına yol açtı: Yargıyı ifa etme ve adaleti yerine getirme talebiyle birlikte savaşanlara karşı tarafsız olmak da ahlâken şaibeli bir durum haline geldi. Örneğin şu anda terörizme karşı açılan savaş karşı tarafsız olunabileceği kabul edilmemektedir: Amerika Başkanı'na göre, ABD'nin yanında olmayan ABD'ye karşıdır. *Muhariplerin kollanması* ise bir askerin hasmını yasadışı düşman, hasmının silahını ve kişisel eşyasını ganimet olarak göremeyeceği anlamına gelir. Ganimet yasal sayılsa bile, bir askeri ancak uzaktan alakadar etmelidir; çünkü ganimet savaşın tekercisi olan devletindir, devletin ücretini ödediği birliklerin değil. Savaşın hukukileştirilmesi, Balhasar de Ayalanın ifadesiyle *iustus hostis*'e [yasal düşman] dönüşen askerin de hukukiliğini de artırır ve asker, yaralanması ya da tutuk alınması halinde en başta hayatının korunması ve özel

41 Ayrıntılı bilgi için bkz. Carl Schmitt, *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*, Köln, 1950, s. 111 vd.

mülkiyetine saygı gibi haklardan yararlanabilir.⁴² Eskiden tutsakları koruyan tek şey, maddi bir değerlerinin olmasıydı. Bu maddi değer, karşılığında istenen fidyeyle kâra dönüştürülebiliyordu. Fidyeye alınamayacağı belli durumlarda tutsaklar öldürülerek ya da sakat bırakılarak artık hiçbir savaşa katılamamaları sağlanıyordu – yeni savaşlarda yine giderek arttığı gözlemlenen bir uygulamadır bu. Yeniçağ'da oluşan devletler hukukuna göre, savaş tutsakları ne sakat bırakılabilir ne de işkenceden geçirilebilirdi, idamlara ise ancak savaş suçu mahkemede kanıtlanmışsa izin veriliyordu.

Yeni savaş hukuku kuralları sayesinde muharebe alanında ganimet toplama –savaşın galiplerinin savaşta ölenleri ve yaralananları soyması– giderek azaldığından, muharebede kazanılan zaferi, geri çekilen düşmanın hızla peşine düşerek stratejik olarak kullanma olanağı da arttı: Muzaffer birlikler savaş alanında ganimet toplamakla artık oyalanmadığından, kaçan düşmanın –Clausewitz'in ifadesiyle, zaferi taçlandırmak için– peşine düşebiliyordu. “Ama koşullar ne olursa olsun, gerçek şu ki, düşman kovalanmadığı takdirde zaferin büyük bir etkisi olmaz ve zafer koşusu ne kadar kısa sürse de, bir iki adımla kalmamalıdır.”⁴³ Düşmanı bu şekil-

42 Bkz. Wilhelm G. Grewe, *Völkerrechtsgeschichte* (bkz. 40. dipnot), s. 245 vd., ayrıca bkz. Martin van Creveld, *Aufstieg und Untergang des Staates*, Münih, 1999, s. 185 vd.

43 Carl von Clausewitz, *Vom Kriege*, 19. baskı, (yay. haz.) Werner Hahlweg, Bonn, 1980, s. 474. Clausewitz bunu kendi deneyimlerinden yola çıkarak etkileyici bir biçimde anlatmıştır: “Muharebede silahlı kuvvetlerin fiziki kaybının galip ile mağlup arasında nadiren büyük bir fark yarattığı, hatta sıklıkla hiç yaratmadığı, zaman zaman da aralarında ters bir orantı olduğu ve mağlup için en önemli kayıpların ancak geri çekildiğinde, yani galibin onunla aynı durumu paylaşmadığında ortaya çıktığı bilinen bir şeydir. Zaten darmadağın olmuş birliklerden geriye kalanlar da süvariler tarafından biçilir, bitkinler yerlere serilmiştir, kırık toplar ve cephane arabaları olduğu yerde bırakılır, bazıları o bozuk yollarda bir an önce çekip gitmeye bakarlar ama peşlerindeki düşman süvarileri tarafından ele geçirilirler; geceleyin tek tük gruplar yollarını kaybederek savunmasız bir biçimde düşmanın eline düşerler, böylece zafer netleştikten çok sonra somutlaşır.” A.g.e., s. 428.

de önüne katmanın hatta yakalamanın amacı, düşmanın geri çekilmesini kaçışa dönüştürerek askerî araçlarını tümüyle yok etmek ve barış antlaşmasını hızlandırmaktı. Muharebe ancak mağlup düşmanın kovalanmasıyla nihai muharebe-ye dönüşüyor, tek bir seferle ya da savaşı bir iki gün ya da hafta içinde sonuç alınabiliyordu. Bu sayede savaşların süresi kısaldı, nasıl sona erecekleri de özünde ordunun elindeydi.⁴⁴ Böylece karşı tarafın bölgesine hiç durmadan zarar verilerek siyasi iradesinin yıpratıldığı tahribat savaşları dönemi sona erdi. Ondan beri hâkim strateji, güçlerin zamana ve mekâna odaklanmasının başarının anahtarı haline geldiği ve savaşın sonucunun muharebeyle belirlendiği bir strateji oldu. Bu tarz savaşın ustaları Fransa'da Napolyon, Almanya'da Helmuth von Moltke idi; 19. ve 20. yüzyıl toplumlarında özel bir yere sahip orduya o kahramanlık havasını veren de yine bu savaş biçimiydi.⁴⁵ Fakat tüm bunlar, nihai muharebeye girmeye elverişli olan ve mağlup birlikleri muharebenin sona ermesinden sonra da kovalamaya ve yıpratmaya hazır olan son derece disiplinli birliklerle mümkün oldu.

Savaş taktikleri konusunda eğitilmiş, disiplinli birliklerin kurulmasının tarihte hiç örneği yok değildi elbette. Bu birlikler kurulurken Avrupa'da daha önceki gelişimlerden yola çıkılmış, kısmen çok eski askerî geleneklerden feyz alınmıştı. Özellikle de Orange Hanedanı'nın ordu reformu –ki yeni disiplin rejimlerinin çekirdeğini oluşturacaktı– iyi bir örnektir buna: Neostoacılar tarafından alınıp değişen koşullara uyarlanan pek çok fikri barındıran bu ordu reformu, Roma ordu-

44 Askeriyenin toplumsal hiyerarşi içindeki yükselişi, özellikle de savaş yönetimi-
mindeki değişikliklerle ilintili olabilir. Daha net bir ifadeyle, ganimet toplama
olanağının ortadan kalkması toplumsal saygınlıkla telafi ediliyordu. Yeni sa-
vaşlar açısından ise tam tersi söz konusudur: Toplumsal saygınlığın elde edile-
mediği yerde fütursuzca ganimete odaklanılır.

45 Bkz. Ute Frevert, *Die kasernierte Nation. Militärdienst und Zivilgesellschaft in
Deutschland*, Münih, 2001, özellikle s. 39 vd.

sunun yeniden hayata geçirilmesi olarak görülebilir.⁴⁶ Fakat burada Niccòlo Machiavelli'nin umut bağladığı cumhuriyetçi yurttaş orduları⁴⁷ değil, askerî disiplinin yurtsever saiklerden ziyade hizmet etiğine dayandığı geç Cumhuriyet dönemi ile erken imparatorluk döneminin profesyonel orduları örnek alınıyordu. Taktik konusunda eğitilmiş, disiplinli piyade birliklerinin uzun bir döneme yayılan gelişim tarihinde Roma örneğinin yanı sıra geç Ortaçağ'ın yurttaş ve köylü birliklerinin de önemli bir rolü vardı: Bu birlikler feodal şövalyelerin daha üstün savaş tekniğine ancak kendi saflarındaki disiplinli birlik ve beraberlik sayesinde karşı koyabilmişler, bunda da genellikle örgütler ve loncalar belirleyici olmuştur.⁴⁸

16. yüzyıldan itibaren askeriye'nin disiplin altına alınmasında bu ve diğer geleneklerden yola çıkıldı, nitekim Avrupa'daki gelişimin, göçebe ve avcı halkların savaşa yön verdiği bölgelerdekenden farklı olmasının en önemli nedeni budur. O bölgelerde disiplinli bir askeriye oluşturmada bir iki basit atılımın ötesine geçilemedi. Zira göçebe halkların gündelik hayatının doğal bir parçası olan şiddet neredeyse kesintisiz biçimde savaşa intikal ediyordu. Dolayısıyla başka yerlerde tarımın gelişmesi, kentlerin kurulmasından itibaren insanların gündelik hayatlarında hissedilebildiği savaş

46 Bkz. Wolfgang Reinhard, "Humanismus und Militarismus" (bkz. 19. dipnot), s. 191 vd.

47 Bkz. Herfried Münkler, *Machiavelli. Die Begründung des politischen Denkens der Neuzeit aus der Krise der Republik Florenz*, Frankfurt am Main, 1982, s. 381 vd. İskoç ahlâk felsefesinde bu tartışma 18. yüzyılın ikinci yarısında bir kez daha yürütülmüştür; bkz. Matthias Bohlender, "'Die Poetik der Schlacht und die Prosa des Krieges'. Nationalverteidigung und Bürgermiliz im moral-philosophischen Diskurs der schottischen Aufklärung", (yay. haz.) Johannes Kunisch/Herfried Münkler, *Die Wiedergeburt des Krieges aus dem Geiste der Revolution* içinde, Berlin, 1999, s. 17-41.

48 Volker Schmidtchen bunu "Aspekte des Strukturwandels im europäischen Kriegswesen des späten Mittelalters" adlı makalesinde (bkz. 10. dipnot), s. 451 vd., Kortrijk Muharebesi (1302) örneğinde ayrıntılarıyla anlatmıştır.

ve barış ayrımının göçebelerin toplumsal örgütlenmesinde pek önemi yoktu: Onlar zaten sürekli savaş benzeri koşullarda yaşıyorlardı. Yeni savaşların özellikle de köklü bir askerî disiplin geleneğinin olmadığı, küçük savaşa özgü şiddet biçimlerinin yaşamın bir parçası haline geldiği yerlerde yayılması tesadüf olmasa gerek. Buralarda şiddet ile ticari hayat arasında da bir ayrım olmadığını özellikle belirtmeye gerek yok. Bu toplumlarda şiddet disiplinle değil, onur mekanizmalarıyla sınırlandırılıyordu. Ama savaşçı etiğinden kaynaklanan şiddet sınırlamaları son yıllarda modern ateşli silahların devreye girmesiyle ve öncelikle Batı'nın kültür endüstrisinin bu toplumlara giderek daha fazla nüfuz etmesiyle ortadan kalktı. Yeni savaşlarda şiddetin kelimenin tam anlamıyla zincirlerinden boşanması, özellikle de kalaşnikof ile Hollywood'un, Rusların en basit silah teknolojisi ile Amerikan filmlerindeki aşırı şiddetin bileşiminin bir sonucudur.⁴⁹

Savaşın devletleştirilmesinin ardından asimetrikleşmesi

17. yüzyılın ortasından itibaren Avrupa'da askerî şiddetin muharebe alanında yoğunlaştırılmasının uzun vadede başarılı olmasının tek nedeni, askerî simetriyi ve bundan doğabilecek dezavantajları kabul eden ülkelerin ödüllendirilmesini sağlayan kapsamlı bir siyasi gelişimdi. Bu ödül, bir devletin Avrupa'nın önde gelen güçleriyle eşit düzeyde kabul edilmesi ve bağımsızlığının tanınmasıydı. Böylece devletlerin kendilerinden güçlü düşmanlar karşısında asimetrik stratejilere başvurmaları, örneğin normalde ulaşılması imkânsız bir

49 Bkz. Trutz von Trotha, "Das Kalaschsyndrom. Gewalt zwischen Privatisierung, Männlichkeit, Jugend, Opferanspruch und massenmedialer Verherrlichung", *Frankfurter Rundschau*, 15 Aralık 2001, s. 19; ayrıca bkz. Paul Richards, *Fighting for the Rain Forest. War, Youth and Ressources in Sierra Leone*, Oxford, 1996.

denge yaratmak için halk savaşı başlatarak yeni şiddet kaynaklarıyla güç kazanmaları engellenmiş oluyordu. Aksi takdirde yığınak bölgesi ile muharebe alanı, menzil ile cephe, askerler ile siviller, savaş silahları ile sivil yaşam araçları arasındaki ayrım ortadan kalkar, savaş tüm halkı içine alırdı. Ama 20. yüzyıla kadar böyle bir durumla pek karşılaşılmadı: Yalnızca Napolyon karşıtı gerilla savaşında İspanyollar, 1812 sonbaharı ve kışında da kısmen Ruslar bu yola başvurdular. Bunların dışında en fazla 1809 yılında Güney Tirol'un Bavyera işgaline karşı ayaklanması anılabilir.⁵⁰ Gerçi 1807 ile 1812 yılları arasında Prusyalı reformcuların da böyle niyetleri vardı ama asla planlama aşamasının ötesine geçilmedi. Prusya ve Almanya'nın ahlâkında bir rejenerasyon yaratacağını umduğu için halk savaşını kısa bir süreliğine de olsa coşkuyla savunan Clausewitz,⁵¹ o dönemde halk savaşına karşı yükselen itirazları *Savaş Üzerine* adlı eserinde kısaca özetlemiştir: “[Halk savaşını] savunanlar da vardır, buna karşı çıkanlar da; karşı çıkılmasının nedeni siyasi olsa gerek, çünkü halk savaşını devrimci bir araç, içerdeki toplumsal düzen kadar dışarıdaki düşman için de tehlikeli, yasal ilan edilmiş bir anarşi durumu olarak görüyorlar ya da askerî nedenlerle itiraz ediyorlar, çünkü elde edilen başarının sarf edilen güce değmeyeceğini düşünüyorlar.”⁵² Clausewitz halk savaşının temel ilkelerini tasvir ettiği analizinde, halk savaşının devletler savaşının aksine asimetric bir yapı-

50 Bkz. (yay. haz.) Herfried Münkler, *Der Partisan. Theorie, Strategie, Gestalt*, Op-laden, 1990.

51 Bkz. *Über den Krieg* adlı kitabımdaki “Zwischen Entscheidungsschlacht und Partisanenkrieg: Clausewitz' Theorie des Krieges” adlı bölüm, Weilerswist, 2002, s. 75-90.

52 Clausewitz, *Vom Kriege* (bkz. 43. dipnot), s. 799; Clausewitz halk savaşına karşı yöneltilen bu itirazlara kolay kolay katılmaz, ona göre, “genelde halk savaşı, çağımızdaki savaşçı unsurun eski yapay setleri yıkıp geçmesinin bir sonucu, savaş dediğimiz mayalanma sürecinin daha kapsamlı ve kuvvetli bir biçimi olarak görülmelidir.”

da olduğunu gözler önüne serer: “Bu yapıdaki bir direnişin zaman ve mekâna yoğunlaşmış büyük çarpışmaların etkisini göstermeyeceği ortadadır. Direnişin etkisi, buharlaşma sürecinin fiziki doğasında olduğu gibi, kendini yüzeyde gösterir. Yüzey ne kadar geniş olur, düşman ordularıyla ne kadar çok temas ederse, yani ne kadar çok yayılırsa, halk silahlanmasının etkisi de o kadar büyük olur. O zaman halk savaşı düşman ordusunun temellerini için için yanan bir kor gibi kemirir.”⁵³ Fakat 1813’de Napolyon karşıtı kurtuluş savaşında baskın savaş biçimi asimetrik savaş değildi, 1870/71’deki Alman-Fransız savaşında, III. Napolyon’un istifasından sonra iktidara gelen cumhuriyetçi hükümet düzenli birliklerin ağır yenilgisini telafi etmek için tüm halkı 1793 örneğindeki gibi seferber etmeye çalıştığında da asimetrik savaş öne çıkmadı.⁵⁴ Her iki savaş da, ters yönde eğilimler olmasına rağmen, son kertede muharebe alanında sonuçlandı.

Avrupa’da Otuz Yıl Savaşları’nın sona ermesinden itibaren oluşan siyasi sistem, simetriye dayalı, son derece sağlam bir sistemdi. Gerçi bu sistemde hâlâ savaşlar oluyor, sınırlar değişiyordu⁵⁵ ama sistemi tehlikeye atacak savaş biçimleri engellenebiliyor ya da en azından periferi bölgelerle sınırlandırılarak merkezden uzak tutulabiliyordu. Bu siyasi sistemin temelinde yatan simetri ilkesi kendini üç düzlemde gösteriyordu ve bunlardan birinde asimetriler görüldüğü takdirde diğerlerinde bu hemen kontrol altına alıp ortadan kaldırılıbiliyor ya da daha gelişmeden kökü kazınabiliyordu. Bu düzlemler, *askerî strateji, siyasi rasyonellik ve devletler huku-*

53 A.g.e., s. 800.

54 Bkz. Wolfgang Schivelbusch, *Die Kultur der Niederlage*, Berlin, 2001, s. 133 vd.

55 Gerçekten çok önemli olan değişiklikler, 18. yüzyılın sonunda Polonya’nın Avrupa’da siyasi haritadan silinmesi ve 1871’de Alman İmparatorluğu’nun kurulmasıydı; bunlar siyasi dengelerin kaymasına ve askerî senaryoların değişmesine yol açmıştı. Fakat bu gelişmeler simetri ilkesinde temel bir değişiklik yaratmamıştı.

kunda meşruluk düzlemleriydi. Sonuncu düzlemde simetrik ilişkiler egemenliğin karşılıklı olarak tanınıp eşitliğin kabul edilmesi üzerine kuruluydu. Devletler arasında bölge büyüklüğü ve nüfus sayısı bakımından önemli farklar olsa da, devletler hukukunda eşit görülmeleri, özellikle de daha zayıf devletlerin asimetrik savaş yollarına sapmalarını engellenin önemli bir yoluydu. Asimetrik savaşa başvuran eşitlik ödülünü [Gleichheitspraemie] tehlikeye atıyordu ve bu öyle büyük bir kayıptı ki, devletler eşitlikten olmaktansa savaşta yenik çıkıp bölge kaybetmeyi tercih ediyordu.

Özellikle de siyasi rasyonellik düzleminde –ki sistemin en önemli düzlemi buydu– yapısal simetrinin istikrar sağlayan bir işlevi vardı. Simetri ilkesi sayesinde devletlerin güçleri –silahlı kuvvetlerinin büyüklüğünden silahlanma ve askerî bütçenin miktarına kadar– nispeten güvenilir bir biçimde kestirilebiliyor, güçler arasında karşılaştırmalarda bulunulabiliyor ve öngörülü koalisyonlar oluşturarak olası bir rakibin askerî üstünlük kazanması engellenebiliyordu. Avrupa içindeki ordular temelde benzer olduğundan basit bir sayısal hesaplama kıyaslanabiliyorlardı. Bu durum zaman zaman silahlanma yarışlarına yol açıtıysa da, silahlanma politikasında belli bir istikrar da sağladı. Tarafların her biri karşı tarafın gayretlerine bakarak kendi askerî kuvvetlerini hangi oranda hazır ve nazır tutması gerektiğinin ölçüsünü buluyordu. Bunun avantajı, ülkelerin hayalî değil gerçek hasımlara karşı silahlanması, üstünlük ya da madunluk durumunun kolayca tespit edilebilmesi, gereğinde de telafi edilebilmesiydi. Oysa simetrik bir hasım olmadığında böyle bir şey söz konusu değildir: O zaman hayalî bir tehdide karşı silahlanılır, gözlemlenebilen, gerçek bir rakibe karşı değil.

Esasında bu durum Doğu-Batı çatışmasının sonuna değin siyasi aktörlerin rasyonelliğini belirledi ve garanti altına aldı. Elbette tüm bunlar simetrinin korunmasına ve za-

man zaman görülen kısmi asimetrilere sistematik asimetrikleştirme stratejisiyle karşılık vermekten imtina edilmesine bağlıydı. Nitekim dönem dönem oluşan asimetrikleri dengeleme çabalarının sistem üzerinde istikrar sağlayan bir etkisi oldu.⁵⁶ Prusya'nın Jena ve Auerstedt bozgunlarından sonra gerçekleştiği reformlar buna örnek gösterilebilir. Bu reformların amacı, Fransızların devrimci değişiklikler yaparak kazandığı üstünlüğü, yeniliklerin bazılarını devralarak etkisiz hale getirmektir.⁵⁷ Avrupa politikası asırlarca bu prensibe göre işledi.

Askerî strateji, siyasi rasyonellik ve devletler hukukunda meşruluğa dayalı bu sistemin daha Birinci Dünya Savaşı'nda mı, İkinci Dünya Savaşı sürecinde mi, yoksa Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle ABD'nin tek hâkim güç konumuna yükselmesiyle mi ortadan kalktığı tartışılabilir. Sanayinin tüm kaynaklarının seferber edildiği Birinci Dünya Savaşı'nda sivil halkın büyük kesimlerinin silah üretimine dahil edilmesiyle –ki tıkr tıkr işleyen bu üretim olmasaydı, cephedeki savaş makinesi çalışmayı durdururdu– silah üreticisi işçiler yarı-asker konumuna geldi ve savaşta yer alanlar ile almayanlar arasında eskiden çok net olan ayrım muğlaklaştı. Ayrıca savaşın çok uzun sürmesi ve askerî bir sonuç elde etmek konusundaki tüm çabaların başarısızlığa uğraması da eski siyasi koşulların rasyonelliğine olan güveni sarstı;⁵⁸ bu savaş devletler hukukunda yeni bir dönem başlattı: Savaş ilan etme hakkı saldırıya karşı savunmayla sınırlanınca, sa-

56 Christopher Daase bunun sadece silahlar için değil, savaşların yönetimi için de geçerli olduğunu göstermeye çalışmıştır; bkz. Daase, *Kleine Kriege–Große Wirkung*, Baden-Baden, 1999, s. 91 vd.

57 Kısa bir özet için bkz. Werner Gembruch, "Die preußischen Reformer", *Pipers Handbuch der politischen Ideen* içinde, (yay. haz.) Iring Fetscher ve Herfried Münkler, 4. cilt, Münih, 1986, s. 79-91.

58 Bkz. Roger Chickering, *Das Deutsche Reich und der Erste Weltkrieg*, Münih, 2002, s. 48 vd., 122 vd.; ayrıca bkz. John Keegan, *Der Erste Weltkrieg. Eine europäische Tragödie*, Reinbek bei Hamburg, 2000, s. 289 vd.

vaşan tarafların temelde eşit haklara sahip olduğu ilkesi de ortadan kalktı, çünkü savunma hakkının doğması için karşı tarafın saldırı yasağını çiğnemiş olması gerekiyordu.

Bu gelişme İkinci Dünya Savaşı'nda da devam etti: Alman ordusunun özellikle de doğuda yürüttüğü talan ve tahribat savaşı, Rusya ve Balkanlar'daki partizan savaşı ve Batılı müttefiklerin Alman şehirlerine karşı sistematik biçimde uyguladığı bombardıman savaşı, askerlerle siviller arasında eskiden büyük ölçüde kabul görmüş ayırım çizgisini ortadan kaldırdı; bunun sonu topyekûn savaşı. Bu ayrımlar savaş sona erdikten sonra da bir daha güvenilir bir biçimde oluşturulamadı: İki süper güç ABD ile Sovyetler Birliği'nin nükleer patası, bu iki askerî bloğun sivil halkının stratejik bomba filoları ve kıtalararası füzeler yardımıyla karşılıklı olarak rehin alınmasına dayanıyordu son kertede.⁵⁹ İki tarafın askerî strateji uzmanları ve silahlanma planlamacıları kabullenmekte zorlansa da, bu iki süper güç arasında asla bir savaş olamazdı, olduğu takdirde de insan uygarlığının çöküşü anlamına geleceği açıktı. Siyasi açıdan tartışmalı tek nokta, nükleer patanın hangi düzeyde kalacağı ya da kalabileceğiydi. Görünüşe bakılırsa, büyük savaşlar dönemi kapanmıştı ve esasında savaş tarihinin de sona erdiğini düşünen pek çok kişi vardı.⁶⁰

59 Bkz. Mary Kaldor, *Der imaginäre Krieg. Eine Geschichte des Ost-West-Konflikts*, Hamburg, 1992, s. 199 vd.; ayrıca bkz. (yay. haz.) Michael Salewski, *Das Zeitalter der Bombe. Die Geschichte der atomaren Bedrohung von Hiroshima bis heute*, Münih, 1995.

60 Elbette savaş el altından devam etti; fakat artık "yürütülemiyor", sadece "düşünülyordu": Hasrın silah sisteminin çatışmalarda fiziksel olarak yok edilmesinin yerini silahlanma yarışlarıyla değersizleştirilmesi aldı ve mikro elektronik alanındaki ilerlemeler Sovyetler Birliği'nin 1980'li yılların ortasından itibaren yarışta giderek geride kalmasına yol açtı. Sovyet yönetimi, ekonomik ve teknolojik bakımdan ABD'ninkine simetrik bir silahlanma potansiyelini yakalayamayacağını '80'li yılların ortasından itibaren anlamış olsa gerek.

Artık savaşmaya değmezse

Tarihte savaşların sona ermesi ve sürekli olarak askerî şid-det tehdidiyle korunmasına gerek kalmayan kalıcı bir barış döneminin başlaması ümidi, 20. yüzyılın ancak son on-yirmi yılında ortaya çıkmadı elbette. Barışın kalıcı bir biçimde sağlanması ümidinin kökeni 18. yüzyıla dayanır,⁶¹ ütöpik ya da eskatolojik* bakış olarak daha da eskidir – Eski Ahit’te, örneğin İşaya’da bununla ilgili pasajlar zaten vardır. Fakat sosyo-ekonomik ve siyasi gelişmelere dayanan bir barış beklentisi Aydınlanma kökenlidir. Bu gelişmeler barış dönemine girilmesini arzulanır kılmakla kalmıyordu, bunun mümkün, hatta mutlak olduğuna dair pek çok işaret de vardı ve sanayi devriminden beri gözlemlenen gelişmeler, tarım ekonomisinin giderek azalan önemiyle birlikte savaşın da cazibesini yitireceğini gösteriyordu.

Immanuel Kant, *Ebedi Barış Üzerine* [Zum ewigen Frieden] adlı eserinde anayasal-cumhuriyetçi çizgi ile sosyo-ekonomik çizgiyi birbirine bağlayarak, savaş çağının sona erdiği, barış döneminin başlayacağı sonucuna varmıştır: “Çünkü savaşla bir arada olamayan ticaret ruhu er geç her halka hâkim olacaktır.”⁶² Kant’a göre, “tüm ahlâki saiklerden” ziyade paranın gücü devletlerin “barışı teşvik etmesini ve dünyanın herhangi bir yerinde savaş tehdidiyle karşı karşıya kalındığında, müzakerelerle bu tehdidi savuşturmasını sağlar.”⁶³ Bu yakla-

61 Bkz. *Ewiger Friede? Dokumente einer deutschen Diskussion um 1800*, (yay. haz.) Anita ve Walter Dietze, Münih, 1989; ayrıca bkz. Claudius R. Fischbach, *Krieg und Frieden in der Französischen Aufklärung*, Münster/New York, 1990.

(*) Teolojinin bir dalı olan eskatoloji, insanlığın nihai kaderi veya dünya tarihinin sonuçlandıran olaylarla, özetle “dünyanın sonu” ile ilgilenir – e.n.

62 Immanuel Kant, “Zum Ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf”, aynı yazarın, *Werke in zehn Bänden* içinde, (yay. haz.) Wilhelm Weischedel, Darmstadt, 1970, 9. cilt, s. 226.

63 A.g.e. Kant’ın barışla ilgili bu makalesini büyük oranda hukuk kuramı ya da ahlâk felsefesi açısından inceleyen son dönemdeki çalışmalarda Kant’ın düşüncelerindeki güçlü sosyo-ekonomik temelin pek üzerinde durulmaması dikkat çekicidir.

şım August Comte, Herbert Spencer ve en son Peter Schumpeter gibi birbirlerinden çok farklı yazarlar tarafından da ele alınarak geliştirilmiştir.⁶⁴ Kapitalizmin çevrimsel birikim krizleri nedeniyle işgal ve sömürgeleştirme savaşlarına girme eğiliminin arttığını öne süren Marksist emperyalizm kuramını eleştiren Schumpeter, “kapitalist işgal savaşlarının”, şayet gerçekleşirlerse tabii, kapitalist toplumsallaşma biçiminden değil burjuva olmayan meslek ve zihniyetlerin saygınlık ihtiyacından kaynaklandığını ısrarla savunmuştur. Ona göre, kapitalizmin yasalarının geçerli olduğu yerlerde “maddi çıkarlar açıkça savaştan yana olmayı gerektirse bile, ki bugünkü koşullarda genellikle pek olası değildir bu, mütemadiyen askerî şiddete karşı çıkılmakta, barışçı çözümler savunulmaktadır [...]. Gerçekten de, bir ulusun yapısı ve tavrının kapitalist olduğu oranda pasifist (ve savaşın maliyetini hesaplamaya eğilimli!) olduğunu gözlemleyebiliriz.”⁶⁵ Schumpeter’e göre, kapitalist toplumsallaşma biçimleri tüm dünyada geliştikçe ve kabul gördükçe savaş da yavaş yavaş “hükümünü yitirecek” ve –eğer bu gelişim kolektif regresyonlarla kesintiye uğramaz ya da kapitalist olmayan güçlerin kuvvetlenmesiyle engellenmezse– bir süre sonra tamamen ortadan kalkacaktır. Schumpeter, ticaret ruhunun postheroik zihniyetin oluşmasını ve yaygınlaşmasını teşvik ettiği, sonunda bunun toplumda baskın hale gelip savaş ve şiddet yanlısı tabaka ve grupları arka plana iteceği, nihayetinde de marjinalleştireceği görüşündedir.⁶⁶

Kapitalist ticaret ruhundan beslenen postheroik zihniyetin yalnızca toplumsal değil, siyasi düzeyde de kendini gösterme-

64 Comte ve Spencer'deki ilgili pasajların bir derlemesi için bkz. (yay. haz.) Günther Wachtler, *Militär, Krieg, Gesellschaft. Texte zur Militärsoziologie*, Darmstadt, 1983, s. 27 vd., 38 vd.

65 Joseph A. Schumpeter, *Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie* (Giriş: Edgar Salin), Tübingen, 1950, s. 210. [*Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, çev. Tunay Akoğlu-Rasin Tınaz, Varlık Yayınları, 1968]

66 Bkz. Michael Howard, *Die Erfindung des Friedens. Über den Krieg und die Ordnung der Welt*, Lüneburg, 2001, s. 100 vd.

si nasıl sağlanacaktı peki? Kant bunun ne paralı askerlere ne de profesyonel ordulara izin veren cumhuriyetçi bir anayasayla olacağını düşünüyordu: “Eğer (ki [cumhuriyetçi] anayasa-ya göre başka türlü olamaz zaten) ‘savaşa girilip girilmeyeceğine’ karar vermek için yurttaşların onayının alınması gerekiyorsa, o zaman, savaşın getireceği bütün sıkıntıları (yani biz-zat savaşmak; savaş masraflarını kendi cebinden ödemek; savaşın ardında bıraktığı tahribatları iyi kötü gidermeye çalışmak; tüm bu felaketler yetmiyormuş gibi barışa da gölge düşüren, (yakında olası ya da yeni savaşlar yüzünden) kurtulması imkânsız bir borç yükü altına girmek) yurttaşlar yaşamak zorunda kalacağından, böylesine tehlikeli bir işe girişmeden önce iyice bir düşünmelerinden daha doğal bir şey olamaz.”⁶⁷ Gerçekten de, savaş nedenlerini inceleyen ampirik araştırmalarda, Kant’ın fayda hesabı, siyasi katılım ve barış tercihi arasında kurduğu bağın nispeten doğrulanmış bir iddiayla, demokrasiyle yönetilen devletlerin *birbirlerine karşı* savaşmayacağı düşüncesiyle örtüşmesinden yola çıkılmaktadır. Fakat bu, demokratik olmayan devletlere karşı savaş açılmayacağı anlamına gelmiyor ve görünüşe bakılırsa, orduları vatan evlatlarından değil, profesyonel askerlerden oluşan devletler böyle bir savaşa girmeye daha meyilli. Gerçi demokratik barış teoremi sağlam bir temele dayanır ama fazla bir şey ifade etmez: Bir kere, çok fazla demokratik devlet yok –ayrıca demokrasilerin çoğu ’40’lı yılların sonundan beri askerî ittifak NATO’nun bir parçası– ve demokrasilerin demokratik olmayan devletlerle ne zaman ve hangi koşullar altında savaşmaya hazır oldukları konusuna da bir açıklama getirilemiyor.⁶⁸

67 Immanuel Kant, “Zum Ewigen Frieden” (bkz. 62. dipnot), s. 205 vd.

68 Demokratik barış teoremi için bkz. (yay. haz.) Michael E. Brown/Sean M. Lynn-Jones/Steven E. Miller, *Debating the Democratic Peace*, Cambridge (Mass.)/Londra, 1996; ayrıca bkz. Thomas Risse-Kappen, “Wie weiter mit dem ‘demokratischen Frieden’?”, *Zeitschrift für Internationale Beziehungen* içinde, 1. cilt, 1994, s. 367-379.

Kant'ın düşüncelerinden yola çıkan bir dizi barış ve çatışma araştırmacısı savaşın tüm dünyada yavaş yavaş ortadan kalkacağı perspektifini geliştirdi. Yine bu araştırmacılar da kapitalist bir ekonomi anlayışının pasifleştirici etkisinden ve olası savaş sonuçlarından etkilenecek olanların siyasi katılımının yüksek olduğundan yola çıkıyorlardı.⁶⁹ Fakat bu iki faktörün esasında devletlerin düzenine bağlı olduğu genellikle göz ardı edildi ya da önemsenmedi. Bunların son yıllarda giderek erozyona uğramasıyla birlikte, ekonomik açıdan cazibesini yitirmiş olan savaşın yavaş yavaş ortadan kalkacağı ümidi de kırılmış olsa gerek. Devletlerarası savaşlara –özellikle de çok gelişmiş sanayi ülkeleri açısından– girmeye değmiyor artık: Akla gelebilecek tüm kazançlar kesin olarak hesaplanabilen zarardan daha düşük. Elbette bu bilanço, devlete bir bütün olarak bakıldığında geçerlidir; yeni savaşlardaki savaş lordlarının, iç savaştaki tarafların ve yerel milislerin ayrı ayrı hesapları olduğunda böyle bir şey söz konusu değildir artık. Hele hele bilanço simetrik bir savaş temelinde değil de, asimetrik stratejilerle ilgili maliyet hesaplarına göre yapıldığında hepten değişir. Zira simetrik savaşlarda taraflar arasında nispeten simetrik bir maliyet dağılımı vardır, dolayısıyla savaştan kaçınarak masrafa girmemek her iki taraf için de aynı derecede caziptir. Oysa az sonra gösterileceği gibi, asimetrik savaşlarda durum kesinlikle böyle değildir.

69 Pek çok yazarı temsilen bkz. Klaus Jürgen Gantzel, “Kriegsursachen–Tendenzen und Perspektiven”, *Ethik und Sozialwissenschaften* içinde, 8. cilt, 1997, 3. sayı, s. 257-266; ayrıca bkz. Dieter Senghaas, *Den Frieden denken. Sivos pacem, para pacem*, Frankfurt am Main, 1995, özellikle s. 196-223.

YENİ SAVAŞLARDAKİ ŞİDDET EKONOMİSİ

Ucuz savaş

Yeni silah sistemlerinin maliyetindeki artışlar ve gereken kaynakların nasıl sağlanacağı konusundaki siyasi tartışmalar, savaşın ya da savunmanın teknolojik gelişmelere paralel olarak giderek pahalandığı ve tam teşekküllü bir ordunun masraflarını artık sadece bir avuç zengin devletin karşılayabildiği izleniminin doğmasına neden olmuştur. Bu, bir bakıma yanlış bir izlenim değildir, çünkü hemen hemen tüm silah sistemlerinin –savaş tankından avcı uçağına, hele hele casus uydulardan füze savunmasına kadar– alım ve bakım masrafları son on- yirmi yılda kat kat artmış, bu da düzenli orduların silah depolarının eskisi kadar zengin olmamasına yol açmıştır. Silah depolarını doldurmanın askerî açıdan ne ölçüde anlamlı olduğu sorusu bir yana, bugün hiçbir devlet İkinci Dünya Savaşı'ndaki gibi büyük zırhlı birlikler, hava filoları ve deniz kuvvetleri kuracak durumda değildir. Tamamen elektronik askerî ağır teçhizat buna elvermeyecek kadar pahalalmıştır.

Buna karşın, yeni savaşlar en azından ön hazırlık ve yürütme bakımından son derece ucuz savaşlardır. Çünkü bu savaşlarda genellikle hafif silahlar –otomatik tüfekler, kara mayınları ve çoklu roketatarlar– kullanılır, nakliyatı sivil altyapıdan yararlanır; cip, hafif kamyonlar ve zırhlı tankların görevini kamyonetler üstlenmiştir. Zaman zaman ağır silahların da devreye girmesi atıkların değerlendirilmesi gibidir esasında: Küreselleşmiş Doğu-Batı çatışması aktörlerinden artakalan ve artık sadece hurda değeri olan askerî gereçler bu şekilde kullanılır. Buna karşın, ağır silahlara pek rağbet yoktur yeni savaşlarda, zira burada benzer şekilde silahlanmış bir hasma karşı verilen bir mücadele değil, daha ziyade halkın büyük bir kesimine mütemadiyen uygulanan bir şiddet söz konusudur. Katliam ve baskın bileşimi saldırılar için hafif silahlar ve zırhsız nakliye araçları tümüyle yeterlidir ve piyasaların özellikle de Rus yapımı hafif silahlarla dolup taşması nedeniyle otomatik tüfeklerin fiyatı genellikle üretim maliyetlerinin bile altında olduğundan,¹ milis liderlerinin ve savaş lordlarının, isyancı ve devrimcilerin adamları çok az bir parayla kısa sürede silahlandırılabilmekte ve dehşet saçan birliklere dönüştürülebilmektedir. Bu grupların seferber edilmesi silah altına alınmalarından bile daha ucuza mal olur, çünkü savaşın savaşı beslemesi gerektiği ilkesi uyarınca, savaşçılar geçimlerini şantaj, talan ve soygunla kendileri sağlarlar.

Dolayısıyla OECD dünyasında askeriye'nin maliyeti giderek artarken, yeni savaşların milisleri ve savaş lordu birlikleri son on-yirmi yılın düzenli birliklerine göre çok daha ucuzdur. Yeni savaşları bu kadar tehlikeli kılan da bu olsa

1 Peter Lock, "Light Weapons and Conflict in Africa", *Peace and Security. The IIP Research Quarterly* içinde, XXXI. cilt, Aralık 1999, s. 31-36, burada s. 35. Özellikle de kalaşnikofların bu kadar ucuz olmasının bir nedeni de, çok dayanıklı olmalarıdır. Zamanla ya da kullanıldıkça pek bozulmadıklarından ve hep daha yeni modelleri çıktığından, eski modeller neredeyse bedavaya satılmaktadır.

gerek, zira bu ucuz savaşları yürütebilecek olanların sayısı giderek artmaktadır. Fakat bu savaşlar uzun vadede bir topluma düzenli devletlerarası savaşlardan daha pahalıya patlar, çünkü süreleri ve geniş alanlara yayılmaları nedeniyle yarattıkları tahribat daha büyüktür ve toplumsal düzenlere nüfuz etmeleriyle ortaya çıkan uzun vadeli sonuçlar klasik savaşlardakinden daha vahimdir. Savaşların geleceği tehlikeye atma pahasına yürütüldüğü, hemen hemen tüm savaşlar için geçerlidir elbette: Devletlerarası savaşlarda borç yükü gelecek kuşakların sırtına biner fakat yeni savaşlarda barış dolu bir hayat sürme olanağı hepten ortadan kalkar.

Daha önce gösterildiği gibi, Avrupa'da savaşın devletleştirilmesi savaş yönetiminde önemli değişiklikleri de beraberinde getirmişti: Askerlerin profesyonelleşmesi, yıllarca disiplin ve eğitimden geçmeleri, ağır silahların giderek önem kazanması nedeniyle askeriye'nin masrafları giderek artmış, artık sadece etkili bir devlet aygıtının güçlü ekonomisi tarafından karşılanabilir hale gelmişti. Oysa yeni savaşlarda tam tersi bir gelişim yaşanmıştır: Bu savaşlarda –özellikle de otomatik silahların yüksek atış frekansı sayesinde, uzun uzadıya eğitime tabi tutulmayan gençler ve çocukların devreye sokulabilmesiyle– orduda profesyonellik ve disiplin ortadan kalkmış,² ağır silahlar önemini yitirmiş, devlet toplumsal artı ürüne yasal vergi sistemiyle değil, keyfi ve ölçüsüz şantajlar, talan ve soygunlarla el koymuştur. Özellikle de bu üç faktör –genelde hafif silahların kullanılması, hemen hemen hiç eğitilmemiş savaşçılardan yararlanılabil-

2 “Elde taşınan otomatik ateşli silahlar bugün hafif ve kısadır, yeni modeller oyuncak silahlara benzer. Eski mavzer-karabina bir çocuk için çok büyük, çok ağır ve çok uzundu. Küçük bir çocuğun kolları bunun tetiğine basamayacak kadar kısadır, nişangâh da göz hizasına uygun değildir. Oysa modern silahlar bu sorunları çözer, engelleri ortadan kaldırır. Bir oğlan çocuğunun boyuyla uyumlu olan bu silahlar, yetişkin, iri yarı bir askerin elinde tuhaf durur, oyuncacı andırır.” Ryszard Kapuściński, *Afrikanisches Fieber*, Frankfurt am Main, 1999, s. 149.

mesi ve savaşların soygunlar ya da yasadışı mal ticaretiyle finanse edilmesi– savaşın devletleştirilmesi sürecinin çökmesine ve askeri şiddetin özelleştirilmesinin yeniden ekonomik cazibe kazanmasına neden olmuştur. Şunu belirtmek olmaz: 15./16. yüzyıllardan itibaren Avrupa’da savaş ve savaş hazırlıkları ağır ve yıkıcı sonuçlara neden olmakla birlikte, teknolojik gelişmeleri ve ekonomik modernleşme süreçlerini de harekete geçirmişti, oysa yeni savaşlar sadece yıkıcı bir etkiye sahiptir. Bu savaşlardan geriye tek kalan, tahrip edilmiş bir doğa, sakat kuşaklar ve toplumsal anomidir; bir barış ekonomisinin kurulabilmesi için gereken perspektifleri kazandırmayan bu savaşlarda kısa vadede maliyetin düşük olması gerçeğinin öbür boyutu, uzun vadede görülen yıkıcı sonuçlardır.³

Yeniçağ Avrupası’ndaki savaşların sosyo-ekonomisi yeni savaşlarıinkiyle karşılaştırıldığında, yeni savaşların devlet kurma işlevinin olmadığı görülür.⁴ Bunlar daha ziyade devlet yıkma savaşlarıdır ve gelecek perspektifinden yoksun, mahvedilmiş toplumlar üretirler. Böyle bir savaştan sonra bu toplumlar yalnızca gıda maddeleri ve tıbbi malzeme ithalatına muhtaç olmakla kalmazlar, toplumsal takas koşullarını savaşın kârının değil, barışın kârının esas alındığı bir ekonomiye dönüştürmek için de dış devletlerin desteğine ihtiyaç duyarlar. Son kertede bu savaşlar neosömürgeci yapılar üretirler, çünkü toplumun kendi kendini örgütlenme yetisini uzun bir süreliğine yok ederek izlenecek gelişim rotası hakkında karar vermesini imkânsızlaştırırlar. Yine de, dış ülkelerden yardım alan, sosyo-politik bir düzene ve rüşvetten uzak duran seçkin kadrolarına –örneğin Birleşmiş Mil-

3 Yeni ile klasik savaşlar arasında gözlemlenen farklar nedeniyle bu savaşlara “postmodern savaşlar” da denir; bkz. Mark Duffield, “Post-modern Conflict: Warlords, Post-adjustment States and Private Protection”, *Civil Wars* içinde, 1. cilt, 1998, 1. sayı, s. 65-102.

4 Bkz. s. 22-26.

letler'in himayesi altında—sahip olan toplumlar, fark edilmeden çöken ve yazgıları kimsenin umurunda olmayan toplumlara göre daha avantajlıdır.

Yeni savaşların bu kadar ucuz olmasının, bu yüzden de kolayca başlatılabilmesinin en önemli nedeni, topluma dayatılan asimetrik takas koşullarıyla finanse edilmeleridir. Klasik devletlerarası savaşlar toplumsal artı ürüne daha fazla el konulmasıyla finanse ediliyordu fakat mal sıkıntısını ve bunun fiyatlar üzerindeki etkisini saymazsak, bunun toplum içindeki takas ilişkileri üzerinde doğrudan bir etkisi yoktu. Gerçi zaman zaman enformel ya da kısmen yasadışı ekonomiler de oluşuyordu ama bu, savaş döneminden ziyade savaş sonrası dönem için geçerliydi ve malların artması, paranın istikrar kazanmasıyla birlikte karaborsalar kendiliğinden ortadan kalkıyordu. Oysa yeni savaşlarda takas ilişkilerindeki hâkim unsur şiddettir. Belirli sonuçları dayatmak için şiddet satın alınır ya da eşdeğer değişiminin yerini şantaj ya da açıktan açığa tehdit yoluyla şiddet alır. Artık klasik devletler savaşına girmeye değmez, çünkü şiddet taraflara kârdan çok zarar getirir. Buna karşın yeni savaşlar katılımcıların çoğu için çok kârlı bir iştir, çünkü şiddet kısa vadede maliyetinin üstünde kâr bırakır – uzun vadeli mali yük ise başkalarının omuzlarına yüklenir.

Yeni savaşların bu kadar ucuz olmasının tek nedeni büyük oranda hafif silahlarla yürütölmeleri değildir; gençlerin geçimlerinin nispeten garanti altına alınması karşılığında ve toplumda başka türlü asla erişemeyecekleri bir şöhrat yakalama beklentisiyle bir savaş lordu ya da milis liderinin emrine girmeye hazır olmaları da bir nedendir. Silahın hayatta kalmalarını sağlayacak olması bu kararı vermelerini kolaylaştırır. Batı Afrika'daki toplumiçi savaşları değerlendiren Peter Lock bu durumu şöyle özetler: “Genç erkekler için toplumsal hayata katılımın en iyi yolu ‘asker olmak’. Üste-

lik de şu anda Sierra Leone’de bir savaşçı olarak hayatta kalma şansı, savaştan paralize olmuş ‘sivil toplum’un kaosunda hayatta kalma şansından çok daha yüksek. Çocuk asker olmak, yersiz yurtsuz çocuklar için çok cazip bir seçenektir öte, ekonomi jargonuyla ifade edeceksek, aynı zamanda da ‘rasyonel seçim’dir.”⁵

Savaş girişimcilerinin her zaman elinin altında bir asker rezervi olan bu gençler, Sahraaltı Afrika’daki savaşlarda olduğu gibi ya sokaktan toplanıp silahlandırılarak kısa sürede seferber ediliyorlar ya da Afganistan’daki Kuran öğrencileri *Taliban* gibi savaşa yollanmadan önce ideolojik bir hazırlık ve eğitim aşamasından geçiriliyorlar. “Savaş lordlarının hepsi de,” diye yazar Ahmed Raşid 1980’li yıllardaki Afganistan savaşları hakkında, “gencecik oğlanları savaşa sokmuştu, bazıları sadece 12 yaşında olan bu oğlanların çoğu yetimdi, aileleri yoktu, hiç okula gitmemişlerdi, askerlik dışında bir iş bulma ümitleri de yoktu. Pakistan’daki medreselerle bağlantı içinde olan Taliban binlerce çocuğu orduya girmeye ve savaşmaya teşvik etti. Tamamen çocuklardan oluşan birlikler vardı, çocuklar piyade bataryalarını dolduruyor, cephane taşıyor, askerî tesislerde nöbetçilik yapıyor ve savaşıyorlardı.”⁶ Kısacası, yeni savaşların önemli bir unsuru haline gelen çocuklar ve gençler bu savaşların ucuzlamasına ciddi bir katkıda bulunmaktadır.

Bu gençleri kitleler halinde savaşa sokmak için devletin masraflı bir sistem kurarak zorla asker toplamasına da gerek yoktur.⁷ Gençlerin barış ekonomisinin iş olanakların-

5 Peter Lock, “Privatisierung der Sicherheit im Spannungsfeld zunehmend gewalttätiger Räume und staatlichen Gewaltmonopols—Thesen zur sozialen Apartheid”, (yay. haz.) Österreichisches Zentrum für Konfliktlösung, *Wie sicher ist Europa?* içinde, Münster, 2001, s. 65-78, burada s. 75.

6 Ahmed Rashid, *Taliban. Afghanistans Gotteskrieger und der Dschihad*, Münih, 2001, s. 192.

7 “Giyisi ve yiyeceğe sahip olmanın tek yolu gönüllü askerlik olduğu için,” diye anlatır Hans Christoph Buch çöken Zaire’yi, “İttifak’ın askerliğe müracaat bü-

dan ya da barış koşullarında gelecek perspektifinden büyük ölçüde yoksun olmaları, aç olmaları savaşıyan tarafların kucağına kendiliğinden düşmelerine neden oluyor. Bu koşullar altında savaş gençlere fiziksel olarak hayatta kalma şansı sunmakla kalmıyor, silahsız kişiler olarak asla sahip olamayacakları bir toplumsal saygınlık da kazandırıyor. Buradaki temel saik, Batı kültürünün statü sembollerine hızlı yoldan kavuşma arzusu ya da cihad ideolojilerinin çoğunda savunulduğu gibi, bu tüketim mallarının zaferine karşı mücadele etme isteğidir: İlk bakışta birbirine zıt gibi görünen bu saiklerin ortak özelliği saygınlık ve takdir vaadidir. Dolayısıyla yeni savaşlardaki silahlı gençlerin sadece kıt maddi kaynaklar, özellikle de su ve gıda maddesi için savaştığını öne sürmek yüzeysel bir yaklaşımdır; toplumsal saygınlık da en az o kadar, hatta daha önemlidir. “Eli tüfekli bir delikanlı hayatında ilk kez saygı gördüğü duygusuna kapılır; saygı olarak algıladığı şey aslında korkunun ta kendisi olsa da. Otomatik tüfek aracılığıyla uygulanan şiddet, kendini toplumdan dışlanmaya karşı savunmanın aracı haline gelir. Medyadan ötürü dünyanın en ücra köşelerinin bile sürekli maruz kaldığı endüstriyel kitle tüketiminin kapılarını açar şiddet.”⁸

Aşağılanma deneyimi, bir anda elde edilen, askerî disiplin sürecinden tamamen yoksun olan güçle birleştğinde aşırı şiddete yol açar, birikmiş nefret ile dizginsizce yaşanan iktidar fantezileri birbirini besler. “Bacakları ve kolları kesilmiş bu insanlar,” der Peter Scholl-Latour Sierra Leone’deki savaşın sakat bıraktığı insanları anlatırken, “Devrimci Birleşik Cephe’nin (RUF) çocuk askerlerinin, uyuş-

rolarının önü asker olmak için başvuran çocuk ve genç kaynıyor. Zaire ordusunu ve Mobutu’nun paralı askerlerini Kisangani Havaaalanı’nda bozguna uğratan asilerin ordusuna katılmaya can atıyorlar.” (*Blut im Schuh*, Frankfurt am Main, 2001, s. 258.)

8 Lock, “Privatisierung der Sicherheit” (bkz. 5. dipnot), s. 74.

turucu ve alkolle kendinden geçip savaşıla alakası olmayan sivillerin uzuvlarını palalarıyla keserek eğlenen o korkunç ‘West-Side-Boys grubunun kurbanlarıdır. Freetown’da böyle sırf zevkine sakatlanan 8.000 kişi olduğu söyleniyor. Kimin hangi uzvunun palayla ya da baltayla kesileceği, bu dehşetin son aşamasında büyük bir tantanayla çekilen kuraıyla belirleniyormuş.”⁹ Bütün bunları Kara Afrika’ya özgü bir durum olarak görüp bir kenara itmeden önce, dine dayalı belli bir disipline sahip olduğu söylenen Taliban’ın Mezarını Şerif şehrini ele geçirmesiyle ilgili anlatılanlara da bakmak gerekir. “Bir Taliban komutanının sonradan açıkladığına göre, Molla Ömer onlara iki saat boyunca öldürme izni vermişti. Sonra bu süre iki güne çıkmıştı. Âdeta gözü dönen Taliban askerleri kana susamış gibi kamyonetlerini Mezar’ın dar sokaklarında bir aşağı bir yukarı sürerek hareket eden her şeye –dükkan sahiplerine, alışveriş yapan kadınlara, çocuklara, keçilere, eşeklere– ateş açmışlardı. Ölülerin derhal defnedilmesini emreden İslâm kurallarının aksine, cesetler sokaklarda çürümeye bırakılmıştı.”¹⁰

Bu tür katliamlardaki taşkın şiddeti meşrulaştırmakta sık sık kullanılan etnik karşıtlıklar şiddetin dozunu artırırsalar da, asıl nedeni değildirler. Şiddetin nedeni, toplumdan dışlanmış kişilerin silah aracılığıyla belli bir konuma gelmeleri, daha önce yaşadıkları aşağılanmaların intikamını düzenli bir geliri, hatta mütevazı bir serveti olan kişilerden almalarıdır. Kendileri asla bir iş hayatının içinde yer almadıkları için çalışmanın meşakkati konusunda da bir fikirleri olma-

9 Peter Scholl-Latour, *Afrikanische Totenklage*, Münih, 2001, s. 425; Scholl-Latour’un Sierra Leone için söylediklerinin aynısını Hans Christoph Buch Liberya için söyler: “Öğleden sonraları, NPFL’nin çocuk askerleri içkiyle iyice cesaret kazanınca ortalık tehlikeli hale gelir; silahlarıyla hava atan bu çocuklar, çalışan kameralar önünde bir tutukluyu öldürmekten ancak zorla alıkonur.” Buch, *Blut im Schuh* (bkz. 7. dipnot), s. 234.

10 Rashid, *Taliban* (bkz. 6. dipnot), s. 138.

dığından, sivil toplum yapılarını canlarının istedikleri gibi talan ve tahrip edebilecekleri bir şey olarak görürler. Bunun sadece Üçüncü Dünya denen sefalet bölgeleriyle sınırlı olmadığını, Yugoslavya'nın parçalandığı savaşlar, özellikle de Bosna'daki savaşlar hakkında anlatılanlar gösterir: "Savaşın en yaygın, her yerde görülen ilk etkilerinden biri," der David Rieff, "toplumsal piramidin tamamen baş aşağı çevrilmesiydi. Zengin burjuvazi savaşta mahvolmuş, moralman çökmüştü. Bu kesimin sosyal durumu her geçen ay daha da kötüye gidiyordu. Fakat savaştan önce pek az şeye sahip olanlar için tam tersi geçerliydi. Basit köylü delikanlılar ve uyanık şehir çocukları silahlarıyla istedikleri şeye –Alman Markı ve seks de dahil her tür ayrıcalığa– sahip olabileceklerini keşfetmişlerdi. Kelimenin tam anlamıyla sonuncular birinci, birinciler sonuncu olmuştu. [...] Saraybosna'da olsun, Tuzla'da olsun, Rambo kılıklı genç erkekler kafelerde sürtüyor, kız arkadaşlarıyla birlikte, ortalıkta halen mevcut bir iki sivil araca doluşarak sokaklarda cirit atıyorlardı."¹¹ Rieff, gerek Bosna gerek Sırp tarafındaki paramiliter gruplaşmalarda önemli konumlara gelenlerin, kentlerin yer altı dünyasından –basit sokak suçlularından mafya çetelerine kadar– kişiler olduğuna işaret eder.¹²

Yeni savaşların şiddet girişimcileri, sadece toplumdan dışlanmış gençlere bel bağlamazlar elbette ama potansiyel savaşçılar arasında en büyük ve en kolay seferber edilebilen grup bu gençlerdir. Silahlı gençlerin bir özelliği de son de-

11 David Rieff, *Schlachthaus Bosnien und das Versagen des Westens*, Münih, 1995, s. 188; işleyen bir sivil toplumun temelini oluşturan gruplar ve tabakaların ahlakî çoküntü sürecinin, Saraybosna'nın işgal edildiği ilk yıl örneğinde anlatıldığı ayrıntılı bir çalışma için bkz. Zlatko Dizdarevi, *Der Alltag des Krieges. Ein Tagebuch aus Sarajevo*, Frankfurt am Main/New York, 1995.

12 İtalya'daki *condottieri* dönemine ilişkin bir gözlem de, eşkıyalığın savaş dönemlerinde azalırken, barış döneminde artmasıdır; bkz. Wolfgang Reinhard, *Geschichte der Staatsgewalt*, Münih, 1998, s. 346. Bu durum yeni savaşlar için de geçerlidir fakat yeni savaşlarda bu ikisinin iç içe geçmesi çok daha kolaydır.

rece gözü pek olmalarıdır: Düşünce ve eylemlerinde ölüm korkusuna pek yer yoktur, ayrıca hayatta kalma güdüleri –özellikle de ergenlikte– yetişkinlerinkine göre çok daha zayıftır. Buna karşın, şiddette sınır tanımazlar, savunmasız durumda olanlara hiç merhamet etmedikleri gibi, vahşet ve zulme eğilimlidir. Tüm bunlar onları yeni savaşların en dehşet verici askerleri kılar.¹³ Savaş lordları Birleşmiş Milletler’in barış güçlerine karşı çatışmalarda saha ya tercihen çocuk askerleri sürdürdüğünden, mavi miğferliler [BM güçleri] çoğu zaman çok zor durumda kalıyorlar: Silahlı çocuklara ateş açmakta tereddüt ediyor, çatışmaya girmektense teslim bayrağı çekmeyi tercih ediyorlar; bu rehaneler, savaş lordlarının iktidarlarını pekiştirmeye çalıştığı müzakerelerde hayli değer kazanıyor. Savaş lordları görüşmelerde amaçlarına ulaşmayı başardıklarında, savaşa yaptıkları “yatırıma” değmiş oluyor, zira talan ve şiddet üzerine kurulu rejim uluslararası alanda tanınması sayesinde iyice güç kazanıyor.

Fakat bu savaş lordları diğer savaş girişimcileriyle sık sık takışırılar ya da ganimetten yeterince pay almadıklarını düşünen madunlardan bazıları iktidar ve servet değirmeni bizzat başına geçmek için yeni savaşlar başlatırlar. Savaş lordu kurumunun bir proto-devlet iktidarına dönüşmesi, bir süre sonra da az çok istikrarlı bir devlet kurulması temelde ihtimal dışı değildir ama böyle bir dönüşüm pek gerçekleşmez, çünkü bir savaş lordunun maiyetindeki onları bu noktada da örnek alarak patronlarının açtığı yol-

13 Gerek Liberya’da gerekse de Sierra Leone’de savaş lordları gençleri ucuz uyuşturucu maddelerle zıvanadan çıkardılar. Scholl-Latour’un (*Afrikanische Totenklinge* [bkz. 9. dipnot], s. 366) alıntılıdığı bir *Humans Right Watch* raporuna göre, bir savaşçı grubuna katıldıktan sonra, önce ona kötü not veren eski öğretmenini, ardından da onu çok düşük ücretle çalıştıran eski işverenini öldüren bir gencin durumu tipik bir vakadır. Bu genç daha sonra eski arkadaşlarının annelerine tecavüz etmiştir.

da tek başlarına ilerlemek isterler.¹⁴ Savaşın sona ermesiyle savaş lordunun ya da gerilla liderinin karizmatik gücü de yok olur ve barış sürecinin getirdiği hayal kırıklıkları savaşa devam edilmesini isteyenlere yandaş ve destekçi kazandırır. Prestij ve saygınlık peşinde koşan, bu yüzden bir savaş lorduna bel bağlayan ve barış döneminde savaşta olduğundan daha fazla sorunla karşı karşıya gelmekten korkan herkes yeni savaş çığırtkanın yanında yer alır; barışa güvenmezler, çünkü barış, savaşın vaatlerini yerine getiremez. Bu nedenle öngörölü savaş lordları iktidarlarına barışçı yoldan son verilmesi gibi tehlikeli bir projeye ciddiyetle yaklaşmazlar, her şeye rağmen bunu yapanlarsa gençlerin isyanının kurbanı olurlar. İşte savaş bu kadar ucuz olduğu için barışın bedeli de bu kadar yüksektir.

Yeni savaşların strateji ve ekonomisinde cinsel şiddet

Çok eskiden beri savaşlarda sadece erkeklere değil, kadınlara da şiddet uygulanmıştır. “Erkekleri öldürdüler, kadınlar ve çocukları köle olarak götürdüler” – Antikçağ’ın savaş tarihinde şehirlerin işgali ve sakinlerinin yazgısı bu basmakalıp ifadeyle anlatılır. Erkeklere alt edilmesi gereken düşmanlar olarak davranılırken, kadınlar ve (özellikle de kız) çocuklar galibin doğal hakkı olan ganimetin bir parçasıydı. Homeros’un Troya Savaşı’nı ve sonunda şehrin zapt edilmesini anlattığı destan bile, savaşın müsebbibi Helena’dan başlayarak, Agamemnon ile Akhilleus arasında kavga çıkmasına, bu yüzden Peleusoğlu’nun [Akhilleus] savaşı boykot et-

14 Machiavelli’nin, şansıyla birlikte şiddet de kullanarak iktidara gelen bir hükümdarın, Cesare Borgia’nın da yaptığı gibi albaylarını ve komutanlarını öldürmesi gerektiğine dair meşhur önerisi buna dayanır: Bazı bakımlardan benzer bir durum karşısında kalan Machiavelli, iktidarın pekiştirilebilmesi için, aynı yöntemle iktidara gelebilecek kişilerin ortadan kaldırılmasını önerir.

mesine ve savaşın uzamasına neden olan Briseis'e ve alevler içindeki Troya'dan kurtarılan kadınların paylaşılmasına varıncaya kadar kadının ganimet olarak rolü etrafında döner. Kadınlar ganimetin bir parçası, galibin ödülü, savaşçıların seks objesiydi; silahlı mücadele asla sadece erkeklerin meselesi olmadı.

Ama kadına karşı şiddetin sürekli tekrarlayan bir olay, antropolojik bir olgu¹⁵ olarak görüldüğü bu aşırı genellemeci yaklaşımda, bu türden bir şiddetin değişken ölçüsü ve yoğunluğu gözden kaçırılmaktadır. Klasik devletler savaşında da kadınlara sürekli şiddet uygulandı elbette ama bu en geç 18. yüzyıldan itibaren genellikle ölümle cezalandırılan bir savaş suçuymdu. Gerçi bunda insan haklarına saygıdan ziyade, birliklerin disipliniyle ilgili endişeler, zührevi hastalıklara¹⁶ yakalanma korkusu rol oynamış olabilir ama sonuçta savaşta disiplin ve hijyenle ilgili kaygılar toplu tecavüzlerin savaşların âdeta kurumsal bir unsuru olmaktan çıkmasına ve tespit edilen münferit vakaların sert bir biçimde cezalandırılmasına katkıda bulunmuştur.

1949 tarihli *Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi* kararlarına göre, gerek devletlerarası savaşlarda gerek toplumiçi savaşlardaki çatışmalarda yer almayan ya da silah bırakmış olan kişilerin insani muamele görmeleri ve “şiddete, hakarete uğramamaları, halka sergilenmemeleri sağlanmalıdır. Kadınlar özellikle de namuslarına yönelik her tür saldırıdan, tecavüzden, zorla fuhuştan

15 Etnolog Hans Peter Duerr'ün Norbert Elias'ın insanın uygarlaşması sürecinin yavaş da olsa giderek ilerlediği kuramına karşı çıktığı kapsamlı çalışması buna iyi bir örnektir. İnsan davranışının biçim itibarıyla olmasa da özünde hep aynı olduğu tezini ortaya atan Duerr'ün bu yaklaşımında, savaşlarda kadına uygulanan şiddet önemli bir rol oynar; bkz. Hans Peter Duerr, *Obszönität und Gewalt. Der Mythos vom Zivilisationsprozess*, 3. Cilt, Frankfurt am Main, 1993, s. 242 vd., 319 vd., 363 vd., 391 vd., 428 vd.

16 Bkz. Stefan Winkle, *Geißeln der Menschheit. Kulturgeschichte der Seuchen*, Düsseldorf/Zürich, 1977, s. 570 vd.

her tür tacizden korunmalıdır.”*¹⁷ Sivillerin korunmasından kesinlikle savaşın tarafları sorumludur: “Savaşta yer almış ve korunmaya tâbi kişileri ele geçirmiş olan taraf, kendi görevlilerinin bu kişiye muamelesinden sorumludur, bireysel sorumluluklar bunu ortadan kaldırmaz.”*¹⁸

Daha önceki savaşlarda kadınlara ve çocuklara yönelik şiddeti büyük ölçüde engellemeyi başaran bu ve benzeri kararlar son yirmi yıldaki savaşlarda neden hiç dikkate alınmıyor? Aksine, insan ister istemez bu kararların çiğnenmesinin savaşın son derece etkili bir aracı haline geldiği izlenimine kapılıyor. Yugoslavya’nın parçalandığı savaşları gözlemleyen Zagrebli bir kadının açıklamasına göre, “Tecavüzler sayesinde bomba harcanmasına gerek kalmıyor. Tecavüzler sayesinde etnik temizlik daha etkili ve daha ucuz oluyor. Tecavüz bir savaş ekonomisi.”¹⁹ Eğer bu açıklama doğruysa –ki büyük nüfus gruplarının kitleler halinde sürgün

(*) Sözleşme’nin 27. maddesinin ilgili kısmı yasa metninde şu şekilde yer almaktadır:

“Her türlü ahval ve şeriat altında; şahıslarına, namuslarına, aile haklarına, dini akidelerine ve ibadetlerine, itiyat, örf ve adetlerine saygı gösterilmesi himaye edilen şahısların hakkıdır. Bunlar her zaman insani muameleye tabi tutulacaklar ve bilhassa şiddet veya tehdit hareketlerine, hakarete veya halkın tecassüsüne karşı himaye olunacaklardır.

Kadınlar namuslarına taarruz ve bilhassa ırzlarına tecavüz, fuhşa icbar ve her türlü müstehcen hareketlere maruz kalmaktan vikaye olunacaklardır...” – e.n.

17 “Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi”, 27. madde, *Archiv des Völkerrechts* içinde, 2. cilt, 1950, 4. sayı, s. 445-490, burada s. 454.

(*) Sözleşmenin 29. maddesinin ilgili kısmı yasa metninde şu şekilde yer almaktadır:

“Hükmü altında, himaye gören şahıslar bulunan ihtilâfa dâhil bir devlet, kendi memurlarının mezkûr şahıslara yapacakları muameleden, bu memurlara şahsen terettüp edecek mesuliyetler baki kalmak üzere, mesuldür.” – e.n.

18 “Cenevre Sözleşmesi” (bkz. 17. dipnot), 29. madde, s. 454. 21.10.1950’de yürürlüğe giren sözleşmeyi Yugoslavya 21.04.1950’de imzalamıştı; bu konuda ve devletler hukukunun hükümlerindeki gelişmeler için bkz. Helga Wullweber, “Vergewaltigung als Waffe und das Kriegsvölkerrecht”; *Kritische Justiz* içinde, 26. cilt, 1993, s. 179-193.

19 Alıntı: Maria Welser, *Am Ende wünschst Du Dir nur mehr den Tod*, Münih, 1993, s. 149.

edilmesini amaçlayan savaşlarda bunu doğrulayan çok şey var– kadınlar artık sadece ganimet, zafer hatırası ya da seks objesi değil, aynı zamanda da saldırıların en önemli hedefi. O zaman Bosna’daki ya da Doğu Timor’daki toplu tecavüzler ve tecavüz kampları²⁰ –kültür varlıklarının yok edilmesinin²¹ ve erkek nüfusun bir kısmına uygulanan katliamların yanı sıra– büyük çaplı bir “etnik temizliği” hedefleyen siyasi-askerî stratejinin üçüncü unsurudur.

Böyle bir strateji çok yeni değildir aslında. 20. yüzyılın başındaki bir dizi savaşta, örneğin Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ermeni tehcirinde ya da 1922’de Yunanlılar ile Türkler arasındaki savaşın ardından Balkanlar’da ve Anadolu’daki büyük nüfus gruplarına zorla dayatılan mübadelede de uygulanmıştı,²² nasyonal sosyalistlerin doğudaki imha savaşıyla²³ ilgili planlarında, Alman nüfusun Balkanlar’dan ve Alman İmparatorluğu’nun eski doğu bölgelerinden sürgün edilmesinde de bu stratejiden yararlanıldı. Bu tür toplu sürgünler, devlet sınırlarının yeniden çizilmesinin ya da çoketnili imparatorlukların ulus-devletlere dönüşmesinin temelini oluşturdukları zaman uluslararası meşruluk kazanır ve bu da siyasi başarı olarak görülebilir. Dondurulmuş siyasi sınırlar Doğu-Batı çatışmasının ardından yeniden hareketlenince, “etnik temizlik” aracına başvurma fikri de yeniden hortladı. Oysa dünyadaki siyasi gruplaşmalar

20 Bkz. Noam Chomsky, *People without Rights. Kosovo, Ost-Timor und der Westen*, Hamburg/Viyana, s. 53 vd. [*Batı’nın Yeni Standartları Kosova, Doğu Timor ve Dünyaya Hükmeden Yeni Kuşak*, çev. Ebru Kılıç, Everest Yayınları, 2002]

21 Bkz. Wolfgang Sofsky, *Zeiten des Schreckens. Amok, Terror, Krieg*, Frankfurt am Main, 2002, s. 162 vd.

22 20. yüzyılda, Avrupa tarihinin gidişatında Balkanlar’daki ve Küçük Asya’daki olaylara büyük önem atfeden az sayıdaki çalışmalardan biri için bkz. Dan Diner, *Das Jahrhundert verstehen. Eine universalgeschichtliche Deutung*, Münih, 1999, özellikle s. 195 vd. [*Yüzyılı Anlamak-Evrensel Bir Tarih Yorumu*, çev. Hulki Demirel, İletişim Yayınları, 2009]

23 Bkz. (yay. haz.) Hannes Heer/Klaus Naumann, *Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941-1944*, Hamburg, 1995.

ve medyadaki iletişim yoğunluğu koşullarında, askerî şiddetle uygulanan “etnik temizlik” politikasının, hatta soykırımın komşu devletlerde şiddetli tepkilere yol açacağı ve “kazanımların” uluslararası toplulukta kabul görmeyeceği belliydi.

Cinsel şiddet stratejisi –hunhar toplu tecavüzlerden, kamplara kapatılan kadınların sistematik olarak tecavüze uğramasına, ardından sürgün edilerek ya da hamile bırakılarak kamuoyu önünde teşhir edilmesine kadar uzanan–²⁴ büyük çapta bir “etnik temizlik” politikasının soykırıma başvurmadan uygulanması olarak görülebilir. Bu yolla korku ve dehşet, şiddet ve ahlâki çöküntüden oluşan bir sistem kurularak halkın geniş kesimlerinin evlerinden ve diğer tüm mülklerinden “kendi isteğiyle” vazgeçmesi ve bir iki parça eşyayla ata mirası yurtlarını terk etmesi amaçlanır. Bu dehşet yaratma stratejisi üç önemli adımdan oluşur: Siyasi-kültürel lider kadrosunun ve potansiyel silahlı direnişçilerin ortadan kaldırılması; ibadethanelerin ve kültür anıtlarının yakılıp yıkılması, bombalanması;²⁵ son olarak sürgün edilecek nüfusun kadınlarının sistematik olarak tecavüze uğraması ve zorla hamile bırakılması.²⁶

24 Bkz. Silva Meznaric, “Gender as an Ethno-Marker: Rape, War, and Identity Politics in the Former Yugoslavia”, (yay. haz.) Valentine M. Moghadam, *Identity Politics and Woman. Cultural Reassertions and Feminisms in International Perspective* içinde, Boulder vd., 1994, s. 76-97; Julie Moscow, “‘Our Women’/‘Their Women’. Symbolic Boundaries, Territorial Markers, and Violence in the Balkans”, *Peace and Change* içinde, 20. cilt, 1995, 4. sayı, s. 515-529, ayrıca bkz. Slavenka Drakuli, “The Rape of Women in Bosnia”, *Women and Violence* içinde, (der.) Miranda Davics, Londra/New Jersey, 1994, s. 176-181.

25 Rieff (*Schlachthaus* [bkz. 11. dipnot], s. 140), Bosna Savaşı’nda kültürel kimliği yok etmeyi amaçlayan tahribatı şöyle özetler: “Savaştan önce Bosanska Krajina’da bin civarında cami vardı. 1999 kışında bunlardan geriye en fazla yüz, belki de daha az sayıda cami kalmıştı.”

26 Bkz. Ruth Seifert, “Der weibliche Körper als Symbol und Zeichen. Geschlechtsspezifische Gewalt und die kulturelle Konstruktion des Krieges”, (yay. haz.) Andreas Gestrich, *Gewalt im Krieg. Ausübung, Erfahrung und Verweigerung von Gewalt in Kriegen des 20. Jahrhunderts* içinde, Münster, 1995 (=Jb. für Histor. Friedensforschung, 4. cilt), s. 12-33, burada s. 28 vd.

Muharebenin yerini katliamın almasıyla ilgili olarak yukarıda ana hatlarıyla anlatılanlar burada somutlaştırılabilir.²⁷ Yeni savaşlarda düşman güçlerin sivil halka şiddet uygulaması ve muharebe alanında yoğunlaşan şiddetin yerini bölgelerin tamamına yayılan kör bir şiddetin alması, silahlı kuvvetlerin disiplinsizliğinden ziyade (ya da öte) ayrıntılı bir planlamanın sonucudur. Kadınlara uygulanan şiddete erkeklere uygulanan şiddetten neredeyse daha büyük önem atfedilmesinin nedeni, bu şiddetin erkeklere özgü saldırgan davranışlar gibi antropolojik ya da uygarlığa özgü değişmez bir unsur değil, savaşın asıl hedefi olmasıdır. Muharebeler ve büyük askerî manevralarla sonuçlandırılan klasik devletler savaşında düşman bölgesindeki cinsel şiddetin bir işlevi yoktu, çünkü birliklerin hareket hızını yavaşlatan, zührevi hastalıkların bulaşması tehlikesini artıran bu şiddet biçimi savaş ahlakını çökertiyordu. Sivil halkın korunmasına yönelik devletlerarası savaş hukukunun hükümleri ise askerî aygıtın örgütsel rasyonelliğine tekabül ediyor, bu yüzden de kararlı bir biçimde uygulanıyordu. Öte yandan, öncelikle de bu noktada geç Ortaçağ'ın savaş biçimlerine geri dönüş²⁸ anlamına gelen yeni savaşlarda tecavüzler son derece işlevseldir: İnsanın doğup büyüdüğü yurdundaki dayanılmaz koşullara, ancak canını tehlikeye atma pahasına üstesinden gelebildiği gündelik hayata daha iyi bir dönem başlayana dek dayanma gücünü yok eder tecavüzler. Dolayısıyla kadınlara uygulanan cinsel şiddet siyasi-askerî yönetim tarafından engellenmek ve cezalandırılmak yerine teşvik edilip örgütlenir. Bu koşullarda, devletlerarası savaş hukukuna ancak dışarıdan üçüncü bir tarafın silahlı müdahalesiyle geçerlilik kazandırılabilir.

Muharebede şiddetin nesnesi erkeğin üniformalı bedeniyken, katliamda şiddet –tecavüzden, ölünün bedeninin (bu

27 Bkz. yukarıda, s. 31 vd.

28 Bkz. yukarıda, s. 74 vd.

durumda bir erkeğinki de olabilir) bir insanla hiçbir benzerliğinin kalmamasını amaçlayan uzuv kesme orjilerine varıncaya dek– tercihen kadına yöneltilir. Çatışmada şiddetin üniformalı bedene yöneltilmesi kendi askerî işlevselliği içinde anlaşılır bir şeydir, ne de olsa asker, savaşın şiddet araçlarıyla kırılmak istenen siyasi iradenin hem aracı hem de temsilcisidir.²⁹ Bu iradenin kendini dayatma ve kabul ettirme araçları elinden alınarak düşman hem fiziksel hem de moralman çökertilir. Benzer bir şey, belirli nüfus gruplarının yurtlarından sürgün edilmesi amacıyla kadınlarına ve kızlarına uygulanan asimetrik şiddet için de geçerli midir?

Bazı feminist yazarlar kadınlara uygulanan cinsel şiddetin erkekler arasında bir iletişim olarak görülmesini önerir. “Tecavüz,” der Susan Brownmiller, “mağlup tarafın erkeklerindeki iktidar ve mülk hayallerinin son kırıntılarını da yok eder. Irzına geçilmiş kadın, galibin törensel savaş alanı, zafer meydanı haline gelir.”³⁰ Yeni savaşlarda –Otuz Yıl Savaşları’nda da olduğu gibi– çoğu tecavüzün neden kamusal alanda ya da kurbanın kocasının, babasının ya da başka akrabalarının önünde gerçekleştiğini de açıklar bu. Bu tür şiddet eylemlerinin sözde askerî anlamı, düşmanın açıkça aşağılanması ve iğdiş edilmesidir; “kendi” kadınlarını artık koruyamadığı, onlarla birlikte bölgeyi ebediyen terk etmesinin zamanı geldiği resmen gözüne sokulur.³¹ Yani saldırı burada da yine düşmanın iradesini hedef alır ama kadın bedenine uygulanan şiddet üzerinden gerçekleştirilir. Bedeninin “kırılması” kadını bütünlük ve sağlamlık simgesi olarak yok

29 Bkz. yukarıda, s. 59-63.

30 Susan Brownmiller, *Gegen unseren Willen. Vergewaltigung und Männerherrschaft*, Frankfurt am Main, 1978, s. 45; ayrıca bkz. Claudia Opitz, “Von Frauen im Krieg zum Krieg gegen Frauen. Krieg, Gewalt und Geschlechterbeziehungen aus historischer Sicht”, *L’Homme* içinde, 3. dön., 1992, 1. sayı, s. 31-44, burada s. 40 vd.

31 Bkz. Seifert, “Der weibliche Körper als Symbol und Zeichen” (bkz. 26. dipnot), s. 26.

ederek düşmanın iradesini kırar. Denebilir ki, saldırının hedefi, devlet erkinin silahlı organları olmaktan çıkmış –zaten bu ancak bir başka devlet gücünün benzer biçimde silahlı organlarıyla, yani simetrik olarak mümkündür– ve bir toplumun etnik-kültürel kimliğini, kendini yeniden üretme kapasitesini temsil eden kadın olmuştur.

Savaşlarda siyasi-askerî bir strateji olarak toplu tecavüzler, tecavüzün –en azından resmî rakamlara göre– yaygın olmadığı toplumlarda da görülmeye başladı.³² Bu tür tecavüzlere özellikle de Müslüman toplumlarda pek az rastlanıyordu. Fakat 1971'deki savaşın öncesinde ve sonrasında (Müslüman) Pakistanlı askerlerin Bangladeş'te en az 200.000 kadına tecavüz etmesi ve daha önce değinildiği gibi, Mezarı Şerif'teki kadınların yanı sıra civarda yaşayan Hazara halkı kadınlarının da Taliban askerlerinin tecavüzüne uğraması,³³ askerî stratejilerin şiddet hesaplarının kültürel davranış örüntülerinden bağımsız işlediğini gösterir. Bu bağlamda, Cezayir'deki İslâmî Kurtuluş Cephesi'nin (FIS) silahlı gruplarının Berberi köylerinden kaçırdıkları kızlara gebe bırakana kadar tecavüz etme âdetini de anmak gerekir.³⁴ Burada amaç, grupların emir denen liderlerine seks köleleri bulmak değil, Berberi topluluklarını yok etmektir. Çünkü tecavüzlerle bu toplulukların özdeğer duygusu zedelenmekle kalmaz, geleneksel düzenleri gereği, hamile bırakılan kadınlardan artık eş ya da anne de olamaz. Bosna'daki Sırp Çetnik-

32 Tecavüzün sık rastlandığı toplumlar ile nadiren görüldüğü toplumlar arasındaki farklar için bkz. Seifert, "Der weibliche Körper als Symbol und Zeichen" (bkz. 26. dipnot), s. 15; buna göre, tecavüz rakamlarının düşük olmasının nedeni, kadınların statüsünün zaten çok zayıf olması, erkeklerin ise tartışmasız bir üstünlüğe sahip olmasıdır.

33 Bangladeş'teki tecavüzler için bkz. Kevin Gerard Neill, "Duty, Honor, Rape: Sexual Assault Against Woman During War", *Journal of International Women's Studies* içinde, 2. cilt, 2001, 1. sayı; Kuzey Afganistan'daki tecavüzler için bkz. Rashid, *Taliban* (bkz. 6. dipnot), s. 138.

34 Buch, *Blut im Schuh* (bkz. 7. dipnot), s. 170 ve 303.

lerin ya da Endonezya ordusunun ve müttefik Doğu Timor milislerinin de amacı aynıdır: Bir sosyal topluluğu paramparça ederek, aile bağlarını kopararak ve yeni kuşakların yetiştirilmesini engelleyerek bu topluluğun kimliğini koruma isteğini yok etmek. Dolayısıyla bir dizi yeni savaşta uygulanan tecavüz stratejileri savaşın başka araçlarla sürdürülmesidir.

Ama yeni savaşlarda tecavüzlerin artması, siyasi-askerî liderlerin planladığı bir stratejiye dayanmaz her zaman. Ruanda'daki soykırımda muhtemelen yüz binlerce kadının kurbanı olduğu tecavüzler,³⁵ Batı Afrika'daki iç savaşlarda, Çad, Kongo ve Endonezya'daki savaşlarda uygulanan tecavüzler³⁶ şiddet stratejisinden ziyade ekonomiyle açıklanabiliyor. Sözde askerî strateji çerçevesindeki tecavüzlerde belli bir rol oynayan ama öncelikle işlevsel boyutu ön planda olan şey, yani kadınlara uygulanan tecavüzün savaş galipleri ve fatihlerinin ödülü olması, burada odak noktasındadır. Fakat bu tür tecavüzler, savaştan hemen sonra kısa bir süreyle sınırlı, bir kereye mahsus saldırılar değildir; yeni savaşların hemen hemen hepsinde gözlemlendiği gibi, şiddetin yaygın bir biçimde cinselleştirildiğinin kanıtıdır. Uzun menzilli silahların –özellikle de ateşli silahlara geçişle– geliştirilmesi ve kullanılmasıyla mekanik bir olay haline gelen şiddet burada yine libidonun emrindedir. Şiddet, düşmanın mecburen bedenine yöneltilen ama aslında iradesini ve cesaretini hedef alan bir saldırı olmaktan çıkmış, belli ki büyük zevk alınan bir eziyet ve işkence halini almıştır ve bunun sonunda genellikle ölüm vardır. Ölüm ise –ilgili raporlar okunduğunda

35 Bkz. Clotilde Twagiramariya ve Meredith Turshen, "'Favors' to Give and 'Consenting' Victims. The Sexual Politics of Survival in Rwanda", (yay. haz.) aynı yazar, *What Women Do in Wartime. Gender and Conflict in Africa*, Londra/New-York, 1998, s. 101-117.

36 Bkz. Arbeitsgemeinschaft Kriegsursachenforschung [Savaş Nedenleri Araştırmaları Çalışma Grubu] tarafından yayımlanan ciltlerdeki 1999-2000 yılları arasındaki savaş olaylarına dair kayıtlar.

edinilen izlenim budur– işkenceyle yaralamanın hedefinden ziyade, amaçlanmamış sonucudur. Burada savaş, siyasi iradeyi dayatmayı değil, acı ve ıstırap vermeyi amaçlayan dev bir işkence makinesine dönüşmüştür.³⁷ “Meksika’daki milisler [...] palayı; Sırp ve Cezayirli kasaplar satır, balta, testereyle kesilmiş tüfek, demir çubuk, hançer ve kasap bıçaklarını tercih ederler. Yakın mesafeden uygulanan kanlı şiddet zanaatının aletleri bunlardır. Katliamın amacı iz bırakmadan öldürmek değil, vücudu tahrif etmektir. Kurban mezba-ha hayvanı gibi kesilir, vücudu parçalara bölünür, cinsel organları kesilip atılır. Katliama ille de dinî bir anlam yüklenecekse, bu herhangi bir ‘köktendinci’ Tanrı düşüncesi değildir, olsa olsa arkaik kan ayininin tekerrürü, katillerin putlarına, yani kendilerine insan kurban etmesidir.”³⁸

Son dönemde bir dizi kadın yazarın tecavüzü cinselliğin alanından çıkarıp işkencenin alanına sokmasının en önemli nedeni budur.³⁹ Cinsel şiddetin ve acı çektirmekten (sadece erkeklere değil) alınan hazzın savaş ekonomisinin bir parçası olduğu 16. ve 17. yüzyıl savaşları ile yeni savaşlar arasında bu noktada da büyük benzerlikler vardır. David Rieffe göre, cinsel sadizm “etnik temizliğin” bir parçasıdır.⁴⁰ Bu doğrudur ama yeni savaşlarda cinsel sadizmin yoğun bir biçimde uygulanması için “etnik temizlik” stratejisine dahi ihtiyaç yoktur.⁴¹ Peter Lock, erkeğin geleneksel toplumlarda bir

37 Şiddet uygulamasının bu boyutu Sofsky’nin analizlerinin merkezini oluşturur, bkz. Wolfgang Sofsky, *Zeiten des Schreckens* (bkz. 21. dipnot), özellikle de s. 91 vd., 130 vd., 147 vd.

38 A.g.e., s. 160 vd.

39 Bkz. Wullweber, “Vergewaltigung als Waffe” (bkz. 18. dipnot), s. 182 vd.

40 Rieff, *Schlachthaus* (bkz. 11. dipnot), s. 155.

41 Cinsel şiddet uygulamasına -genellikle kadınlara tecavüz edilirken, zaman zaman da erkeklerin iğdiş edilmesine- özellikle savaşan taraflar farklı etnik ya da dinsel kökenlere sahipse çok sık rastlanır. Amerikan İç Savaşı’nda ve Vietnam Savaşı’nda (Vietkong açısından) tecavüz hasmı aşağılamanın ve gözünü korkutmanın araçlarından biri değildi.

zamanlar sahip olduğu üstün rolü ekonomik modernleşme sürecinde yitirdiğine, öte yandan tüm dünyada yaygın olan Amerikan filmlerindeki sert ve azimli savaşçılarla erkeklik idealinin yaşatıldığına ve yüceltildiğine işaret eder. “Kültürel-özgürlükçü ve ekonomik alternatiflerden yoksun erkek kimliği, bir üstünlük ve bağımsızlık duygusu veren şiddet eylemleri üzerinden kurulur. Üretim sürecinin dışında kalmış erkek bu eksikliği toplumsal şiddet üretiminde yer alarak telafi eder.”⁴² Gençlerin yarısından fazlasının işsiz olduğu toplumlarda, barış koşullarında toplumsal hayatın dışında kalmanın ne demek olduğunu gün be gün yaşayanlar özellikle de delikanlılar ve yetişkin genç erkekler olduğundan, tercihen kadınlara yöneltilen aşırı şiddet aracılığıyla iktidar duygusunu tadarak gündelik hayattaki aşağılanmayı telafi etme isteğinde pek bir azalma olmayacaktır. Savaş lordları ve milis liderleri bu tür telafiler sunmaya her daim hazırdır.

Mülteci akınları ve insani yardım

Bütün yeni savaşların karakteristik bir özelliği de, çok kısa sürede ortaya çıkan büyük mülteci akınları sonucunda çatışma bölgelerinin kenarlarında bir dizi kampın kurulmasıdır. Derhal kolları sıvayıp bu kamplarda çalışmaya başlayan uluslararası yardım örgütleri gıda maddesi ve tıbbi malzeme sağlar, bulaşıcı hastalık ve salgınları önlemeye çalışırlar. Genellikle savaş ekonomilerinin bir parçası olan bu mülteci kampları savaşan taraflar için çok önemlidir, çünkü gıda maddesi ve tıbbi malzeme ihtiyacını buralardan karşılarlar. Dolayısıyla Birleşmiş Milletler’in insani yardım örgütleri ve sivil toplum kuruluşları (STK) iç savaş ekonomilerinin ister istemez sabit bir unsuru haline gelmiştir. Kendiliğinden

42 Lock, “Privatisierung der Sicherheit” (bkz. 5. dipnot), s. 74.

devreye girmedikleri yerlerde de televizyon yardımıyla işin içine çekilirler. Bir savaş ve savaşın yol açtığı mülteci akınları medyanın ilgi alanına girer girmez, görüntüler OECD ülkelerinin haber yayınlarına ulaşır ulaşmaz artık neredeyse otomatikleşmiş bir mekanizma harekete geçer ve uluslararası yardım işlemeye başlar: Bağışların yatırılacağı banka hesap numaraları âdeta bir ritüel gibi televizyondaki haberlerde yayınlanır; endişeli muhabirler açlık ve sefaletten, yaklaşmakta olan insani felaketten söz ederler; yollara düşmüş sefalet içindeki binlerce insanın, bir deri bir kemik yaşlıların, dilenen kadınların, ağlayan çocukların görüntüleri yayınlanır, çok geçmeden de yardım makinesinin harekete geçtiği duyurulur: Uçaklar mülteci kamplarına varmak için havalandırılmış, ilk yardım paketleri kamplara ulaşmıştır.⁴³

Zengin ülkelerin genellikle iyi niyetli, yardımsever faaliyetleri savaş ve kriz bölgelerinde sık sık yıkıcı sonuçlara yol açar, çünkü bunlar savaşan tarafların ekmeğine yağ sürer. Görünüşe bakılırsa, bu savaşların stratejistleri uluslararası yardımı operasyon planlarında lojistik bir unsur olarak daha en başından hesaba katmaktadır. Savaşların ucuzlamasına katkıda bulunan bir başka unsurdur da budur; taraflar ihtiyaçlarını ne kadar az düşünmek zorunda kalırlarsa, savaşlar da o kadar kolay yürütülür. Köprülerde, dağ geçitlerinde ya da arazinin yolda bariyer kurmaya elverişli olduğu her yerde yardım konvoyları durdurulup aranırken silahlı kişiler ihtiyaç duydukları şeylere el koyarlar; sadece ihtiyaç duyulmayan malzemelerin geçmesine izin verilir. Saraybosna'yı işgal eden Bosnalı Sırp'lar örneğin, Birleşmiş Milletler'in konvoylarını yardım malzemelerinin büyük bölümüne el koy-

43 İnsani yardım ile iç savaş arasındaki ilişkiye dair eleştirel bir çalışma için bkz. John Prendergast, *Frontline Diplomacy: Humanitarian Aid and Conflict in Africa*, Boulder/Londra, 1996; ayrıca bkz. François Jean, "Humanitäre Hilfe und Kriegsökonomie", (yay. haz.) François Jean/Jean-Christophe Rufin, *Ökonomie der Bürgerkriege* içinde, Hamburg, 1999, s. 440-476.

madan şehre sokmuyorlardı.⁴⁴ Böylece BM hem işgalcilere hem de işgal altındakilere yardım ediyor, uluslararası topluluk bir yandan felaketin boyutlarını azaltmaya çalışırken, bir yandan da kaynağını besliyordu. Her halükârda insani yardım çoğu zaman savaşın devam etmesine prim verir; savaş halindeki taraflar, özellikle de geçimlerini savaşla sağlıyorlarsa, barış anlaşması yapmaya ve anlaşmaya uymaya razı edilemezler. Tam tersine: Savaş lordları kamera ekiplerinin yardımıyla uluslararası örgütleri nasıl harekete geçirip yönlendireceklerini öğrenmişlerdir artık ve bunu savaşlarını devam ettirmeye yarayan bedava kaynak olarak kullanırlar.⁴⁵

Gelen yardımların bir kısmını kendilerine ayırmaları bir yana, savaş lordları uluslararası örgütlerin yardımlarından başka türlü de yararlanırlar. Özellikle de küçük çaplı STK'lar yardım malzemelerini limanlardan ya da uçak pistlerinden mülteci kamplarına ulaştırabilmek için mevcut nakliye olanaklarını kullanmak zorundadırlar ve gereken kamyon ve kamyonetleri genellikle yerel savaş lordlarından kiralarlar. Ama her şeyden önce, yardım örgütlerinin çalışanlarının her tür saldırıya karşı korunmaya ihtiyaçları vardır, bunu da ancak milis liderleri ve savaş lordları sağlayabilirler. "Her yardım, mevcut koşullara müdahaledir, tarafsız bir yardım yoktur. Silahlı çeteler, savaş lordları ve milisleri bunu biliyorlardı. Somali'de yardımlar ve korunmasız yardım çalışanları üzerinde kontrol kurdular. Fasulye, proteinli bisküvi, vitamin ilaçları içeren her teslimat konumlarını güçlendirdi, her nakliyat savaş kasalarını doldurdu. Çünkü kamyonları onlar 'kirılıyor', para karşılığında 'koruma birlikle-

44 Rieff, *Schlachthaus* (bkz. 11. dipnot), s. 127.

45 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mary B. Anderson, *Do No Harm: How Aid Can Support Peace—or War*, Boulder/Londra, 1999; ayrıca bkz. David Keen/Ken Wilson, "Engaging with Violence: A Reassessment of Relief in Wartime", (yay. haz.) Joanna Macrae/Anthony Zwi, *War and Hunger. Rethinking International Responses to Complex Emergencies*, Londra, 1994, s. 209-221.

ri'ni onlar sağlıyordu. Böylece açlık, iktidar savaşının bir silahı olmakla kalmadı, uluslararası yardım örgütleri, istemeden de olsa, iç savaşın acımasız çetelerinin finansörü haline geldi. Terör bu yardımlarla geçiniyordu.”⁴⁶

Milisler ve savaş lordlarının uluslararası yardım örgütlerini kendi amaçları için kullanmalarının bir yolu daha var: Arada sırada yardım teslimatları “kayboluyor”, sonra da yerel pazarlarda küçük paketler halinde yeniden ortaya çıkıyor. Böylece savaş lordlarıyla “arkadaş” tüccar ve kaçakçılar da uluslararası yardımdan kazanç sağlamış oluyorlar; savaş lordları bunda öyle bir ölçü tutturuyorlar ki, hem kendi ekonomik çıkarlarını koruyorlar hem de kendilerine faydası dokunan kaçakçı ve tüccarların batmamasına dikkat ediyorlar. Batanlar yerel üreticiler oluyor elbette, ürünleri eğer savaş yüzünden mahvolmamışsa, bu kez de satamadıkları için ellerinde kalıyor ve çürüyor. Bu yüzden yerel üretim yapıları çöküyor; uluslararası örgütlere karşı uzun vadeli bir bağımlılığın oluşması sonucunda yerel barış ekonomileri savaş ekonomisinin koşullarına uyduruluyor: Mültecilerle tıklım tıklım dolan yörelerin çiftçileri, kamplar kurulmadan, uluslararası yardım örgütleri bölgeye akın etmeden önce kendi ürettikleri ürünlerle geçinip giderlerken, artık savaş lordlarının hâkimiyetindeki ekonomi yapılarına tâbi oluyorlar ve yeni koşullarda hayatta kalabilmek için geçimlerini kamyon şoförlüğü, kaçakçılık, tüccarlık, hatta askerlik yaparak sağlamak zorunda kalıyorlar.

Biraz daha yakından bakıldığında, mülteci akınlarının ve bunların önünü almak için kurulan kampların, ilk başta yerel bölgeyle sınırlı olan bir savaşın civar bölgelere de sıçramasına ve örgütsel olarak çevrede kök salmasına çanak tuttuğu görülür. Bu mülteci akınları yüzünden toplumiçi bir

46 Michael Birnbaum, *Krisenherd Somalia. Das Land des Terrors und der Anarchie*, Münih, 2002, s. 93 vd.

savaş çok kısa sürede devlet sınırlarının dışına taşarak uluslarötesi bir savaşa dönüşebilir. Komşu devletlerin ya da uluslararası örgütlerin savaşın sınırlı bir çerçevede tutulmasıyla ilgili tüm çabalarının başarısızlığa uğramasının en önemli nedeni budur. Komşu devletlerin genellikle zayıf olan devlet ve ekonomi yapıları mülteci kampları yüzünden ağır hasar görürken, çok geçmeden mülteci kamplarında yardım ve destek ağları oluşur, savaştaki taraflardan biri gerek siyasi gerek askerî dayanma gücünü hiç yabana atılmayacak ölçüde buralardan alır. Bu da mülteci kamplarının karşı tarafın saldırılarının hedefi haline gelmesine neden olur. Türkiye'deki Kürt yeraltı örgütlerine açılan savaş;⁴⁷ İsrail'in Lübnan'daki, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ndeki operasyonları;⁴⁸ Batı Afrika'daki savaşlar; Somali ile Etiyopya arasındaki sınır bölgesindeki savaşlar; Çad ve Sudan'daki savaşlar ve özellikle de Kongo ve Angola'daki savaşlar örneğinde gördüğümüz gibi, bu kamplara düzenlenen saldırılar yeni savaşların biraz daha uluslarötesi bir boyut kazanmasına katkıda bulunur ve savaşların sınırlandırılması, hele hele bitirilmesi imkânsızlaşır.

Bu mekanizma bileşik kaplar örneğiyle anlatılabilir: Mülteci kamplarına, yani düşmanın lojistik yapısına yönelik askerî saldırılar ne kadar etkili olursa, saldıran taraf için siyasi sonuçları da o kadar olumsuz olur; çünkü saldırıya uğrayan taraf örgütsel ve askerî kaynaklarını yitirdiği oranda dünya kamuoyunun gözünde siyasi meşruluk kazanır ve bu kazancı komşu ülkelerin ve uluslararası örgütlerin desteğine dönüştürür dönüştürmez de verdiği kayıpları genellikle telafi etmiş olur. Yeni savaşların ancak nadiren askerî çözüme ka-

47 Ayrıntılı bilgi için bkz. Christopher Daase, *Kleine Kriege–Große Wirkung. Wie unkonventionelle Kriegführung die internationale Politik verändert*, Baden-Baden 1999, s. 196 vd.

48 A.g.e., s. 173 vd.

vuşturulmasının, bunun yerine düşük yoğunlukta sonsuzca sürüp gitmesinin bir nedeni de budur.

Askerî yenilgileri siyasi meşruluğa dönüştüren bu sistemin vazgeçilmez bir unsuru da dünya basınının kameralarındır, çünkü bu dönüşüm ancak onlar sayesinde gerçekleşmektedir. Savaşan güçlerin neredeyse hepsinin bu kameralara etkili birer silahmış gibi davranmaları tesadüf değildir: Bazıları dünya basınına belli bir operasyon bölgesinin dışında tutmak için her şeyi yaparken, bazıları da muhabirler ve kameraları olup bitenleri kaydedip yayınlamaları için ne pahasına olursa olsun o bölgeye çekmeye çalışır. Medya artık haber organı olmaktan çıkmış, istemeden de olsa savaşan taraflardan biri haline gelmiştir; askerler ile askerlerin değil, askerî kuvvetler ile sivil halkın karşı karşıya geldiği yeni savaşların asimetrik yapısının doğrudan bir sonucudur bu. Nitekim medya aracılığıyla oluşturulan dünya kamuoyu bile, daha zayıf tarafın savaşçılarının sığındığı bir siper, savaşın bir kaynağı haline gelmiştir. Dolayısıyla silahlı çatışmalar asimetrikleştiği oranda gözlemci kameraların siyasi-askerî önemi artar. Savaş muhabirliğinin geleneksel nesnelliği savaşın simetrik olmasıyla ilintiliydi belli ki, oysa savaşların giderek asimetrikleşip Golyat-Davud örüntüsünü alması, tarafgir ve destekçi bir gözleme yol açtı. Bu koşullarda savaşmayı planlayanların kendilerini Davud olarak sunacakları ortadadır.⁴⁹ Mültecilerin, ağlayan kadınların ve çaresizce direnen çocukların görüntüleri bunun için biçilmiş kaftandır.

49 1990'lı yıllardaki Balkan savaşlarıyla ilgili bir çalışmada şu sonuca varılır: "Savaş televizyonun araçlarıyla sürdürülüyor gibiydi: Amerika Başkanı, kızak kayarken vurulan üç çocukla ilgili bir haberi CNN'de izledikten sonra NATO'nun saldırıya geçmesi talimatını vermişti; gizli servislerin bölgedeki gerçek durumla ilgili raporlarına bakma ihtiyacını bile duymamıştı. Her şey görüntüye, her şey tiyatro oyununa dönüşüyor, gerçeği bulmak artık imkânsız gibi." Paolo Rumiz, *Masken für ein Massaker. Der manipulierte Krieg: Spurensuche auf dem Balkan*, Münih, 2000, s. 47 vd.

Savaşıa girmeye değdiğinde: Yeni savaşıların ekonomisi

Siyasi yayınlarda yeni savaşıların ekonomik temelleri uzun-
ca süre pek dikkate alınmamış, daha çok ideolojik, etnik ve
dinî boyutları üzerinde durulmuştur. Gerçi bunlar da çok
önemlidir ama genellikle çok fazla ön plana çıkarılmaları sa-
vaş aktörlerinin ekonomik mantığının görölmesini engel-
ler. Şiddet manzaralarını bir nevi romantikleştirme ihtiyacı
da buna hayli katkıda bulunmuşa benziyor: Gerillalara, dar-
be generallerine, milislere ve yeraltı örgütlerine siyasi ideal-
ler yakıştırılabildiği sürece savaşılar kurtuluş savaşıları olarak
görölbiliyor, savaşın şiddetinden ziyade devrimci yönü öne
çıkiyordu. Neredeyse tüm savaşıan tarafların hazırladığı ide-
olojik kılıflar açıklık ve netlik ihtiyacını da karşıliyordu: Ta-
rafların kendini Doğu-Batı çatışması içinde bir yere konum-
landırmaları onlara sadece destekçi ve koruyucu güçler sağ-
lamakla kalmıyor, Doğu'da da, Batı'da da herkesin kafasında
net bir tablo oluşuyordu. Gerçi arada sırada taraflardan bi-
rinin saf değiştirip karşı cepheye geçmesi bayağı sansasyon
yaratıyordu ama bir taraf Batı'ya meylettiğinde diğerinin de
Doğu tarafına geçeceği belliydi aslında.

Doğu-Batı çatışması sona erince eski ideolojik referansların
yerini derhal etnik ya da dinsel-kültürel çatışmalar aldı, gere-
ken oryantasyon ve netliği artık bunların sağlaması bekleni-
yordu. Fakat etnik ya da dinsel-kültürel boyut üzerinde o ka-
dar çok duruldu ki, yeni savaşılarda en az bunun kadar önemli
ekonomik boyut ve saikler gözden kaçırıldı. Nitekim savaşılar-
da mahvolmuş ölkelerdeki yoksulluğa ve toplumsal çelişkile-
re işaret edilmesi de çoğu zaman ideolojiktir, zira son kertede
bu savaşıların bir açıklaması gibidir ve bu açıklama savaş aktör-
lerinin eylem mantığını yakalayamadığı gibi sosyo-ekonomik
gruplaşmalarla ilgili genel yaklaşımların da ötesine geçemez.

Yeni savaşlara etnik ve dinî açıklamalar getirmenin bu kadar cazip olmasının en önemli nedeni, savaşların bu sayede, en azından örtük biçimde, irrasyonel ilan edilebilmesidir. Bu mantığa göre, eğer bu savaşların köhnemiş, Aydınlanma'dan nasibini almamış yaklaşımlar ve saiklerden kaynaklandığı ortaya konabilirse, Aydınlanma'nın araçlarıyla önü alınabilecektir. Zira irrasyonelliğin aşılmasının, davranışların tutkuların alanından çıkıp yavaş yavaş çıkarların alanına girmesinin, geleneksel bağların bireysel çıkarların rasyonalizmine dönüşmesinin genel olarak barışa hizmet ettiği düşünülür. Bu savaşların ekonomik yapıları üzerinde durulmadığı sürece, rasyonelleşme ve pasifleşmenin, OECD ülkelerinde olduğu gibi burada da el ele vereceği gibi rahatlatıcı bir düşüncede ısrar edilebilir tabii. Fakat biraz daha dikkatle bakıldığında, yeni savaşların birçok bakımdan ekonomik amaçsal rasyonelliğin bir sonucu olduğu ve rasyonel çıkarları doğrultusunda davranan aktörlerin, yani girişimcilerin, politikacıların ve özellikle de savaşçıların önemli bir rol oynadığı görülür.⁵⁰ çoğu savaş için hayati bir öneme sahip savaş lordu figürü, girişimci mantığı ile siyasi-askerî mantığın tek bir kişide bütünleşmesi olarak tanımlanabilir.⁵¹

Paralı askerlik şirketlerinin sayısının artmasının yanı sıra, savaş lordlarının da yine iş başında olması, savaşın –en azından hafif silahlarla, ucuz savaşçılarla ve küreselleşmiş ekonomiyle büyük iş bağlantıları kurularak yürütüldüğünde–yeniden kârlı bir iş haline geldiğinin en güvenilir göstergesidir. şiddetten randıman alınamasaydı, savaş özelleştirile-

50 Bkz. Mark Duffield, "The Political Economy of Internal War: Asset Transfer, Complex Emergencies and International Aid", (yay. haz.) Joanna Macrae/Anthony Zwi, *War and Hunger: Rethinking International Responses to Complex Emergencies* içinde, Londra, 1994, s. 50-69; ayrıca bkz. Jean-Christophe Rufin, "Kriegswirtschaft in internen Konflikten", (yay. haz.) François Jean/Jean-Christophe Rufin, *Ökonomie der Bürgerkriege* içinde, Hamburg, 1999, s. 15-46.

51 Bkz. Michael Riekenberg, "Warlords", *Comparatio* içinde, 5/6. sayı, 1999, s. 187-205.

mezdi. Özellikle de savaşlarda aktörler kazancı kendi ceplerine atmak, zararı ise toplumun sırtına yüklemek peşindedir. Daha önce gösterildiğı gibi, Yeniçağ Avrupası'nda savaşın maliyetinin giderek artması savaştan artık özel bir kazanç sağlanamamasına yol açmış, güçlenen devletler özel girişimcilerin savaşın daha kârlı alanlarına girmesine engel olunca, savaş girişimcileri savaşı bizzat yürütmeyi bırakıp birliklerin donanım ve ikmalinden para kazanmaya başlamıştı. Oysa yeni savaş lordları doğrudan doğruya savaştan kazanç sağlıyor, şiddet tekeline artık ayakta tutamayan ya da dayatamayan devletlerin çöküşünden kâr ediyorlar. Onlar devletin çöküşü sayesinde şiddetten elde edilen kârı hiçbir engelle karşılaşmadan özelleştirirlerken, şiddetin uzun vadede yıkıcı sonuçları toplumun –ya da toplumdan geriye kalanın– omuzlarına yükleniyor.

Savaş lordları için savaş ekonomik açıdan cazip bir girişim haline geldi, çünkü savaşın maliyetinin dağılımı, elde edilen kazancın özelleştirilmesi, zararın ise toplumun sırtına yüklenmesi onların tasarrufunda. Küresel ekonominin kuralları dışında uymaları gereken çerçeve koşulları yok. Eylemlerinin ekonomik rasyonelliğı, şiddeti gelir kaynağı haline getirmiş olmalarından ve mevcut takas koşullarını şiddet kullanılarak kendi lehlerine çevirmelerinden ibaret. Savaş lordları ve milisler geleceğı yok etmek pahasına bugünü sömürürler ve bunu yaparken en çok tercih ettikleri yol, hâkim oldukları bölgelerdeki ekonomik düzeni eşdeğer takasına dayalı olmaktan çıkarıp şiddet aracılığıyla zorla el koymaya dayalı bir düzene dönüştürmektir. Bu durum ekonomik hayata kargaşanın hâkim olmasıyla karıştırılmamalı, asimetrik takas ilişkilerinin dayatılması olarak görülmelidir. Eşdeğer takası, eşit haklara sahip olanların takas edilecek mal ve hizmetlerin değeri ve ücreti üzerinde bir anlaşmaya vardıkları simetrik bir takasa dayanır. Takas ilişkilerine şiddetin karış-

masıyla bu ilişkiler asimetrikleşir, takasta bulunanların eşitliği ortadan kalkar ve taraflardan biri şiddet kullanarak takas ilişkilerini kendi lehine olacak şekilde belirler. Devletin düzenleyici ve koruyucu işlevinin savaş lordları tarafından özelleştirilmesi de denebilir buna. Ama savaş lordluğu, devletin resmî görevlerinin özelleştirilmesinden ibaret değildir, toplumsal takas ilişkilerini kökünden değiştiren asimetrilerin dayatılmasıdır; yeni savaşlar ancak o zaman kârlı bir iş haline gelir.

Yine de, yeni savaş lordları ve milis liderleri, darbe generalleri ve karizmatik devrimciler, çeşitli kazanç olanaklarını karşılaştırdıktan sonra sermayesini hisse senetleri yerine savaşa yatırmaya karar veren rasyonel girişimciler olarak düşünülmemelidir. Parasını emlak ya da bilişim teknolojisi sektörü hisse senetlerine değil de, adına da halel gelmesin diye kendini güvenlik şirketi olarak lanse eden bir paralı askerlik şirketine yatıran Batı Avrupalı ya da Kuzey Amerika'lı bir yatırımcı için geçerli olabilir bu. Oysa savaş lordluğunun ve isyancı örgütlerin oluşumunda daima siyasi, ideolojik, etnik ve dinsel-kültürel meseleler de önemlidir, dolayısıyla girişimcinin kararlarında özgür olduğu varsayımı kurgusaldır. Yeni savaşların ekonomik analizinde, savaş aktörlerinin ilk baştaki saiklerinden ziyade, bu savaşları mümkün kılan koşullar saptanır. Aynı zamanda da, yeni savaşların çoğunda başlangıçta odak noktasındaki siyasi anlaşmazlıkların yerini savaş ilerledikçe ekonomik çıkarların aldığı görülür.⁵² Bir savaş ne kadar uzun sürerse, şiddetin ekonomisi de –aktörlerin eylemlerini belirleyen bir faktör olarak– o kadar ön plana çıkar ve ilk baştaki saikler artık kendi akışında giden bir savaşın kaynaklarına dönüşür.

52 Bkz. Mats Berdal/David Keen, "Violence and Economic Agendas in Civil Wars: Some Policy Implications", *Millenium. Journal of International Studies* içinde, 26. dön., 1997, 3. sayı, s. 795-818.

Savaş ekonomisinin, savaşın ilk baştaki siyasi nedenlerinden uzaklaşıp kendi kendine işler hale gelmesi, 1979-2002 yılları arasındaki Afganistan savaşları örneğinde kolayca görülebilir; ayrıca bu örnek, savaş ekonomisi özerkleştiği oranda devletin çöküşünün de hızlandığını gözler önüne serer. Mücahitlerin Afgan hükümeti birliklerine ve Sovyet ordusuna karşı savaşında, birbirinden bağımsız hareket eden partizan grupları için küçük çaplı ikmal yapılarının oluşturulması son derece etkili olmuştu: Teknolojik üstünlüğe sahip düşmana sadece küçük saldırı alanları bırakan bu yapı, Müslüman devletlerin ve ABD'nin Afgan partizanlara akıttığı kaynakların çok verimli bir biçimde kullanılmasını sağlamıştı. Nispeten güvenilir tahminlere göre, Sovyet Birliği Afganistan Savaşı'na 45 milyar dolar civarında yatırım yaparken, ABD ve İslâm ülkeleri yaklaşık 10 milyar dolar harcamıştı. Ama Sovyet ordusunun geri çekilmesinden sonra bu verimlilik siyasi bir kaosa dönüştü, çünkü savaşın sözde komutanlarının hiçbirisi ele geçirdikleri gücü ve bununla bağlantılı ikmal yapılarını, yeniden kurulacak bir merkezî iktidara devretmek istemiyordu. Afganistan'da merkezî iktidar asla çok güçlü olmamıştı; daima kabile liderlerinin desteğine muhtaçtı ama hiç olmazsa devlet düzeninin asgari bir çerçevesini oluşturmayı başarmış, Avrupa örneğindeki gibi bir güç tekelini kuramamış olsa da, kabile çatışmalarının büyüyüp toplumiçi savaflara dönüşmesini engelleyebilmişti. Ama artık öyle değildi: Savaş komutanları savaş lordlarına dönüşerek hiçbir talimata, hiçbir emre uymaz oldular ve istikrarsız hâkimiyetlerini –zaman zaman saldırı ve geri çekilmelerle el değiştirmeler olsa da– şaşırtıcı bir biçimde yıllarca sürdürdüler.

Hiç kuşkusuz, bu savaş ekonomileri esasında talan ekonomileriydi ve salt hayatta kalmanın ötesinde bir perspektif geliştirmekten aciz oldukları gibi, Sovyetlere karşı savaşta da hayli ilerlemiş olan negatif yatırım sürecini daha da körükle-

diler.⁵³ Afgan tarımının onlarca yılda geliştirdiği sulama sistemleri tümüyle tahrip olmuştu, ülkenin büyük bölümü mayınlıydı ve aradan geçen yıllarda rahat savaş zanaatına alışan genç erkekler pek kâr getirmeyen tarımcılıkta ter dökme-ye niyetli değillerdi. Fakat mevcut kaynaklar tarıma dayalı bir geçim ekonomisi üzerine kurulu *kapalı savaş ekonomisi* için yeterli değildi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesinden sonra Batı ve İslâm ülkelerinden gelen parasal yardımların yavaş yavaş kesilmesi tehlikesi baş göstermişti. Dolayısıyla adım adım *açık savaş ekonomisine* geçildi. Burada en önemli unsur ham afyondur, giderek artan miktarlarda yetiştirilen ham afyonla, Doğu Akdeniz'e değin uzanan ticaret güzergâhlarında muazzam bir kazanç sağlanabiliyordu.⁵⁴ Yasadışı mal ticareti Afgan savaş lordlarının küreselleşmiş piyasalara arka kapıdan da olsa girebilmesini sağladı.

Yasadışı malların nakliyat esnasında, özellikle de savaş bölgelerinden geçilirken çok iyi korunması gerekiyordu; savaş lordlarının adamları yetenek ve eğilimlerine uygun işi bu alanda bulmuş oldular. Yerel savaş lordları uluslararası suç örgütleriyle işbirliğine girdiler, işbirliğinin üçüncü ayağı, Afganistan'da öteden beri iyi örgütlenmiş olan kaçakçı çeteleriydi; Pakistan-Hindistan bölgesindeki ve Yakındoğu'daki ilişkileri kuran bu çeteler bu sayede muazzam paralar kazandılar ama kazançları her savaş lordunun kendi kontrolündeki bölgede yol bariyerleri kurup o bölgeden geçen nakliyat kamyonlarından geçiş bedeli almasıyla giderek tehlike altına girdi.⁵⁵ Dolayısıyla '90'lı yıllarda Afganistan'da düzenli bir ekonomi kurulamadı, bunun yerine savaş lordları ve silahlı gruplarının kazanç sağladığı enformel ve ya-

53 Bu ve sonraki konu için bkz. Barnett R. Rubin, *The Political Economy of War and Peace in Afghanistan*, Council of Foreign Relations, New York, 1999.

54 Bkz. Rashid, *Taliban* (bkz. 6. dipnot), s. 204, 214.

55 A.g.e., s. 62 vd.

sadışı bir ekonomi oluştu. *Enformel ekonomiler*, şiddet tehdidi ve uygulamasının herhangi bir yaptırımla karşılaşmak-sızın her zaman mümkün olduğu ama bunun herkesin herkesle karşı karşıya geldiği bir savaşa dönüşmesinin komüniter özerk örgütlenmelerle (bu durumda savaş lordlarıyla) engellendiği asimetrik iktidar yapılarıdır.⁵⁶

Afganistan'daki savaş lordlarının enformel ekonomisi uluslararası suç ekonomisiyle bağlantılıydı, ki bunun benzer bir biçiminin Kolombiya için de geçerli olduğu söylenebilir.⁵⁷ Fakat uluslarötesi savaşların talan ekonomisinin, kom-şu ülkelerin barış ekonomisi üzerinden dünya ekonomisinin dağılım çevrimlerine girmesi için ille de uyurucu gibi yasaadışı malların ticaretinin yapılması gerekmez. Demir cevheri ve petrol yatakları ya da tropik keresteler, ender mineraller, altın ve elmas gibi doğal kaynaklar da böyle bir ticarete elverişlidir. Bunun anlamı şudur: Bir lke doğal kaynaklar ve başka hammaddelerden yana ne kadar zenginse, toplumiçi bir savaşın patlak verme olasılığı da o kadar yüksektir, zira bunların talanı ve satışı sayesinde savaş lordlarının ve milis liderlerinin ekonomileri "beslenip" palazlanır. Bir ülkenin dünya piyasasıyla bütünleşmesinin, kimilerinin ısrarla iddia ettiği gibi barış şansını artırmadığı, öncelikle de doğal kaynakların kontrolünü ellerinde bulunduran savaş lordlarının konumunu güçlendirdiği bazı durumlarda gözlemlenmiştir.⁵⁸ Bu özellikle de Batı ve Orta Afrika'daki uluslarötesi savaşlar için geçerlidir.

Kapalı savaş ekonomilerinden açık savaş ekonomilerine geçiş yeni savaşlara özgüdür ve örneğin 19. yüzyılda Latin

56 Enformel ekonomilere ilişkin bu tanım için bkz. Peter Lock, "Privatisierung der Sicherheit" (bkz. 5. dipnot), s. 69.

57 Bkz. Nazih F. Richani, "The Political Economy of Violence: The War System in Colombia", *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 39. dn., 1997, 2. sayı, s. 37-82.

58 Bkz. William Reno, *Warlord Politics and African States*, Boulder/Londra, 1998.

Amerika'da, 20. yüzyılın ilk yarısında Çin'de görülen⁵⁹ savaş lordu yapılanmaları ve de klasik iç savaşlar ile yeni savaşlar arasındaki en önemli fark budur. Klasik savaş lordu ekonomileri, gereken kaynaklara sistematik bir biçimde korku yaratılarak, gerekirse şiddete de başvurularak el koyulan tarımsal geçim ekonomilerine dayanırken; açık savaş ekonomileri, son on-yirmi yılda görüldüğü gibi, dışarıdan sürekli bir kaynak akışıyla palazlanır. Bu kaynak akışı üçüncülerin (başka devletler, uluslararası şirketler ya da zengin göçmen kolonileri) sürekli maddi desteğiyle olabildiği gibi, uluslararası örgütlerin yardımlarının sömürülmesiyle, stratejik öneme sahip hammaddelerle, kısmen de yasadışı mal ticareti sayesinde, savaşan taraflar için sürekli büyüyen bir gelir kaynağı haline gelen gölge ekonomiyle de sağlanabilir.

Klasik savaş lordlarının kapalı savaş ekonomileri ne uluslararası ilişkiler ne de dünya ekonomisi için büyük bir sorun teşkil ediyordu. Uzunca bir süre sadece periferide, genellikle izole coğrafi bölgelerde ayakta kalabilen bu ekonomilerin kaynakları kısıtlı olduğundan etki alanları da sınırlıydı. Bu ekonomiler dünya politikasında o kadar marjinal bir konumdaydı ki, rahatlıkla göz ardı edilebiliyorlardı. Gerçi bunların çoğu zorba terör rejimleriydi ve söz konusu bölgelerdeki sivil halk bu rejimlerden çok çekiyordu ama savaş ekonomileri ne siyasi ne de ekonomik olarak başka bölgelere sığıyordu. Tam tersine: Savaşa dayalı hâkimiyetinin sallantılı temellerini kalıcı olarak sağlamlaştırmak isteyen bir yerel savaş lordunun devlet-benzeri yapılar kurmaktan ya da daha önce savaştığı devletin kurumlarını, eğer hâlâ bir nebze sağlamlarsa, devralmaktan başka seçeneği yoktu. Diğer bir deyişle, şiddet yapılarının formelleştirilip düzenlenmesi yönünde güçlü bir teşvik vardı; savaş halindeki taraflar bizzat geliştirip kendi çıkarları için kul-

59 Bkz. Riekenberg, "Warlords" (bkz. 51. dipnot), s. 191 vd.

landıkları savaş ekonomisinin sadece geçiş rejimleri olduğunun bilincindeydiler.

Fakat 1970'li ve '80'li yıllarda Peru ve Kolombiya'daki gerilla hareketlerinin geniş bölgelerde zamanla istikrarlı hale gelebilecek enformel bir hâkimiyet kurması bu durumu kökünden değiştirerek dünya ekonomi ve politikası için önemli sonuçlar doğurdu. Gerillaların hâkimiyeti, yerel savaş ekonomilerinin uluslararası suç örgütleriyle işbirliğine girerek oluşturduğu açık savaş ekonomisine dayanıyordu; kokain üretimi ve satışı böyle bir işbirliğini mümkün kılmıştı.⁶⁰ Bu Latin Amerika modelinin özellikle de Kara Afrika ve Orta Asya'da sayısız taklitçisi var artık, çünkü Doğu-Batı çatışmasının sona ermesinden sonra savaş aktörleri açık savaş ekonomisinin kurulmasına alternatif olabilecek kaynaklardan, yani savaşın sürmesini isteyen "güçlü bir üçüncü"⁶¹ tarafın parasal desteğinden mahrum kaldılar.

Doğu-Batı çatışması çerçevesinde, ayrıca Sovyetler Birliği ile Çin'in siyasi-ideolojik anlaşmazlığının da çanak tutmasıyla, 1950'li yıllardan itibaren kapalı savaş ekonomileri Doğu'nun ya da Batı'nın yanında yer alarak adım adım açık savaş ekonomilerine dönüşmüştü: Askerî kontrol altındaki bölgenin sınırlı kaynaklarına artık muhtaç olmayan bu ülkeler, savaş bölgeleri süper güçler ve müttefikleri için fazla stratejik önem taşımasa da, kendilerine sürekli olarak askerî malzeme ve yardım sağlanacağını öngörebiliyorlardı.

60 Bkz. Alain Labrousse, "Kolumbien und Peru: politische Gewalt und Kriminalität", (yay. haz.) François Jean/Jean-Christophe Rufin, *Ökonomie der Bürgerkriege* içinde (bkz. 43. dipnot), s. 313-343; John Simpson, *In the Forests of the Night: Encounters in Peru with Terrorism, Drug-Running and Military Oppression*, Londra, 1994; ayrıca bkz. Mauricio Rubio, *Conflict, Crime and Violence in Colombia*, World Bank, Washington D.C., 1999.

61 Destekçi dış gücü tanımlamakta kullanılan "ilgili üçüncü" kavramı ilk kez Rolf Schroers (*Der Partisan. Ein Beitrag zur politischen Anthropologie*, Köln/Berlin, 1961, s. 247 vd.) tarafından kullanılmış, Carl Schmitt (*Theorie des Partisanen. Zwischenbemerkung zum Begriff des Politischen*, Berlin, 1963, s. 78) kavramı daha geniş bağlamda tartışmaya açmıştır.

Son yıllarda gelişen ve küresel ekonominin çevrimlerine giren savaş ekonomilerinin aksine, bu açık savaş ekonomileri belli bir siyasi kontrol altındaydı; dünya siyasetine egemen güçler kaynak akışını artırarak ya da kısarak, zaman zaman da bölgeye düzenli birlikler yollayarak –Küba birliklerinin Angola savaşına müdahalesi buna bir örnektir–⁶² savaşın gidişatına ve ateşkes anlaşmalarına etkide bulunabiliyorlardı. Bu savaşların aslında süper güçler ve müttefiklerinin “vekaleten yürüttüğü savaşlar” olduğu izlenimine yol açan bu durum, gerçekte sadece bir iki savaş bölgesi için geçerlidir: Doğu-Batı çatışması sona erince, daha önceki ideolojik dayanışma adreslerinin çoğunun tek amacının sınırlı savaş ekonomisinin zeminini genişletmek ve savaşın sürmesini sağlayacak ek kaynaklara ulaşmak olduğu çok çabuk anlaşıldı.

Stratejik hammaddelere ve değerli doğal kaynaklara sahip ülkeler, Doğu-Batı çatışmasına dayalı desteğin '90'lı yılların başında kesilmesini, dünya piyasasıyla kurdukları bağlantılarla telafi ettiler. Artık ödeme yapamayan Sovyetler Birliği'nin ya da ödeme yapmaya hevesli olmayan ABD'nin yerini, petrol tröstlerinden büyük elmas tüccarlarına ya da suç örgütlerine⁶³ değin uzanan uluslararası şirketler aldı. Süper güçlerin savaşların gidişatı üzerindeki siyasi etkisini fazla abartmamak gerekir ama hiç tartışmasız çoğu savaşın ekonomik temellerine başka ülkelerin ve de uluslararası örgütlerin siyasi müdahalesi büyük ölçüde bu yüzden engellenmiştir. Doğrudan siyasi etkide bulunma olanağının yitirilmesini ambargo politikasıyla telafi etme denemesinin başarısızlığa uğradığı söylenebilir.⁶⁴

62 Kübalı bir keşif birliğinin ülkeye gitmesi, Güney Afrikalı birliklerin Angola İç Savaşı'na yoğun müdahalelerde bulunmasına karşı sadece bir tepkiydi elbette.

63 Bkz. Berndt Georg Thamm, “Rauschgift, Terror und Konflikte. Drogenkapital und aktuelles Kriegsgeschehen”, *Suchtreport* içinde, No. 3/2000, s. 4-11.

64 Bkz. Pierre Kopp, “Embargo und wirtschaftliche Kriminalisierung”, (yay. haz.) Jean/Rufin, *Ökonomie der Bürgerkriege* içinde (bkz. 43. dipnot), s. 347-378.

Dışarıdan siyasi kontrole tâbi olmaktan çıkan açık savaş ekonomilerinin kurulması, savaşın bağımsızlaşmasının en önemli nedeni olsa gerek. Fakat bu, son on-yirmi yıldaki tüm savaşların salt gölge ekonomiyle finanse edildiği anlamına gelmez; bir dizi savaş hâlâ siyasi kontrole tâbi kaynak akışları sayesinde devam ediyor. Nitekim Afganistan'daki Taliban, Pakistan'dan ve Suudi Arabistan'dan gelecek yardımlara bel bağılıyordu, Kuzey İttifakı ise Rusların mali yardımını olmadan ayakta kalamazdı. Fakat savaşların sayısı giderek arttığından “ilgili üçüncü kişilerin” bu tür mali yardımlarına pek rastlanmıyor artık, ayrıca savaşan taraflara destekçi dış güçler karşısında siyasi bağımsızlık kazandıran gölge ekonominin kanalları üzerinden finanse edilen savaşlar daha cazip bulunmaktadır. Savaşı sürdürmek için gereken kaynakları sağlayan hammaddeler ya da doğal zenginlikler yoksa, coğrafya ve iklim koşulları afyon ya da koka bitkisi yetiştirmeye elverişli değilse, geriye kalan tek seçenek büyük çaplı operasyonlarla kaçırılan genç kadınları OECD ülkelerinin genelevlerinde fuhşa zorlamaktır.⁶⁵ Buradaki cinsel şiddet stratejisi, yukarıda anlatılan “etnik temizlik” politikasına hizmet etmez, askerlere ek prim mahiyetinde de değildir. Buradaki cinsel şiddet stratejisinin amacı savaş finanse etmektir, dolayısıyla köleliğe geri dönüş olarak tanımlanabilir.⁶⁶ Savaş lordları ve milis liderlerinin son bir seçeneği daha vardır; daha önce de belirtildiği gibi, açlık ve sefaletin medyada görüntülenmesiyle birlikte harekete ge-

65 Kosovalı Arnavutların direniş örgütü UÇK [Kosova Kurtuluş Ordusu] mücadelesini büyük ölçüde uyuşturucu ticareti yaparak ve Batı Avrupa'daki fuhuş üzerinde kontrol kurarak finanse etmiştir; bkz. Jürgen Roth, *Netzwerke des Terrors*, Hamburg, 2001, s. 182 vd.

66 Bkz. Pino Arlacchi, *Ware Mensch. Der Skandal des modernen Sklavenhandels* içindeki “cinsel köleleştirme” ile ilgili bölüm, Münih/Zürich, 1999, s. 83 vd. Savaş bölgelerinin, seks kölelerine karşı artan talebi karşılamak için iyi bir kaynak olduğu anlaşılmıştır; yine burada da barış ekonomilerinin piyasaları ile savaş ekonomileri arasında sıkı bir ilişki olduğu görülür.

en uluslararası örgütlerin sağladığı gıda maddeleri ve tıbbi malzemelerden ilk önce savaş lordlarının askerleri yararlanırlar. Dolayısıyla günümüzde kapalı savaş ekonomisine dayanan bir savaş lordu yapılanması yok denecek kadar azdır.

Savaş lordları ve savaş lordu yapılanmaları uzun zaman, devletin meşru fiziksel şiddetin tekercisi konumuna (henüz) yükselmediği ama eski klan ve kabile yapılarının da şiddet üzerindeki kontrolünü artık yitirdiği tıkanmış modernleşme süreçlerinin tipik bir özelliği olarak görülüyordu ama son yirmi yılda savaş lordları da bir modernleşme sürecinden geçtiler. Daha önce bağlı oldukları spesifik toplumsal ve ekonomik yapılardan bağımsızlaştılar. Ekonomik küreselleşme sürecinde savaşlar ucuzlaştı, açık savaş ekonomilerini oluşturmak kolaylaştı. Bu koşullar altında geniş çapta, uzun vadeli örgütlenen şiddet –ki savaş olarak tanımlanabilir– giderek daha kârlı bir hale geldi, bu da son yirmi yılda savaşın büyük ölçüde devletin tekelinden çıkararak özelleşmesine önemli katkılarda bulundu.

ULUSLARARASI TERÖRİZM

Bir iletişim stratejisi olarak terörizm

Terörizmin nasıl tanımlanabileceği tartışmalı bir konudur ve bunun hem nesnel hem de iktidar politikasına dayalı nedenleri vardır. Çünkü belirli şiddet eylemlerine “terörist” denmesinin amacı, bunları her tür siyasi meşruluktan yoksun bırakmaktır. Nitekim uluslararası siyaset dilinde “terörizm” dışlayıcı bir kavramdır. Bu şekilde tırnak içine alınan aktörlere davalarının –en azından belirli şiddet biçimlerinden yararlandıkları sürece– herhangi bir müzakere konusu olamayacağı anlatılmaktadır. Terörist olarak tanımlanan gruplar ise kendilerini genellikle gerilla olarak lanse ederler ve toplumsal ya da etnik grupları kurtarmak amacıyla yürüttükleri gerilla savaşındaki baskıcı gücün askerî üstünlüğü nedeniyle “alışılmışın dışında” şiddet yöntemleri kullanmak zorunda kaldıklarını öne sürerler. Dolayısıyla terörizm kavramının sorunlu bir kavram olması sadece terörizm, suç ve gerilla savaşı arasında net bir sınır çizilememesiyle ilgili nesnel zorluklardan kaynaklanmaz, belirli kavramları kullana-

rak kendi pozisyonunu iyi, karşı tarafını kötü göstermeye çalışan siyasi aktörlerin semantik ayak oyunlarının da bir sonucudur. Uzunca bir süreden beri terörist olarak tanımlanan biri, nüfuzlu bir siyasi aktörün buna şiddetli bir itirazı da olmamışsa, meşruluğunu önemli ölçüde yitirir; buna karşın, uluslararası siyaset sahnelerinde gerilla örgütü olarak yer almayı başaranlar, siyasi hedeflerine ulaşmak yolunda önemli bir adım atmışlar demektir.

Terörizm kavramı günümüz siyasetinde herkesin dilinde olsa bile, bilimsel olarak ele alınabilmesi, bu kavramın –pozisyon kapmakla ilgili semantik çekişmenin ötesinde– hangi şiddet ekonomileri ve stratejilerini tanımlamakta kullanıldığı, diğer siyasi-askerî stratejilerden farkının ne olduğu en azından ana hatlarıyla ortaya konabildiğinde mümkündür. Ayrıca, ancak bir siyasi iradenin şiddet yoluyla kendini kabul ettirme biçimi olarak teşhis edildiğinde, yani siyasi aktörlerin amaçları ve hedefleri arasında araçsal bir ilişki görüldüğünde terörizmden söz etmek anlamlı olacaktır. Clausewitz'in “hasmı irademize boyun eğmeye zorlayan şiddet eylemi”¹ biçimindeki savaş tanımına göre, şiddetin türü ve boyutlarıyla ilgili kararları aldığı varsayılan siyasi bir iradenin olması gerekir. Terörist örgütler gizli faaliyetlerde bulunduklarından ve hiyerarşik olmayan ağlardan kurulu bir yapıya sahip olduklarından, bu siyasi irade genellikle kolayca teşhis edilen bir şey değildir. Bu gibi durumlarda hasmın teşhis edilebilir ve savaşılar kılınabilmesi için son kertede böyle bir siyasi iradenin kurgulanması ve kişileştirilmesi gerekir. Venezuelalı [Çakal] Carlos ve Arap Usame bin Ladin buna birer örnektir. Böyle bir iradenin görülmediği yerde terörden bahsedilebilir belki ama terörizmden söz edilemez.

Genel olarak terörizm, özünde şiddetin dolaylı etkileri

1 Carl von Clausewitz, *Vom Kriege*, 19. baskı, (yay. haz.) Werner Hahlweg, Bonn, 1980, s. 191 vd.

üzerinden başarı elde etmeyi amaçlayan bir şiddet türü olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla terörist stratejilerle şiddetin doğrudan fiziksel sonuçları değil, psikolojik sonuçları hedeflenir; önemli olan saldırıların maddi zarara –tahribatın boyutları, ölü sayısı, altyapı sistemlerinin çöküşü– yol açmasından çok, dehşet ve korku yayması ve görünüşte çok üstün olan hasmın yaralanabilirliğini ortaya koyulmasıyla beklenti ve ümit yaratmasıdır.² Bu bakımdan terörizm, mesajların son derece sansasyonel bir tarz ve biçimde verildiği bir iletişim stratejisi olarak nitelendirilmiştir.³ Muharebeyi ahlâki ve fiziksel güçlerin, fiziksel gücün yardımıyla boy ölçüşmesi⁴ olarak niteleyen Clausewitz’in bu formülünün bir çeşitlemesi yapılarak hasmın ahlâki gücüne, kendini ortaya koyma ve dayanma iradesine minimum düzeyde fiziksel güç kullanarak doğrudan saldırıda bulunulması olarak tanımlanabilir terörizm. Terörizmde, saldırılan düşmanla, düşmanın özellikle de silahlı kuvvetleriyle açıkça karşı karşıya gelmekten bilinçli olarak kaçınılır, zira saldırganlar böyle bir çatışmayı asla göze alamazlar. Dolayısıyla silahlı çatışmayı terörist yöntemlerle yürütme kararı korkaklığın ifadesi değil, güç orantılarının rasyonel bir biçimde değerlendirilmesidir.⁵

Bilindiği gibi, partizanlar da operasyonlarını çok daha zayıf bir konumdan yürütürler. Her halükârda düşmanla eşit

2 Konunun bu yönünü çok net biçimde ele alan bir çalışma için bkz. David Fromkin, “Die Strategie des Terrorismus”, Manfred Funke (yay. haz.), *Terrorismus. Untersuchungen zur Strategie und Struktur revolutionärer Gewaltpolitik* içinde, Bonn, 1977, s. 83-99, özellikle s. 93 vd; özet için ayrıca bkz. Herfried Münkler, “Guerillakrieg und Terrorismus”, *Neue politische Literatur* içinde, XXV. dön., 1980, 3. Sayı, s. 299-326.

3 Bkz. Peter Waldmann, *Terrorismus. Provokation der Macht*, Münih, 1998, s. 48 vd.; ayrıca bkz. Bruce Hoffman, *Terrorismus – der unerklärte Krieg. Neue Gefahren politischer Gewalt*, Frankfurt am Main, 1999, s. 172 vd.

4 Clausewitz, *Vom Kriege* (bkz. 1. dipnot), s. 429.

5 Terörizm ile korkaklık arasında kurulan bağ gazete muhabirliğinde çok yaygın bir klişedir fakat kastedilen aslında korkaklık değil, sinsiliktir.

koşullarda savaşacak durumda değillerdir. Fakat partizan savaşında şiddetin hedefi hasmın fiziksel gúcüdür, amaç dūřmanı yıpratarak siyasi iradesini kırmaktır. Bu amaçla küçük karakollara ve ücra garnizonlara baskınlar düzenlenir, demiryollarının rayları tahrip edilerek, köprüler havaya uçurularak ya da daę geçitleri kapatılarak dūřmanın ikmal yolları kesilir. Nihayet küçük birliklere de saldırılır, bunlar mümkünse engebeli arazide kıstırılıp yok edilir. Partizan eylemlerinin askerî başarısı sebep oldukları maddi zararla ölçüldüğünden, bu eylemlerin karşı tarafta bir etki yaratması için pek çok yerde tekrarlanması gerekir.

Düzenli birliklere karşı savaşan partizan güçleri, sayı bakımından, ama özellikle de silah ve eğitim bakımından dūřmanın çok gerisinde olsa bile, birçok yerde aynı anda sürekli bir tehdit yaratabilecek kadar bk bir g olmak zorundadır. Oysa terristlerde ble bir řey söz konusu değildir; ne sayıları ne de silahları, düzenli birliklerle –partizanlar için karakteristik olan– sürpriz bir kısa çatışmaya girmelerine el-vermez. Bu nedenle, temelde bu tür askerî çatışmalardan kaçınırlar ve şiddet eylemleriyle fiziksel değil, psikolojik sonuç almaya bakarlar. Nitekim Beyrut ve Riyad'taki Amerikan askerî üslerine düzenlenen korkunç bombalı saldırılar da partizan eylemleri değil, ter eylemleriydi. Zira bu saldırıların amacı Amerikan birliklerini fiziksel olarak zayıflatmak değil, Amerikan politikasına ve özellikle de Amerikan halkına bir mesaj vermektir. Lübnan'daki ve Suudi Arabistan'daki birliklerinin savunmasızlığı bir anda gözler önüne serilen Amerikalıların başka bir silahlı çatışmaya girmeden geri çekilmesi isteniyordu.

Terörist eylemlerle verilen mesajların hemen her zaman iki adresi vardır: Mesaj öncelikle saldırıya uğrayan tarafa yöneliktir, amaç ona savunmasızlığını göstermek, belli bir bölgede askerî varlığını sürdürmeye ya da –genel olarak– siya-

si iradesini ortaya koymaya devam ettiği sürece büyük zarar ve kayıplara uğramayı, yani siyasi bedel ödemeyi göze alması gerektiğine işaret etmektir. Temelde terörist saldırılarla, ilk etapta bir kereliğine ödetilen bu bedeli karşı tarafın ikinci veya üçüncü kez ödemeyi göze alıp almadığı sorusu sorulurken, hiç de dayanaksız olmayan bir beklentiyle karşı tarafın buna hazır olmadığı varsayılır. Clausewitz'in şiddet tanımını esas alırsak, bu mesajlarla hasmın hedef ve amaçlarına zıt bir iradeye boyun eğmesi amaçlanır; elbette hasmın kendi iradesini dayatmakta kullandığı askerî araçların tahrip edilmesiyle değil, siyasi iradesini doğrudan kırarak demonstratif şiddet eylemleriyle olacaktır bu. Saldırıya uğrayan taraf, özellikle de hayati çıkarlarını tehlikeye atmadan geri çekilmekte beis görmediğı oranda başarılı olur bu eylemler.

Ne var ki bu, ancak nadiren görülen bir durumdur ya da saldırıya uğrayan güç, hedef veya amaçlarını birtakım küçük gruplar yüzünden değiştirmeye kolay kolay razı olmaz. Aksi takdirde devletler gelişigüzel tehditlerle şantaja açık olurlardı. Bu itiraz hesaba katıldığından, her terör saldırısı bir başka mesaj daha içerir ve bu mesaj şiddet eylemleriyle "ilgili üçüncü kişilere" yöneliktir. Ancak bu üçüncü kişiler, Rolf Schroers ve Carl Schmitt'in bir partizan savaşının destekçi güçleri olarak tanımladıkları üçüncü taraflar değildir.⁶ Saldırıların ilgili üçüncü kişilere mesajı, sarsılmaz bir üstünlüğe sahipmiş gibi görünen bir güce karşı direnişin sadece mümkün olmakla kalmadığı, özellikle de şimdilik küçük bir savaşçı grubunu örnek alan genç erkekler ve kadınlar daha da çoğaldığında ve silahlı eylemlere katıldıklarında başarılı da olabileceğidir. Yani ilgili üçüncü kişiler, teröristlerin uğruna savaştıklarını iddia ettikleri kişilerdir. Bunlar –terörist grupların ideolojik yapısına göre– bir devlette özel haklar ya da siyasi bağımsızlık kazanmaları için mücadele edilen etnik

6 Bkz. yukarıda, s. 159 vd.

veya dinî azınlıklar olabildiği gibi, teröristlerin devrim yaparak kurtarmaya soyundukları marjinal siyasi gruplar, ezilen sınıflar da olabilir ya da örneğin militan İslâmcı grupların savunduğu gibi, dinsel olarak tanımlanan bir uygarlığın özsaygısının ve onurunun silahlı mücadeleyle geri kazanılması söz konusudur.⁷

Fakat bu ilgili üçüncü kişiler teröristlerin mesajının sadece ikinci adresi değil, aynı zamanda da meşruluk kaynağıdır: Bu terörist grupların açıklamalarında, ilgili üçüncü kişilerin sözde ya da gerçek baskılanmışlıkları ve ezilmişlikleri mücadelenin asıl nedeni olarak vurgulanır; mücadele sadece onların kurtuluşu için yürütülmektedir. Nitekim ilgili üçüncü kişiler bir şiddet eylemini üstlenme bildirisinde de öne çıkarılırlar. Dolayısıyla terörist saldırılar hemen her zaman demonstratif bir tehdittir, saldırılan güce sürdürdüğü politikanın bedelinin giderek artacağı mesajı verilirken, (varsayılan) siyasi yılgınlığına ve kayıtsızlığına son verilmek istenen ilgili üçüncü kişilere silahlı mücadeleye katılma çağrısında bulunulur. Çifte mesajın hangi kısmının daha önemli olduğu münferit duruma bağlıdır ama genelde bir saldırının mesajı, boyun eğeceğini düşünmek için neden varsa, saldırılan güce yöneliktir; fakat boyun eğmiyorsa ve uzun bir mücadeleyle yıpratılıp yok edilecekse, öncelikle ilgili üçüncü kişilere yöneliktir. Böyle bir mücadeleye girilip girilmeyeceği saldırılan gücün vereceği cevaba bağlıdır elbette: Saldırılan güç şiddet eyleminin üstlenildiği bildiride belirtilen suçlamaları gösterdiği tepkiyle onaylayarak, çağrıda bulunulan üçüncü kişileri açıkça şiddet eylemcilerinden yana tavır koymaya zorlayabildiği gibi, esnek önlemler alarak teröristler ile ilgili üçüncü kişileri belli bir mesafede tutmayı da başarabilir. Temelde daha zayıf taraf olan terörist gruplar, eğer siyasi başarı

7 Bkz. Gilles Kepel, *Das Schwarzbuch des Dschihad. Aufstieg und Niedergang des Islamismus*, Münih/Zürich, 2002, s. 356 vd.

kazanmak istiyorlarsa bu üçüncü kişileri uzun vadede kendi saflarına çekmek ve harekete geçirmek zorundadırlar. Ancak görünüşe bakılırsa, klasik teröristler –19. yüzyılın Rus anarşistlerinden 1960'lı ve 1970'li yılların aşırı solcu şiddet yanlısı gruplarına kadar– ile yeni terör savaşlarının aktörleri arasında çok önemli bir fark vardır: Klasik teröristler ilgili üçüncü kişilerin zaten hep var olduğundan, sadece harekete geçirilmeleri gerektiğinden yola çıkıyorlardı; yeni terörizm biçimlerinde ise bu üçüncü kişilerin sadece aktif hale getirilmesi değil, siyasi bir nicelik olarak önce bir yaratılması gerektiği düşünülmektedir.

Taktik unsurdan siyasi-askerî stratejiye: Terörizmin gelişimi

Siyasi tarihte terörizm yeni bir şey değildir; baskı rejimlerinin tarihi kadar direniş hareketleri ve isyan denemelerinin tarihiyle de en başından beri iç içedir.⁸ 20. yüzyılın ortasında Avrupa sömürge güçlerinin kısa sürede çöküşüne yol açan sömürgecilik karşıtı isyan hareketleriyle birlikte terörizm o zamana değin hiç sahip olmadığı bir nitelik kazanmış, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki sosyal devrimci terörizmden⁹ farklı olarak önemli siyasi başarılar elde etmiştir.¹⁰ 1960'lı yıllarda Birleşmiş Milletler Genel Konseyi'nde yer alan pek çok politikacı, daha kısa süre öncesine kadar terörist olarak damgalanan, her yerde aranan şahıslardı: Liderlik ettikleri partizan hareketleri ilk başlarda sömürge gücüne karşı te-

8 Bkz. Walter Laqueur, *Terrorismus*, Kronberg/Ts., 1977, s. 4-21; ayrıca bkz. Caleb Carr, *The Lessons of Terror. A History of Warfare against Civilians: Why it has Always Failed and Why it will Fail Again*, New York/Toronto, 2002; terör kavramı çok muğlak olan Carr, terörist taktik ve stratejilerin başarısızlığa mahkûm olduğu tezini savunur.

9 Ayrıntılı bilgi için bkz. Laqueur, *Terrorismus* (bkz. 8. dipnot), s. 22-77.

10 Bkz. André Beaufre, *Die Revolutionierung des Kriegsbildes. Neue Formen der Gewaltanwendung*, Stuttgart, 1973, s. 176 vd.

rörist saldırılarla dikkat çekmiş, askerî olarak köşeye sıkıştırıldıklarında çoğu zaman terör eylemlerine başvurmuşlardı.¹¹

Üçüncü Dünya'nın kurtuluş savaşında terörizm, partizan savaşının taktik bir unsuru olarak rüştünü ispat etmişti: Çoğunlukla küçük ve zayıf yeraltı örgütlerinin gerçekleştirdiği terör saldırıları, o zamana değin kâh sabırlı kâh umursamaz bir ruh hali içinde olan halka, sarsılmaz bir üstünlüğe sahipmiş gibi görünen sömürge gücüne zarar verilebileceğini göstermekte başarılı olmuştu. Sömürge gücü buna tepki olarak baskı önlemlerini artırmak gibi bir hata yapınca, hâkim rejimden o zamana değin esasında memnun olan ya da yerel politikacıların da yönetime yavaş yavaş katılacağını ümit eden kesimler sömürge gücüyle aralarına mesafe koymuşlardı. Direniş hareketleri, partizan savaşına yeterince başarı ümidiyle başlayabilmek için gereken halk desteğine ve savaş gönüllülerine ancak bu saldırılar sayesinde kavuşmuştu. 1950'li ve '60'lı yıllarda terörizm gerilla savaşının tetikleyicisi haline geldi. Terörist grupların kendilerini gerilla olarak lanse etme eğilimi, teröristlerin partizanlara, partizanların da devlet başkanlarına dönüştüğü bu dönemden kalmadır.¹²

Terörist eylemler bir partizan savaşının tetikleyicisi olarak görüldüğü sürece, kurtuluş savaşının kısa, geçici bir evresiyle sınırlıydı. Ayrıca hedef seçimi de son derece kısıtlıydı, çünkü saldırılarda, sosyal, etnik ya da dinsel açıdan ilgili üçüncü kişilerden sayılabileceklerin mümkünse zarar görmemesi gerekiyordu. Ezkaza böyle bir şey olduğunda, kar-

11 Bkz. Hoffman, *Terrorismus—der unerklärte Krieg* (bkz. 3. dipnot), s. 57-84.

12 Burada, grupların resmî meşruluğu ile ilk baştaki saikleri arasında genellikle olduğundan daha net bir ayrım yapılması gerekir: Sonradan İslâmî meşruluk kazanan terör gruplarının çoğunda ilk başta dinin rolü ikincildi ya da hiç yoktu. Din ancak bir dizi başarısızlık sonucunda önemli olmaya başladı ama sonra bu grupların radikalleşmesine hayli katkıda bulundu. İntihar eylemcilerinin sayısındaki artış bu gelişimle sıkı sıkıya ilintilidir; ayrıca bkz. Mark Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God. The Global Rise of Religious Violence*, Berkeley, 2000.

şı taraf bu kurbanları propaganda malzemesi yapmasın diye gruplar ayrıntılı açıklamalarda bulunuyor, özür üstüne özür diliyorlardı. İlgili üçüncü kişilerle kurulan siyasi meşruluk ilişkisi teröristlerin toplu imha silahları kullanmamalarının ya da benzer yöntemlerle şiddetin dozunu artırmamalarının, bunun yerine geleneksel araçlarla, tabanca ve bombalarla yetinmelerinin de garantisiydi. Terörist şiddetin kendini sınırlaması iki gelişmeyle son buldu: Terörizmin daha '60'lı yıllarda başlayan ama ancak '90'lı yıllarda tam olarak etkisini gösteren uluslararasılaşması ve terörist grupların saik ve gerekçelerine dinsel-köktendinci bir boyutun sızması.

Görünüşe bakılırsa, terörist şiddetin siyasi-ideolojik nedenlerle kendine gem vurduğu varsayımı sadece sosyal devrimci ve etnik-milliyetçi gruplar için geçerli. Kesinlikle sadece İslâm kökenli olmayan, Hristiyan ya da Yahudi köktendinci temeller üzerinde de serpilebilen dinsel terörizmde, siyasi iktidar sahipleriyle sınırlı olmaktan çıkan düşman tanımının kapsamının hayli genişlemesiyle birlikte ilgili üçüncü kişiler de iyice belirsizleşmiştir. Nitekim 11 Eylül'den çok önce de, köktendinci terörist grupların saldırıları, sosyal devrimci ya da etnik-milliyetçi terörizmden çok daha fazla can almıştır. Köktendinci terörizm, ilgili üçüncü kişilere bir mesaj vermek derdinde değildir, eylemleriyle bu üçüncü kişileri yaratmak ister en fazla. Üstüne üstlük şiddete meşruluk kazandırmak için tüm dünyevi amaçların faniliğini vurgulayan milenyum ya da kıyamet senaryolarına başvurabilir.¹³ Şerre karşı açılan savaşta, belki de masum olan kurbanlar tek tek dikkate alınamaz.¹⁴ Bunun örnekleri, Japon Aum

13 Bkz. Hoffmann, *Terrorismus—der unerklärte Krieg* (bkz. 3. dipnot), s. 112-171; Waldmann, *Terrorismus* (bkz. 3. dipnot), s. 98-119; Walter Laqueur, *Die globale Bedrohung. Neue Gefahren des Terrorismus*, Berlin, 1998, s. 165-201.

14 Gazeteci perspektifinden yazılmış, çok sayıda arkaplan bilgisi içeren bir çalışma için bkz. Oliver Schröm, *Im Schatten des Schakals. Carlos und die Wegbereiter des internationalen Terrorismus*, Berlin, 2002. Bu çalışmada, Devrimci Hüc-

Tarikatı'nın Tokyo metrosunda gerçekleştirdiği zehirli gaz saldırısı, Oklahoma City'deki bir resmî binaya bombalı saldırı, Nairobi ve Darüsselam'daki Amerikan büyükelçiliklerine ve New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne düzenlenen korkunç saldırılardır.

Bunun yanı sıra, terörizmin Filistinli grupların sansasyonel uçak kaçırma olaylarıyla uluslararası hale gelmesi de şiddet sınırlarının ortadan kalkmasına büyük katkıda bulunmuştur. Kaçırılan bir uçağın yolcularının gerek sosyal gerek ulusal bileşimi, bombalı saldırıların bilinçli olarak seçilmiş nesnelerinden çok daha karmaşıktır; uçak kaçırıcılar ilk anda inişte bazı kişileri serbest bırakarak potansiyel kurban sayısını azaltmış olsalar da, terörist şiddetin kimi vuracağı giderek belirsizleşmiş, esasında her uçak yolcusu için bir tehdit haline gelmiştir. Böyle bir etki hiç istenmeden yaratılmıştı elbette, zira bu sayede uçak kaçırma olaylarına karşı ilgi tüm dünyada artmıştı. Terör grupları uçak kaçırma olaylarından uçaklara saldırılarda bulunmaya geçince, şiddetin dozu iyice yükseldi. Bu gelişmenin doruk noktası Aralık 1988'de bir Pan-Am yolcu uçağının İskoçya'nın Lockerbie kenti üzerinde uçarken infilak etmesiydi, saldırıda 250'den fazla insan öldü. Terör komandolarının zaman zaman uluslararası işbirliğine girmeleri terörist şiddetin sınırlarının ortadan kalkmasını daha da hızlandırdı. Grupların hedeflerine ideolojik olarak yakın olan ama onlardan farklı olarak şiddette fazla sınır tanımayan "müttefikler" de eylemlere katılıyordu artık. Carlos takma adıyla tanınan Venezuelalı Ilich Ramírez Sánchez'in 1970'li ve '80'li yılların süper teröristi konumuna yükselmesi bunun en meşhur örneğidir.¹⁵

re diye bilinen çevrelerden Alman teröristlerin Filistinlilerin eylemlerine katılması da ayrıntılarıyla tasvir edilmektedir. Schröm'e göre, "müttefikler" şiddeti çoğu zaman daha da turmandırır.

15 Muhtemelen bu gözlem, Avrupa savaş tarihinden yola çıkan ve (sık sık Avrupa'nın etkisi altında kalmış olan) Avrupa dışındaki savaş tarihini adım adım

Terörizmin uluslararasılaşması sürecinde ilk bakışta pek belli olmayan ama uzun vadede çok vahim sonuçlara yol açan bir gelişme de, terörist şiddet eylemlerinin bir parti-zan savaşının hazırlanmasında taktik araç olmaktan çıkıp bağımsız bir siyasi-askerî stratejiye dönüşmesiydi. Bu stratejide “savaş planı”ndaki operasyonların odağını terör eylemleri oluşturuyordu. Böylece, daha önce siyasi nedenlerden ötürü mecburen dikkate alınan şiddet sınırları da ortadan kalktı ve eylemlerin başarısı verilen zararlar, ölü ve yaralı sayısı, özellikle de saldırıyla ilgili haberlerin yoğunluğu ve süresiyle ölçülür oldu. Kural şuydu artık: Zarar ne kadar büyük, kurban sayısı ne kadar yüksekse, bir terör saldırısının uyandırdığı ilgi o kadar büyük, başarısı o kadar kalıcı olacaktı. 11 Eylül 2001 saldırılarını planlayanlar uluslararası terörizmin bu yeni stratejik kuralına göre hareket etmişlerdir.

Teröristlerin güç asimetrisini tersine çevirmesi

20. yüzyılın ikinci yarısındaki savaş tarihi, şiddet uygulamasına özgü bir dizi taktik unsurun hakiki askerî stratejilerin dışında da kullanılması olarak –da– görülebilir.¹⁶ Askeriyenin çeşitli şiddet uygulama olanaklarına sahip olması ve bunları *taktik* imkânlar olarak stratejik genel plana dahil edebilmesi, temelde devletlerin kendilerini savaşın tekelsisi olarak görmeleriyle¹⁷ ve kısa vadede ucuz olsa da, uzun

mercek altına alan bir bakıştan kaynaklanıyor. Avrupa dışında küçük savaş stratejileri, 17.-20. yüzyıl Avrupası'nda olduğundan hep daha önemli bir rol oynamıştır. Avrupa dışındaki bölgelerin siyasi-askerî öneminin giderek artması ya da belki de sadece gözlem alanımızın medya sayesinde genişlemiş olması, son elli yılın savaş tarihini, eskiden stratejik düzleme bağlı ve tâbi olan taktik unsurların bağımsızlaştığı bir süreç olarak görmemizin nedeni olabilir.

16 Bkz. yukarıda, s. 63-74.

17 Mao Zedong'un, geleneksel partizan savaşı stratejilerine göre –en azından Avrupa merkezli bir bakışa göre– daha yenilikçi olan stratejisi, küçük ile büyük

vadede pahalı ve kontrol edilemez olan şiddet kullanımını sınırlama yetisiyle ilgiliydi. Askerî stratejinin bu kontrol etme ve kategorik olarak düzenleme yetisiydi savaşın simetrikleşmesinin koşulu. Buna karşın, şiddetin asimetrikleşmesi, daha önce savaş taktikleri olan unsurların bundan bağımsız bir stratejik karakter kazanmasıyla birlikte olmuştur: Küçük savaş (*guerilla*) önceleri büyük savaşın bir parçasıyken ve müttefik düzenli birliklerin operasyonlarına destek ve kolaylık sağlama işlevine sahipken, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra adım adım bağımsız bir strateji halini alarak, Mao Zedong'un ya da Nguyen Giap'ın partizan teorilerinde öngörülenin aksine, düzenli birliklerin yürüttüğü savaşın tali bir unsuru olmaktan çıkmıştır.¹⁸ Dolayısıyla partizan savaşındaki önemli yenilikler Çin'de, Vietnam'da ya da Küba'da değil, Yakındoğu ve Kuzey Afrika'da gerçekleşmiş, buralardan başka bölgelere de yayılan bu yeniliklerin daha sonra pek çok taklitçisi çıkmıştır. Partizan savaşının bu özerkleşmesinde askerî hesaplar ile ekonomik rasyonellik kilit bir öneme sahiptir: Bir dış güce karşı girilen savaşta askerî zafer kazanmak gerekmez artık –savaşın belli bir şiddet düzeyinde devam etmesini sağlayarak düşmanın ekonomik giderlerini bunları artık karşılayamayacağı kadar yükseltmek yeterlidir.

Benzer şekilde terörizm de son on-yirmi yılda ille de partizan savaşıyla ya da başka hakiki askerî operasyon biçimleriyle bir ilişki kurmadan kendi stratejini geliştirip özerkleşmiştir. Fakat terörizmin doğrudan hedef aldığı şey, saldırılan gücün ekonomisi, kendi kararlılığı ve fedakârlığı karşısına

savaşın eşzamanlılığını ortadan kaldırması ve partizan savaşına, düzenli silahlı kuvvetlerle yürütülecek olan bir savaşın hazırlık ve antrenman evresi işlevini yüklemesiydi; bu süreçte düzenli birlikler adım adım partizan birliklerinin içinden oluşturuluyordu.

18 Bkz. Waldmann, *Terrorismus* (bkz. 3. dipnot), s. 56 vd.; ayrıca bkz. Hoffmann, *Terrorismus—der unerklärte Krieg* (bkz. 3. dipnot), s. 172 vd.

koyduğu kâr ve faydaya odaklı sistemi değildir; terörizmin özerkleşmesinde öncelikle de saldırdığı ülkelerin medyasında şiddet eylemleriyle yoğun biçimde yer alması belirleyici olmuştur.¹⁹ Böylece nispeten az şiddet kullanarak olabilecek en büyük etkiyi yaratılmış olur. Medyada gereğince yer verilmemişse ya da haberler siyasi bir sansürden geçiyorsa, terörist stratejilerin başarı şansı çok düşüktür: Medya desteği olmasa, şiddet eylemlerinin fiziksel sonuçları (Dünya Ticaret Merkezi'ne saldırılar bir istisnadır elbette), bu ülkelerin altyapısına ağır hasarlar vermeye yetmez.

Dolayısıyla savaşın şimdiye değin tali olan stratejilerinin bağımsız stratejilere dönüşmesi çatışma alanlarının genişlemesi ve şiddet araçlarının tanımlarının kökünden değişmesiyle olmuştur. Avrupa'da 17.-20. yüzyıl arasındaki savaşların tipik özelliği, askeriye'nin savaş üzerindeki ayrıcalıklı hâkimiyeti'ken, bu hâkimiyet artık kesin olarak sona ermiştir. Daha açık bir ifadeyle terörizm, tüm dünyayı kapsayan ve kurban seçiminde kendini hiçbir şekilde kısıtlamayan terör savaşına dönüşmüştür. Buna paralel olarak sivil halk ve sivil altyapı, savaşın en önemli kaynakları haline gelmiştir.²⁰ Örneğin partizan savaşında, partizan grupları halkın en azından lojistik destekte bulunacağını kesin olarak hesaba katarlar; bu destek gönüllü olarak verilmiyorsa, zorla ya da zor kullanma tehdidiyle alınır. Partizanlar, hasmın askerî üstünlüğünü telafi etmeyi, ancak çok hızlı hareket ederek, savaş yer altından sürdürerek ya da sivillerin arasına karışarak ve ikmal ve iâşe giderlerini çok düşük tutarak başarabilirler.

19 Savaş araçlarının seri üretimiyle başlayan bu gelişim sonucunda, savaşan devletlerin sanayi işçileri "yarı asker" statüsü kazanmıştır; Britanyalı ve Amerikalıların bombardıman savaşının sadece üretim tesisleriyle sınırlı tutulmayıp Almanya'daki işçi semtlerine de uygulanması yönündeki stratejisi buna dayanıyordu; bu kararın ahlâki ve hukuki sonuçları için bkz. Michael Walzer, *Gibt es den gerechten Krieg?*, Stuttgart, 1982, s. 363-374.

20 Alıntı: Carl Schmitt, *Theorie des Partisanen. Zwischenbemerkung zum Begriff des Politischen*, Berlin 1963, s. 20.

Partizan savaşı, sivil halkı, düzenli birliklerin değil, yalnızca partizanların yararlanabileceği askeri bir kaynağa dönüştürerek klasik savaşın güç oranlarında devrim yaratmıştır. Hasminın, yani düzenli birliklerin silah teknolojisindeki üstünlüğünü, savaşın tarzını ve yerini yeniden tanımlayarak ve düzenli birliklere açık olmayan kaynaklardan yararlanarak telafi eder partizan. Napolyon, İspanyol gerillalarla ilgili izlenimlerinden, partizanlarla ancak partizan tarzında savaşılabilceği,²¹ onların yeni savaş yöntemlerini düzenli birliklerin de benimsemesi gerektiği sonucunu çıkarmıştı. Bunun üzerine sivil halka zulüm uygulanmış, çabucak katliama dönüşebilecek bir tablo ortaya çıkmıştı. 20. yüzyılın hemen hemen tüm partizan savaşlarında görülür bu durum. Partizan savaşlarının son derece acımasız olduğu düşüncesinin bir nedeni de, şiddet uygulama biçimi ve yerinin yeniden tanımlanmış olmasıdır: Düzenli birliklerin sivil halka uyguladığı zulüm etkisini gösterdiği takdirde, partizanlar da kendileri için hayati önem taşıyan lojistik desteği, siper ve gizlenme imkânlarını yitirmemek için benzer araçlara başvururlar. Nitekim her partizan savaşı öncelikle sivil halkın desteği ya da bu desteğin karşı taraftan sakınılması için verilen bir mücadeledir.

Fakat siyasi olarak devrimci amaçlarla devreye sokulsa bile, askerî açıdan partizan savaşı temelde savunmaya dayalı bir stratejidir ve öyle kalacaktır. Yalnızca siyasi değil, stratejik olarak da son derece saldırgan bir karaktere sahip terörizm ile partizan savaşı arasındaki temel fark budur. Ni-

21 Son dönemde bir dizi yayında, Çin'in ABD'nin simetrik rakibi potansiyeline sahip olduğu savunuldu. Fakat Çin kendini böyle bir konumda görmüyor: Çin, ABD'yle bir çatışma durumunda asimetrik bir savaş senaryosundan yola çıkıyor; bkz. Qiao Liang/Wang Xiangsui, *Unrestricted Warfare*, Pekin, 1999 (kısmi İngilizce çeviri). Aynı zamanda Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun iki subayı olan bu araştırmanın yazarlarının üstlendikleri görev "gelişmekte olan ülkelere, özellikle de Çin'e, yüksek teknolojiye dayalı bir savaşta ABD'ye karşı askeri yetersizliklerini telafi etmelerini sağlayacak taktikler önermek"ti.

tekim terörizmin kendisine yakınlık duyan bir halkın desteğine ihtiyacı yoktur, hasmın sivil altyapısını lojistik üs ve silah deposu olarak kullanmayı başarır başarmaz bu desteğe tamamen sırt çevirebilir. Bu yüzden şiddetin tarzı ve yeri de elbette kökünden değişmiş, şiddetin asimetrikleşmesinin yeni bir basamağına gelinmiştir. Hasmın sivil altyapısını kullanmanın bir yolu da banka soygunları, Carlos Marighella'nın "şehir gerillası" stratejisinde savunduğu "devrimci kamulaştırmalar"dır; '60'lı ve '70'li yıllarda Latin Amerika ve Batı Avrupa'daki çok sayıda terörist grubun uyguladığı bu stratejinin amacı, teröristlere silah, barınma ve günlük geçim için gereken parayı sağlamaktır. Sivil altyapıyı silah olarak kullanmanın diğer yolu uçak kaçırmaktır, üstelik bunun amacı sadece kamuoyunun ilgisini çekmek ya da hapishanedeki mücadele arkadaşlarının ya da müttefiklerin serbest bırakılması için şantaj yapmaksa, kullanılan sivil altyapının hasmınki olması bile gerekmez. Ayrıca, kişilere ya da altyapı tesislerine düzenlenen sansasyonel saldırılarla sürekli bir korku ve dehşet atmosferi yaratılabilmekte, böylece hasmın ekonomik yaşamına ağır bir darbe indirilmektedir. Teröristlerin silahları ve savaş alanlarını yeniden tanımladığı bu strateji şimdilik 11 Eylül 2001'de doruk noktasına ulaşmıştır.

Terörist grupların amaçlarına ulaşmak için sivil altyapıyı kullanmaları, saldırılan ülkenin ulaşım ve iletişim sistemleri yoğun ve karmaşık bir yapıya sahip olduğu oranda kolaylaşarak vahim sonuçlar doğurur; bombalı ya da şarbonlu mektupların postayla gönderilmesinden başlar, bilgisayar virüsü saldırılarıyla ya da başka yollarla bilişim sistemlerine ve idari yapıya sızmaya kadar uzanır bu. Terörizm, saldırılan gücün siyasi, hukuki ve ahlâki yükümlülüklerini işine geldiği gibi sömürerek de önemli avantajlar sağlar. Teröristler, karşı tarafın aynı şekilde, aynı düzeyde karşılık veremeyeceğini

hesaba katarlar. Dolayısıyla terörist saldırılara uğrayan ülkelerin çoğu demokratik bir anayasaya ve geniş bir medya ağına sahip postendüstriyel toplumlardır. Buna karşın tarım toplumlarının, otoriter ya da totaliter rejimlerin, medya ağı fazla gelişmemiş, hatta televizyon kanalı bile olmayan toplumların terörist yöntemlerle saldırıya uğraması ve darbe alması çok daha zordur. Bu ülkeler partizan savaşının alanları olmaya devam ederler.

Askerî açıdan zayıf güçlerin, hatta çok küçük grupların bile büyük ve süper güçlere şiddet uygulayabilmesi için en elverişli strateji partizan savaşı değil, terörizmdir. Lojistik üsün kurulması, silahların hazırlanması ve tedarik edilmesi, militanların eğitimi ve iaşesi için çok kısıtlı kaynaklar yeterlidir, çünkü terörist eylemler büyük ölçüde yabancı kaynaklar kullanılarak gerçekleştirilir. Terörizmi ve terörist propagandayı başlatmanın, partizan savaşının, hele hele konvansiyonel savaşların hazırlanıp ilan edilmesinden çok daha kolay ve cazip olmasının nedeni budur.

Teröristlerin gelişmiş toplumlara düzenledikleri saldırılarda istismar ettikleri bir başka kaynak, bu toplumlara hâkim postheroik zihniyettir; teröristler bu zihniyetin karşısına bilinçli olarak kendi heroik kararlılıklarını koyarlar. Hayatını feda etmeye hazır biri, eylemden sonra kaçış yollarını düşünmek zorunda kalmadan tüm enerjisini saldırıya yoğunlaştırabilir, bu da terörist eylemlerin uygulanabilirliğini ve başarı şansını artırır, hatta eylemler çoğu zaman ancak bu sayede gerçekleştirilebilir. Fakat daha da önemlisi, saldırılanların heroik olmayan yaşam biçimine karşı duyulan nefretin bu tür intihar saldırılarıyla dile getirilmesidir, zira terörist saldırılarla amaçlanan psikolojik etkiler bu sayede müthiş bir yoğunluk kazanır. Bir intihar bombacısından korunmanın yolu yoktur. Güvenlik kurumlarından sık sık duyulan bu itiraf, bir eylem planını ve uygulaması-

nı kaçış olanaklarıyla birlikte düşünmek zorunda kalmayan suikastçıların başarı şansının çok yüksek olduğunu kabul eden nesnel bir açıklamadan ibaret değildir. Kendi üyelerinin tehlike altındaki hayatlarını para ya da siyasi ödünlerle kurtarmaya genellikle hazır olan Batı toplumlarının gelişmiş uzlaşma ve müzakere zihniyetine suikastçıların büyük bir kararlılıkla karşı çıktıklarını simgeleyen bir eylemin gücü de teslim edilmiş olur. Nitekim intihar eylemcileri, nefret ettikleri düşman üzerinde –saldırının sonuçlarından bağımsız olarak– ölümüne kararlı olmalarıyla zafer kazanırlar ki, böyle düşünenler sadece eylemciler değildir. Saldırı başarısız olsa bile, geride postheroik toplumların kafasını karıştıran bir kararlılık gösterisi kalır. Terörizmdeki mücadele biçimlerinin asimetrikleşmesi yalnızca araçsal düzlemde değil, simgesel düzlemde de olur. Terörist saldırılar özellikle de simgesel boyutu ilgili üçüncü kişilerin yaratılmasını hedefler; yeni terör savaşlarının stratejik unsurlarından biri de budur.

Stratejik düzlemdeki terörizmde şiddet araçlarının sistematik biçimde asimetrikleşmesi mevcut askerî, ekonomik, teknolojik ve kültürel asimetrilere karşı bir tepkidir elbette, zira madun tarafın kendi çabalarını artırarak bir simetri sağlayabileceğine dair hiçbir ümidi yoktur. 1967'deki Altı Gün Savaşı ve 1973'deki Yom Kippur Savaşı'ndan beri İsraililer ile Filistinliler arasında da böyle bir durum yaşanmaktadır; bu savaşların ardından, özellikle de komşu Ürdün ve Mısır'ın İsrail'e karşı Arap savaş koalisyonundan ayrılmasından sonra İsrail'in konvansiyonel silahlarla alt edilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmıştı. İlk başlarda bir partizan savaşı başlatmayı deneyen ama bunda pek başarılı olamayan Filistinliler, siyasi hedeflerini İsrail'e şiddet yoluyla kabul ettirebilmek için terörist yöntemlere giderek daha fazla başvurdular. Filistin sorununa 1960'lı yılların

sonundan beri damgasını vuran bu yerel asimetriler 1990'lı yıllarda küresel boyutlara ulaştı: Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra simetrik savaş koşullarında ABD ile biraz olsun boy ölçüşebilecek bir güç –bir devlet ya da devletler koalisyonu– yoktur ve konvansiyonel ordulara dayanan senaryoların hiçbiri ABD'yi politikasını değiştirmeye zorlayacak güçte değildir. Yani ABD'nin baskın konumunu kabul etmeyen, önemli konulardaki politikasına karşı çıkan siyasi aktörlerin konvansiyonel askerî potansiyelle ya da tehdit gücüne sahip bir devletle ittifak kurarak Amerikan politikasını değiştirme şansı yoktur, oysa bu durum Doğu-Batı çatışması koşullarında en azından bir olasılık olarak düşünülebiliyordu.²²

Bu asimetrik koşullara asimetrikleştirme stratejileriyle karşılık verildiğinde tablo tamamen değişir elbette. ABD bu deneyimi ilk kez Vietnam'da, silah teknolojisindeki zayıflığını partizan stratejisiyle telafi eden hasmını siyasi ve askerî olarak dize getirmeyi başaramayıp sonunda savaşı kaybettiğinde yaşamıştı.²³ Amerika'nın yaralanabilirliği Lübnan ve Somali'deki askerî müdahalelerde de açıkça görüldü. Ekim 1983'de "İslâmi Cihad" terör örgütünün komandoları Beyrut'taki ABD deniz kuvvetlerinin ve Fransız paraşütçü birliğinin ana karargâhlarına bomba yüklü kamyonları neredeyse aynı anda sokmuş, saldırılarda 250 Amerikan deniz piya-

22 Bkz. Gabriel Kolko, *Anatomy of a War: Vietnam, the United States, and the Modern Historical Experience*, New York, 1985.

23 Bu tanıma göre, muhtemelen binden fazla silahlı silahsız Somalili'nin öldüğü çatışmalar değil, görüntülerin ABD'de yayınlanacağı düşünülerek, ölen askerlerin, kameralar önünde giysilerinin çıkarılıp aşağılanması terörist eylem olarak nitelenebilir. Aidid'i tutuklama denemesi başarısızlığa uğrayınca çıkan çatışmalarda partizan savaş modeli izleniyordu; fakat "zaferin cesetlerle kutlanması", dünya kamuoyu için sahneye konan, tek amacı dehşet yaymak olan bir gösteriydi. Belli ki, olaydan önceki haftalarda Aidid'in taktığı, BM birliklerini sivil Somalilere katliam yapmaları için kışkırtmak, sonra da bu katliamı kendi amaçları için kullanmaktı; bkz. Michael Birnbaum, *Krisenherd Somalia*, Münih, 2002, s. 108 vd.

desi ve 50'den fazla Fransız paraşütçü ölmüştü. Bunun üzerine Amerikan ve Fransız hükümetleri birliklerini ülkeden derhal çekmeye karar vermişlerdi. Tam on yıl sonra, 3 Ekim 1993'de Somalili savaş lordu Muhammed Farrah Aidid'i Mogadişu'da tutuklama operasyonu da yine başarısızlıkla sonuçlanınca, 18 Amerikan askeri öldü, 80'den fazlası yaralandı ve Amerikalı bir askerin aşağılanmış cesedi CNN haber kanalının kameraları önünde sokaklarda sürüklendi.²⁴ Olaydan sonra ABD, BM gücünün bir parçası olan birliklerini, geride kalanları zor durumda bırakmasına rağmen, alelacele geri çekti. Muhtemelen Mogadişu'daki olaylar Usame bin Ladin'in ve strateji planlamacılarının kilit deneyimlerinden biriydi ve El Kaide'nin daha sonraki saldırılarında bunlardan yola çıkılmıştı.²⁵

Askerî açıdan esasında çok da önemli olmayan bu saldırıları iyice öne çıkararak defalarca gösteren medya, yeni terör savaşlarının radikal asimetri stratejilerinin –Avrupa'da 17.-20. yüzyıl arasındaki siyasi-askerî koşulları tersine çevirerek–²⁶ artık prim yapmasını garanti altına almıştır. Asimetrik savaşta bizzat medya savaşın bir aracı haline gelmiştir. Bir gücün konvansiyonel askerî birliklerine askerî yöntemlerle başarılı saldırılarda bulunamayanlar, şiddetin sonuçlarını doğrudan görünür kılan görüntülerin yaygınlaşmasını sağlarlar. Yalnızca askerlere uygulanan şiddeti belgeleyen görüntülerle değil, düzenli birliklerin trenlere, sivil binalara, askerî amaçlara hizmet etmeyen fabrikalara düzenlediği saldırılardaki şiddetin, özellikle de katledilen çocuk ve kadınların görüntüleriyle dehşet yaratılır. Ölü çocuk ve kadınların görüntüleriyle, ister gerçek ister düzmece ol-

24 Bkz. Peter Bergen, *Heiliger Krieg Inc.: Osama Bin Ladens Terrornetz*, Berlin, 2001, s. 105 vd.

25 Bkz. yukarıda, s. 89 vd.

26 Özetleyen bir çalışma için bkz. Shlomo Shpiro, "Medien und Terrorismus", *Internationale Politik* içinde, 56. dön., 2001, 12. sayı, s. 19-24.

sun, siyasi bir iradenin temelinde yatan temiz vicdan, şiddetin iyi ve haklı bir dava için uygulandığına dair haklı ya da haksız güven duygusu hedef alınırken, sivil altyapıya yönelik saldırı görüntüleriyle siyasi iradeye saldırılır; amaç, saldırılan gücün iradesini dayatması karşılığında ödemesi gereken bedeli yüzüne vurmaktır, ki burada böylesine ağır bir bedeli uzun vadede taşımaya hazır olmadığı varsayımından yola çıkılır. Bu nedenle, şiddetin ve sonuçlarının görüntüleri, bir dahaki sefere bedelin daha da yüksek olabileceği mesajını da içerir. Dolayısıyla sonuna kadar kararlı, ölümü göze alan savaşçılardan oluşan küçük gruplar ile askerî üstünlüğe sahip, postheroik zihniyetteki güçler ve toplumların medya sahnesindeki simgesel çatışmaları daima mücadelenin bir parçası olmuştur. Bu anlamda terörizm, görüntülerle gerçekleştirilen asıl mücadelenin silahlı mücadeleyle harekete geçirildiği bir savaş biçimidir. Savaşın asimetrikleşmesinde muhtemelen en büyük adım, savaş muhabirliğinin savaşın bir aracına dönüşmüş olmasıdır. “Yeni dünya düzeninin” askerî asimetrilerinin yeniden simetrikleştirmeye değil, yeni terör savaşlarının özelliği olan yeni asimetrilerin kararlı bir biçimde geliştirilmesiyle delinmesi bu sayede mümkün olmuştur.

Terörist grupların saldırılarının hedefi: Gelişmiş toplumların hassas psikolojisi

Günümüzde uluslararası terörizmin en önemli özelliği, şiddet ile medyayı birleştirmesidir.²⁷ Daha açık bir ifadeyle, terörizm, yukarıda anlatılan türden mesajları vermekte kullandığı sansasyonel olayları yaratmak için şiddete başvuran bir stratejidir. Aslında terörist gruplar STK’larınkine ben-

27 Bkz. Franklin L. Ford, *Der politische Mord. Von der Antike bis zur Gegenwart*, Hamburg, 1990, s. 264 vd.

zer ilkelerle hareket ederler; nitekim STK'lar da ele aldıkları sorunlara –örneğin iklim koruması, çocuk işçiler ya da orman tahribatı– dikkat çekmek için olabildiğince sansasyonel görüntüler yaratmaya yönelik senaryoları sahneye koyarlar. Bu görüntülerle dünya kamuoyunu soruna karşı duyarlı hale getirmeye, gerekli önlemleri almaları için hükümetlere baskı uygulamaya, en önemlisi de zengin sanayi ülkelerindeki halkın bağışta bulunmasını sağlamak amacıyla kendi örgütleri için reklam yapmaya çalışırlar. Tek amaçları hapishanedeki yoldaşlarının şantajla serbest bırakılmasını sağlamak olmayan terör grupları da aynı modeli izlerler. Sakın yanlış anlaşılmasın: Bazı STK'lar ile terör ağları arasındaki benzerlik, belirli konulara dikkat çekmek ve destekçi kazanmak amacıyla sansasyon yaratmak için medyanın kullanılmasından ibarettir. Dolayısıyla terörizmin 20. yüzyılın son on-yirmi yılında yaygınlaşmasının nedeni, şiddet araçlarında –konvansiyonel savaş tarihi için tipik olduğu üzere– bir devrim yaşanması değil, insanların bilgi edinme ve boş zaman davranışlarını kökünden değiştirmiş olan medya devriminin sömürülmesidir. Terörist eylemler ilgi değeri yüksek olaylardır ve klasik anlamda haberlerin yerini artık görüntüler almıştır. Sansasyonel görüntülerin üretilmesiyle, grupların eskiden eylemlerinin amaçlarını açıklayıp eylemi üstlendiği bildiriler giderek gereksiz hale gelmiştir.

Belli ki, teröristlerin şiddetin etkilerini kat kat kuvvetlendiren medyadan medet ummaları, eylemlerin kapsamını, zararın boyutlarını ve kurbanların sayısını epey bir süre sınırlandırmıştır. Daha birkaç yıl öncesine kadar terörizm araştırmacıları, 19. yüzyıl sonundaki teröristlerin de kullandığı²⁸ dinamit ve ateşli silahların terörist grupların tercih ettiği silahlar olmaya devam edeceğini, nükleer, biyolojik ve kimyasal toplu imha silahlarının teröristler için ne taktik bir ge-

28 Bkz. Walter Laqueur, *Die globale Bedrohung* (bkz. 13. dipnot), s. 51 vd., 60 vd.

reklilik ne de siyasi açıdan cazip olduğunu düşünüyordlardı. Bu bakış açısı artık değişmiş bulunuyor.²⁹ Medyanın artan uğultusunu daha fazla ses getiren, daha yıkıcı eylemlerle delip geçme ihtiyacı da bir rol oynamış olabilir bunda ama genel olarak eylemlerle “ilgili üçüncü kişilerin” anlamını nispeten yitirmiş olması daha önemli gibi: Bu üçüncü kişiler eylemlerin hem meşruluk kaynağı hem de adresiydi, yani sosyal devrimci ya da etnik-milliyetçi oldukları sürece üçüncü kişilerin saldırılarda mümkünse zarar görmemesi gerekiyordu, bunun anlamı ise kitle imha silahlarının devreye sokulamayacağıydı.

Dinî saiklerle hareket eden bir terörizmde durum farklıdır belli ki: Burada, düşman tanımı artık sadece belli bir konum ve güçteki seçkinleri değil, bir uygarlığın tamamını kapsayacak şekilde genişlerken, ilgili üçüncü kişiler de giderek belirsizleşmiştir ve bu iki faktörün bir arada olması, dinsel ideolojik terör gruplarının son yıllardaki saldırılarında kurban sayısının, sosyal devrimci ya da etnik-milliyetçi gruplarınkine göre çok daha yüksek olmasının en önemli açıklamasıdır.²⁹ Dinî saikler ile terörist stratejinin bileşimi terörist şiddetin giderek tırmanmasına yol açmıştır. Dinî saiklerle hareket eden teröristlerin eylemlerinin meşruluk kaynağı ve adresi olarak ilgili üçüncü kişilere ihtiyacı kalmamıştır. Saldırıların meşruluğu, hatta belki de adresi tanrı ya da tanrısallıktır, yani saldırılarda zararların ve kurbanların sınırlı tutulması konusunda hiçbir siyasi hesap yapmaya zorlamayan bir ilişkidir. Medyanın kuvvetlendirici etkisinden hareketle olabildiğince sansasyonel saldırılar planlama ihtiyacı ve geleneksel siyasi-meşrulaştırıcı şiddet sınırlamalarının yerini dinsel saikler ve gerekçelerin alması, 11 Eylül saldırılarının da gösterdiği gibi, ölümcül bir bileşimdir.

29 Bkz. Waldmann, *Terrorismus* (bkz. 3. dipnot), s. 23 vd; Laqueur, *Die globale Bedrohung* (bkz. 13. dipnot), s. 315 vd.

Bu bağlamda dikkat çekici bir nokta da, sosyal devrimci gruplar ve etnik milliyetçi grupların yaygınlaştırdığı “eylemi üstlenme bildirisi”nden dinî saiklerle hareket eden terörist grupların tamamen vazgeçmeleri ve belli ki sadece saldırıların görüntülerine ve sonuçlarına güvenmeleridir. Dinsel terörizmde görüntülerin âdeta metinden kopmasıyla açıklanabilir bu. Fakat son kertede asıl neden, bu grupların kendilerini hesap vermekle yükümlü hissettikleri dünyevi bir muhataplarının kalmamış olmasıdır. 11 Eylül saldırıları bunun ilk olmasa da en önemli göstergesidir. Terörist “mesaj”, taleplerin sıralandığı açıklayıcı bir alt metin olmadan sadece saldırının görüntüleriyle verildiğinde muğlak bir mesajdır: Çok çeşitli anlamlar taşıyabilir ama “aslında” ne anlama geldiği ve saldırının ardındaki grupların amaçlarının ne olduğu meçhuldür. Uluslararası terörizmdeki son gelişmelerde görülen bu belirsizlik, örneğin sosyal devrimci ve etnik-milliyetçi gruplar için söz konusu olabilecek taktik bir hata değil, stratejinin önemli bir unsurudur: Saldırıya uğrayanlar bir bilmeceyle karşı karşıya kalırlar, saldırganların siyasi olarak nasıl tatmin edilebileceğini bilemezler. Mesajların salt görüntülerle verildiği, eylemle ilgili bir açıklamada bulunma gereğinin duyulmadığı terörist saldırılarda, çatışan çıkarlar ve amaçlar üzerinde bir uzlaşmaya varılması olasılığı daha en başından ortadan kaldırılmıştır. Belli ki, terör savaşını durdurmak karşılığında –bir devletin bunu yerine getirip getirmemesinden bağımsız olarak– bir talepte bulunmak değildir bu saldırıların amacı. Nitekim 11 Eylül saldırılarında ve aynı terör ağının daha sonra gerçekleştirdiği nispeten daha küçük eylemlerde –örneğin Tunus’un Cerbe adasındaki sinagogda akaryakıt tankerinin havaya uçurulması– böyle bir perspektif söz konusu değildir. Peki, bu eylemlerle amaçlanan nedir o zaman?

Öncelikle akla gelen, saldırıya uğrayanlara, yani Batı’da

yaşayan ve çalışan herkese artık hiçbir yerde asla güvende olamayacakları mesajının verilmek istenmesidir: ABD, muazzam bir teknolojik, ekonomik ve askerî üstünlüğe sahip olmasına rağmen, yurttaşlarını ve tesislerini koruyabilecek durumda değildir. Nairobi ve Darüsselam'daki ABD temsilciliklerine düzenlenen ağır bombalı saldırılarda bu mesajın yeterince açık olmaması ya da yeterince ciddiye alınmaması üzerine Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezi'ne düzenlenen saldırılardan daha açık, daha keskin bir mesaj olamazdı. Amaç, sürekli bir tehdit oluşturmak yoluyla, Amerikan halkının ülkelerinin tüm dünyadaki operasyonlarını azaltması için baskı yapmasını sağlamaktı; mesajın asgari siyasi içeriği aşağı yukarı böyle deşifre edilebilir. Yoğunluğu giderek artan bu saldırılar, “ilgili üçüncü kişiler” figürünün kalıntısı olarak görülmesi gereken İslâmî kitlelere yönelik bir çağrıyla da içeriyordu: ABD'nin (ve müttefiklerinin) savunmasızlığının sansasyonel kanıtlarla defalarca gözler önüne serilmesiyle, Batı ne kadar üstün olsa da, konvansiyonel savaşa girilmediği, yani düşmanın en güçlü değil, en zayıf ve yaralanabilir noktalarına saldırıldığı sürece, şiddete dayalı bir çatışmanın da başarıya ulaşabileceği gösterilecek, böylece İslâm dünyasının ümitleri ve kendine güveni artacaktı. 11 Eylül'ün çifte siyasi mesajının anlamı aşağı yukarı böyledir.

Ama eylemleri planlayan stratejistlerin asıl derdi bu mesajlar değildi herhalde. Onlar saldırıların siyasi sonuçlarından ziyade ekonomik sonuçlarına oynamışlardı. Belli ki, asıl hedefleri Batı'nın ekonomik beklentilerinin çabucak yırtılıveren kumaşı, yani “yatırımcıların hayal dünyası”ydı. Amaç, borsa acentelerinde ve fon yöneticilerinde panik yaratmaktı. Nitekim ekonomik hayatı giderek küreselleşen boyutlarda borsalar üzerinden örgütleyen toplumlara en hızlı ve en vahim darbeler bu şekilde indirilir. Terör saldırılarının en büyük zarara yol açacağı yer borsadır. Eğer bor-

sada büyük bir panik yaratmayı başarmışlarsa, bu zarar sadece belli branşlar ya da sektörlerle sınırlı kalmaz, kısa sürede tüm ekonomiyi etkiler. Turistik tesislere saldırılarda da aynı model izlenir; saldırının amacı maddi hasara yol açmak değil, çok daha vahim sonuçları olan ekonomik kararlar vermeye zorlamaktır. Büyük ölçüde turizmden geçiren ülkeler sansasyonel saldırılarla ekonomik olarak –çoğu zaman siyasi olarak da– mahvedilebilir mesela; bu ülkelerin baskıya boyun eğmekten ve terörist gruplara en azından dolayılı biçimde destek vermekten başka çaresi yoktur. Bu ülkeler uluslararası örgütlerde belli oylamalarda bulunarak, terörist grupların aranan üyelerine sığınma hakkı vererek, siyasi açıklamalarda bulunarak, açıkça taraf tutarak ya da gizli servis bilgilerini ileterek belli bir işbirliği yapmak zorunda kalır. Teröristler, dozu iyi ayarlanmış bir iki saldırıyla ve daha başka saldırılar da olacağına dair inandırıcı tehditlerle, maddi destekten ziyade siyasi desteğe dayalı bir “haraç” sistemi kuracak güce çoktan kavuştular muhtemelen. Özellikle de, ABD’yi ve Batı’yı esas alan bir politika izleyen küçük ülkeler nispeten kolayca, her şeyden önce de ucuza rota değiştirmeye ya da batıya karşı daha mesafeli bir tavır içine girmeye zorlanabilmektedirler.

Son dönemde iyice palazlanan uluslararası terörizm, dünya kamuoyuna belli mesaj ve bilgiler vermek için sadece şiddeti tercih etmiyor artık. 1960’lı yılların sonu, ’70’li yılların başındaki sansasyonel uçak kaçırma olaylarıyla kamuoyunun dikkatini hedef ve taleplerine çekmek isteyen Filistinli örgütlerden farklı olarak, terörist şiddetin yeni biçimi doğrudan doğruya Batı dünyasının ve müttefiklerinin ekonomik çevrimlerini hedef alıyor ve bunu yaparken de –terörist şiddetin karakteristik özelliği doğrultusunda– şiddetin fiziksel sonuçlarına değil, psikolojik sonuçlarına odaklanıyor. Yıkıcı olmasının nedeni, saldırılan ülke-

lerdeki altyapıya, fabrika ve alışveriş merkezlerine, kontrol ve ulaşım sistemlerine yoğun hasar vermesi değil, dehşet ve korku yaratarak, psikolojisi son derece hassas modern toplumların ekonomik dokusunu parçalaması. Bu toplumların en zayıf noktası bu doku ve aksi gibi nispeten kolayca darbe alabiliyor.

Savaşma yetisi ve maliyet-fayda hesabı

Askerî güçlerin daima teyakkuza tutulması ve seferber edilmesiyle sınırlı olmayan, önceden kestirilemeyecek vahim zararların da hesaba katılmasıyla dramatik şekilde artan savaş maliyeti, devletlerarası savaşın, özellikle de ekonomik ve teknolojik olarak çok gelişmiş devletler arasındaki savaşın en azından şimdilik miyadı dolmuş bir model haline gelmesine yol açtı.

Bununla birlikte demokratik barış kuramı, yani dar anlamıyla demokratik devletlerin birbirleriyle savaşmadığına dair genellemeci gözlem, 20. yüzyıldaki savaş ve barış analizleri için barış ve çatışma araştırmalarının çoğunun varsaydığı kadar önem taşımaz.¹ Esasında bu gözlem, aynı anda orta-

1 Bkz. Jack Levy, "Domestic Politics and War", *Journal of Interdisciplinary History*, 18. cilt, 1988, 4. sayı, s. 653-673; (yay. haz.) Michael E. Brown/Sean M. Lynn-Jones/Steven E. Miller, *Debating the Democratic Peace*, Cambridge (Mass.)/Londra, 1996; Thomas Risse-Kappen, "Wie weiter mit dem 'demokratischen Frieden'?", *Zeitschrift für internationale Beziehungen* içinde, 1. cilt, 1994, s. 367-379.

ya çıkan ve birbirini besleyerek demokratik toplumların barışçı olmasını zorunlu kılan üç gelişmeyle açıklanabilir. Bu gelişmelerin *birincisi*, sanayileşmeyle birlikte önce yavaş yavaş, sonra hızla artan savaş maliyetidir; *ikincisi* buna paralel olarak toplumun şan şöhrat kazanma hirsını bırakıp araçsal rasyonelliğe yönelmesidir, *üçüncüsü* ise bu araçsal rasyonelliğin yalnızca ekonomik değil, siyasi kararlarda da belirleyici olmasını sağlayan kurumsal düzenlemelerin gelişimidir.

Demokratik barış kuramından hareketle yapılan siyaset bilimi temelli çatışma araştırmalarının çoğu bu üçlü gelişimin son ayağına odaklandı ve demokratik düzenin işleyiş mekanizmalarını bir toplumun cengâverliğini ya da barışseverliğini *belirleyen esas* faktör olarak mercek altına aldı. Maliyet-fayda hesabının uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisi de zaman zaman ele alınmış, bunları güvenilir bir biçimde kurumsallaştırılma olanakları üzerine de kafa yorulmuşsa da,² demokratik barış kuramında bu konuya büyük bir önem atfedilmez. Buna karşın, hemen hemen tüm araştırmalarda savaşın maliyetinin muazzam boyutlara ulaşması –insanın neredeyse sistematik bir biçimde diyeceği geliyor– göz ardı edilmiştir. Oysa diğer iki faktörün yürürlüğe girmesinin ve savaşma isteği ve kapasitesinin azalmasının en önemli koşulu, savaşın aşırı derece pahalı olmasıdır.³ Bunların birbiriyle ne kadar ilişkili olduğu, doğrudan maliyetin

2 Bkz. Ernst-Otto Czempiel, *Kluge Macht: Außenpolitik für das 21. Jahrhundert*, Münih, 1999, özellikle s. 70 vd.

3 Bu maliyet sorununun sistematik bir biçimde yok sayıldığı demokratik barış kuramına bir örnek için bkz. Ernst-Otto Czempiel, *Neue Sicherheit in Europa. Eine Kritik an Neorealismus und Realpolitik*, Frankfurt am Main/New York, 2002, s. 33: “[Demokrasilerin birbirleriyle hiç savaşmamış olmasının] nedeni, öncelikle davranış normlarında, ardından da karar süreçlerinin yapısında kendini gösterir. Şiddet uygulanmamasına, çıkarların dengelenmesine ve tavizlere dayalı demokratik normlar, demokrasilerin dışarıya karşı davranışlarında da dikkate alınır. Güç dağılımı, şiddete eğilimli siyasi bir sistemin karşısına o kadar çok engel çıkarır ki, toplum kendini kontrol etme ve frenleme için yeterince olanağa sahiptir.”

düşmesiyle bu kadar yaygınlaşan ve uzun süren yeni savaşlardan anlaşılır.⁴ Barış ve çatışma araştırmalarının büyük çoğunluğu kalıcı bir barış sağlayacak kurumsal düzenlemeler arayadursun, şiddetin stratejistleri savaşı ucuzlatmanın yollarını ve yöntemlerini buldular bile. Özellikle de Alman barış ve çatışma araştırmalarının umut ve beklentileri, savaşın iç ekonomisiyle ciddi olarak hiç ilgilenmedikleri için boşa çıktı. Ekonomik konular ele alındığında, savaşla dayatılmak istenen dış çıkarlar ve saikler üzerinde duruldu sadece.⁵ Dolayısıyla savaşın pahalılaşmasının savaşı ne kadar imkânsızlaştırdığı açıklığa kavuşturulamadı.

İnfilak benzeri bu ani pahalılaşmanın savaşa katılan toplumlar üzerindeki yapısal sonuçları ilk kez Birinci Dünya Savaşı'nda hissettirmişti kendini. Birinci Dünya Savaşı, Avrupa'da 19. yüzyıldaki savaşlar gibi kısa bir çatışmayla sona ereceği beklentisiyle başlatılmıştı.⁶ Fakat savaşın öyle kolay kolay sona ermeyeceği, hiçbir devletin girdiği şekilde çıkamayacağı bir yıpratma savaşına dönüştüğü 1914 sonbaharında belli olmuştu artık. Böylece çabucak bitirilemeyen bir savaşın korkunç boyutlardaki maliyetini ve öngörülemez sonuçlarını açıkça ortaya koyan bir dizi sivilin, özellikle de Polonyalı banker Johann von Bloch ile Alman-İngiliz sanayici ve siyaset yazarı Friedrich Engels'in tahminleri doğru çıkmış oldu.⁷ Dört yıldan fazla süren Birinci Dünya Sava-

4 Bkz. yukarıda, s. 125-134.

5 Batılı güçlerin, özellikle de ABD'nin bu bölgelerdeki askeri müdahalelerini açıklamak için Yakındoğu, Ortadoğu ve Orta Asya'daki petrol ve doğalgazın öne sürülmesi buna bir örnektir.

6 Bkz. Dieter Storz, *Kriegsbild und Rüstung vor 1914. Europäische Landstreitkräfte vor dem Ersten Weltkrieg*, Herford vd., 1992 (= *Militärsgeschichte und Wehrwissenschaften*, 1. cilt).

7 Johann von Bloch, *Die wahrscheinlichen politischen und militärischen Folgen eines Krieges zwischen Grossmächten*, Berlin, 1901; Engels'in Avrupa'da büyük bir savaşın felakete yol açacağına dair uyarısı için öncelikle bkz. Engels'in 1895 tarihli "Einleitung zu Marx' 'Klassenkämpfe in Frankreich'", *Marx-Engels-Werke* içinde, 22. cilt, Berlin, 1963, s. 509-527, özellikle s. 517; ayrıca bkz. *Über*

şı nihayet sona erdiğinde, Doğu Avrupa, Güneydoğu Avrupa ve Yakındoğu'ya hâkim üç büyük imparatorluk –Çar İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu– çökmekle kalmadı, savaşın galipleri de, mağlupları da ekonomik ve sosyal olarak mahvolmuş toplumlarını yeniden inşa etme sorunuyla karşı karşıya kaldılar: Britanyalıların reel geliri savaşın başındaki reel gelirin yüzde 10 ila 20 altındaydı, Fransızlarınki yaklaşık bir çeyrek oranında, İtalyanların ve Almanlarınki yüzde 35 civarında, Rusların ve Macarlarınki ise yarı yarıya azalmıştı.⁸ Seferber edilen 20 ila 45 yaş arasındaki her bin erkeğin Macaristan'da 187'si, Fransa'da 182'si, Almanya'da 155'i ve Büyük Britanya'da 88'i savaşta ölmüştü.⁹ Ayrıca toplumların birlik ve beraberliği ve siyasi-kültürel yönelimi için hayati önem taşıyan orta sınıf, ekonomik açıdan yoksullaşmış, siyasi açıdan radikalleşmişti.

Birinci Dünya Savaşı sona erince, savaşa katılmış olan tüm ülkeler –savaştan en az etkilenen ABD dışında belki– böyle bir savaştan bir kez daha sağ çıkamayacaklarını anlamışlardı. 1917'de Rus ordusunun çöküşü ve cephedeki Fransız tümenlerinin saldırıya geçmeyi reddetmesi, 1918 yazında Avusturya-Macaristan ordusunun dağılması ve Alman birliklerinin 1918 Ağustosundan itibaren savaşıma isteğinin giderek azalması, ayrıca Alman deniz kuvvetlerinde çıkan isyan, milliyetçi coşkuyla şahlanmış bir milletin bile da-

den Krieg. Stationen der Kriegsgeschichte im Spiegel ihrer theoretischen Reflexion adlı kitabım içindeki "Dialektik des Militarismus oder Hegung des Krieges" bölümü, Weilerswist, 2002, s. 116-148.

8 Bu veriler için bkz. Gabriel Kolko, *Das Jahrhundert der Kriege*, Frankfurt am Main, 1999, s. 96-100; Alman toplumunun savaş sürecindeki ruhsal gelişimi için bkz. Volker Ullrich, "Kriegsalltag. Zur inneren Revolutionierung der Wilhelminischen Gesellschaft", (yay. haz.) Wolfgang Michalka, *Der Erste Weltkrieg* içinde, Münih, 1994, s. 603-621; ayrıca bkz. Roger Chickering, *Das Deutsche Reich und der Erste Weltkrieg*, Münih, 2002, s. 117 vd.

9 Kolko, *Das Jahrhundert der Kriege* (bkz. 8. dipnot), s. 107.

yanma sınırlarının sonuna geldiğini gösteriyordu.¹⁰ 1936-1939 yılları arasında Hitler, Avrupalı güçlerin yeni bir büyük savaşa girmekten çekinmesini siyasi olarak kullandı; Nazi ordusunun savaşın ilk yıllarında elde ettiği askerî başarılar, saldırdığı güçlerin çeyrek asır önce Birinci Dünya Savaşı'ndaki gibi coşkuyla savaşmamalarından kaynaklanıyordu. Özellikle de Fransız ordusunun 1940 baharında çabucak çökmesi,¹¹ demokratik toplumların böyle bir savaşın ekonomik, toplumsal ve insani maliyetini bir kez daha üstlenmek istemediklerini gösterir.¹² Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nda en büyük kayıpları totaliter rejimlerin –nasyonal sosyalist Almanya ile Bolşevik Sovyetler Birliği– vermesi tesadüf değildir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan yeni durumlar karşısında temelde üç siyasi tepki gözlemlenebiliyordu: *Birincisi*, ilke olarak pasifizmin savunulmasıydı; bu görüşün temsilcileri –hukuki ve toplumsal yaptırımlara rağmen– her tür savaş faaliyetini reddediyor, bu kararın yaygınlık kazanmasıyla savaşların ortadan kalkacağını umuyorlardı. *İkinci-*

10 Orduların yavaş yavaş çökmesi ve birliklerde çıkan isyanlar konusunda bkz. John Keegan, *Der Erste Weltkrieg. Eine europäische Tragödie*, Reinbek bei Hamburg, 2000, s. 429-515; Marc Ferro, *Der Große Krieg 1914-1918*, Frankfurt am Main, 1988, s. 312-327; ayrıca bkz. Kolko, *Das Jahrhundert der Kriege* (bkz. 8. dipnot), s. 138 vd.

11 Bu konudaki en aydınlatıcı çalışmalardan biri için bkz. Marc Bloch, *Die seltsame Niederlage: Frankreich 1940*, Frankfurt am Main, 1992. Bloch'un analizi, Clausewitz'in 1812 tarihli "Bekanntnisdenschrift" adlı itirafnamesini animsatan bir dilekle sona erer: "Tek dileğim, sevdiğim insanların bile olsa, daha döneceğimiz kan olması (benim için çok da önemli olmayan kendi kanımın sözünü bile etmiyorum). Çünkü belli bir kurban vermeden kurtuluş yok, elinden gelen her şeyi yapmadıkça tam bir ulusal bağımsızlık yok." (s. 230 vd).

12 Nasyonal sosyalist Almanya ve Sovyetler Birliği gibi totaliter rejimler sayılmazsa, Birinci Dünya Savaşı'na katılmış olan devletler, Büyük Britanya ve ABD'ye rağmen savaşmaya istekli degillerdi. Bu iki ülkenin, batıda Almanya'ya karşı Stalin'in hep talep ettiği gibi ikinci bir cephe kurması, ancak Alman Ordusu'nun savaşma kapasitesi sona ermeye yüz tuttuğunda ve müttefik hava kuvvetleri cephe bölgesindeki hava sahasını tamamen ele geçirdiğinde mümkün oldu.

si, devletlerarası sözleşmeler ve özellikle de Cenevre’de Milletler Cemiyeti gibi uluslararası örgütler sayesinde savaşların çıkmasını engelleyebilecek bir devletler düzeni kurma denemesiydi. Bu yolda atılan ilk adım saldırı savaşının kınanmasıydı. Üçüncüsü ise savaşa girmenin yeniden mümkün kılınması seçeneğiydi: Farklı stratejiler ve savaş taktikleriyle, yeni silahların geliştirilmesiyle, Verdun ve Somme muharebeleri gibi ağır kayıplara yol açan yıpratma savaşlarının mutlaka önlenebileceği, insan zayıfatının belirgin bir biçimde azaltılabileceği ve savaşın toplumsal maliyetinin düşürülebileceği savunuluyordu.

İki dünya savaşı arasındaki dönemin karakteristik özelliği, bu üç tepkinin temsilcilerinin birbiriyle sürekli bir çekişme halinde olmasıydı ki, Avrupa’da hem devletler arasında hem de devletlerin kendi içinde yaşandı bu mücadele. Chamberlain ve Daladier’nin çok eleştirildikten sonra 1938 sonbaharında Münih Antlaşması’yla –antlaşmada Batılı güçler gözden çıkardıkları siyasi ve askerî müttefikleri Çekoslovakya’yı Südet bölgesini teslim etmeye zorlamışlardı– sonuçlanan yatıştırma politikası Birinci Dünya Savaşı’na karşı geliştirilen ikinci tepkiye tekabül ediyordu: Devletlerarası ve uluslararası anlaşma ve kurumlarla Avrupa’da kalıcı bir barış düzeni sağlamak için ümitsizce girişilen son çabaydı bu. Ama Hitler’in böyle bir barış düzeninde elde edeceğinden daha fazlasını istemesi bu çabayı boşa çıkardı. En geç 1939 ilkbaharında, Alman birlikleri Çekoslovakya’dan artakalan bölgeye girdiğinde savaş çıkacağı belli olmuştu ve Avrupalı güçler böyle bir savaşa, Birinci Dünya Savaşı’ndan çıkardıkları siyasi ve askerî dersler doğrultusunda farklı farklı hazırlanmışlardı.

Birinci Dünya Savaşı’nın malzeme ve yıpratma muharebelerinde yaşanan deneyimlerden yola çıkılarak üç farklı strateji geliştirildi; devletlerarası bir savaşı yürütmenin

olası yegâne biçimleri olan bu üç strateji, gerilla stratejisi ve terör savaşıyla birlikte 20. yüzyıla özgü beş savaş tipini oluşturur. Söz konusu üç strateji *saldırıya* yönelik yıldırım savaşı [Blitzkrieg], *savunmaya* yönelik Maginot Doktrini ve ekonomik ambargodan stratejik bombardıman savaşına kadar uzanan *dolaylı yaklaşım* [indirect approach] stratejisidir. Bu üç strateji birbirlerinden ne kadar farklı olsalar da hepsinin temelinde yatan varsayım, savaşın, ancak sivil halkın üzerindeki etkilerini en aza indirmek için süresi kısa, askerî kayıplar olabildiğince düşük tutulduğunda sürdürülebileceğiydi.

Esasen Alman Ordusunun genç subayları tarafından hazırlanan *yıldırım savaşı stratejisi*, ordunun bir yandan kapsamı daraltılırken bir yandan da taarruz gücünün artırılması sayesinde uzun bir yıpratma savaşına meydan verilmemesi üzerine kuruluydu. Napolyon'un stratejisinin temel ilkelerini benimseyen bu stratejinin hedefi, savaşın eskiden olduğu gibi muharebe alanında sonuçlandırılmasıydı. Zira 1914'te gerek Almanya'nın Schlieffen Planı'nın, gerek Fransızların Ardenler ve Ren üzerinden taarruza geçmeyi öngören planının¹³ başarısızlığa uğramasından sonra savaş, muharebe alanının dışına taşmış, bu iki ittifak sisteminin ekonomik potansiyelinin dayanma gücünün sınanmasına dönüşmüştü. Savaşın muharebe alanında sonuçlandırılması, ordunun savaşın baskın gücü işlevine yeniden kavuşması, sivililer ile ekonomi uzmanlarının 1914 sonbaharından itibaren kazandıkları nüfuzun ellerinden alınması anlamına da geliyordu. Bu stratejiye göre, en önde tankların olduğu, yüksek

13 Birinci Dünya Savaşı'nı ele alan popüler çalışmalarda genellikle unutulmuş bir olgu da, Alman taarruz planına karşılık Fransızların da boş durmamış, Loren ve Alsas'daki Fransız ordusunun Ağustos başında (elbette çok geçmeden yenilgiyle sonuçlanan) büyük bir taarruza geçmiş olmasıdır; bkz. Ferro, *Der Große Krieg* (bkz. 10. dipnot), s. 93 vd., ayrıca bkz. Keegan, *Der Erste Weltkrieg* (bkz. 10. dipnot), s. 137 vd.

atış gücüne sahip motorize birlikler, “uçan topçular” rolündeki bombardımcılar tarafından havadan desteklenerek düşman cephesini yarıp art bölgeye girecek, düşman birliklerini arkadan kuşatıp ikmal yollarını da keserek çember içine aldıktan sonra çok fazla kayıp verdiren uzun bir yıpratma savaşına girmeye gerek kalmadan düşmanın teslim olması sağlanacaktı.¹⁴

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Alman Ordusu, daha sonra Altı Gün Savaşı'nda İsrail ordusu, son olarak da 1991'deki İkinci Körfez Savaşı'nda Amerikan komutası altındaki işgal güçleri bu stratejiyi oldukça başarılı bir biçimde uyguladılar. Ne var ki, hepsinin de ortak özelliği, hızla elde edilen askerî başarıyı kalıcı siyasi kazançlara dönüştürmeyi becerememiş olmalarıdır: Askerî başarı güvenilir değildi, çünkü madun tarafın gözünde siyasi bir geçerliliği yoktu. Bu bir yana, yıldırım savaşı stratejisinin başarılı bir biçimde gerçekleştirilmesinin koşulu, üstün bir donanımına sahip birlikler, iyi eğitilmiş, son derece disiplinli askerler, karar alabilecek yetkinlikte subaylardır ki, böyle bir savaşın hazırlanması çok pahalıya patlar. Bu unsurların biri bile eksik olduğunda yıldırım savaşı stratejisinin başarısızlığa uğradığı, Birinci Körfez Savaşı'nda Iraklı birlikler İran cephesini delmeyi başaramadığında anlaşılmış, sonuçta savaş, Avrupa'da Bi-

14 Yıldırım savaşı stratejisiyle ilgili eleştirel bir çalışma için bkz. Karl-Heinz Frieser, “Die deutschen Blitzkriege: Operativer Triumph—strategische Tragödie”, (yay. haz.) Rolf-Dieter Müller ve Hans-Erich Volkmann, *Die Wehrmacht. Mythos und Realität* içinde, Münih, 1999, s. 182-196. Frieser stratejik bir niteliği olmadığını savunduğu yıldırım savaşını “askerî-taktik bir olgu” düzeyine indirger. Bunun için, Mayıs-Haziran 1940'daki askerî olayları tasvir ettiği Batı Seferi analizinden (*Blitzkrieg-Legende. Der Westfeldzug*, 1940, Münih, 1995) yararlanır. Fakat Frieser'in tezi abartılı bir strateji kavramına ve tek bir seferin değerlendirmesine dayanır. Seferlerin karşılaştırmalı incelemesinin farklı bir sonuca götüreceği düşünülebilir; örn. bkz. Basil Henry Liddell Hart, *Geschichte des Zweiten Weltkriegs*, Düsseldorf/Viyana, 1972, 1. cilt, s. 49 vd. Liddell Hart, Büyük Britanya'da benzer stratejik planların yapıldığına ama bunların gerçekleştirilemediğine işaret eder.

rinci Dünya Savaşı'ndaki gibi ağır kayıplar verilen, yıpratıcı bir mevzi savaşı olarak sürdürülmüştü.¹⁵

Yıldırım savaşı stratejisinde birliklerin artan taarruz gücü sayesinde bir yorma ve yıpratma savaşına sürüklenmekten kaçınılırken, *Maginot Doktrini* bunun tam tersini, yani savunmanın güçlendirilmesini hedefliyordu. Amaç, savunma güçlerinin mümkün mertebe yara almamasını sağlamaktır. *Maginot Doktrini* maliyet dağılımını asimetrikleştirerek yıpratma savaşı sorununu bir bakıma çözmüştür: Saldırıya geçen tarafın kayıpları katlanılmaz boyutlara çıkarılırken, savunmadaki tarafın kayıpları siyasi olarak üstesinden gelinebilir boyutlarda tutulacaktı. Özellikle de Fransa'da, Savaş Bakanı André Maginot önderliğinde uygulanan bu strateji¹⁶ için Majino Hattı diye bilinen, çelik ve betondan oluşan dev bir savunma hattı inşa edildi; bu korunaklı hatta askerler her tür taarruza direnebilecekti. Ne var ki, bu savunma stratejileri askerî beklentileri pek yerine getiremedi, çünkü savunma hattında verilen kayıplar öngörülenin çok üstündeydi ve taarruza geçen taraf hareket kapasitesinin daha yüksek olmasını stratejik açıdan kullanarak savunmanın avantajlarını ortadan kaldırmıştı. Kahramanın (örneğin ejderha kanında yıkanarak vb.) yaralanmazlığına dair mitik imgelemelerin *Maginot Doktrini*'ne ve benzer stratejilere ne büyük esin kaynağı olduğu, son dönemde ABD'nin stratejik bir roket-

15 Bkz. Dilip Hiro, *The Longest War: The Iran-Iraq Military Conflict*, New York, 1991. İran büyük çapta intihar birliklerini, en azından çocukları ilk bu savaşta devreye soktu; İran'daki mayın kuşağına gönderilen çocuklar arkadan gelen birliklere yol açıyordu; bkz. Christoph Reuter, *Mein Leben ist eine Waffe. Selbstmordattentäter—Psychogramm eines Phänomens*, Münih, 2002, s. 58 vd.

16 Savunma stratejisi Fransa'yla sınırlı değildi: Çekoslovakya batı sınırında, Hollanda ve Belçika doğu sınırlarında benzer bir savunma kuşağı oluşturdu, hatta nasyonal sosyalist Almanya bile önce Batı Duvarı'nı, ardından Atlantik Duvarı'nı inşa etti. Almanların Atlantik Duvarı'ndan beklentileriyle ilgili bir analiz için bkz. Michael Salewski, "Die Abwehr der Invasion als Schlüssel zum 'Endsieg'?", (yay. haz.) Müller ve Volkmann, *Die Wehrmacht* içinde (bkz. 14. dipnot), s. 210-223.

savar sistemini geliştirme çabalarını artırmasıyla ilgili tartışmalarda da görüldü.

Birinci Dünya Savaşı deneyimlerinden çıkarılan sonuçların üçüncüsü ve siyasi-askerî açıdan muhtemelen en vahim olanı *stratejik hava savaşı* idi ve 1940'tan sonra öncelikle Büyük Britanya'da tasarlandı.¹⁷ Esasında en geç Napolyon Savaşları'ndan itibaren Britanyalıların deniz kuvvetlerine dayalı savaşma tarzının karakteristik özelliği haline gelen *dolaylı yaklaşımın* (indirect approach) bir çeşitlemesiydi bu strateji. Bu stratejinin geleneksel biçimini Winston Churchill hem Birinci hem de İkinci Dünya Savaşı'nın başında uyguladı: Ağır kayıplara hiçbir şekilde meydan vermemek için düşmanın en güçlü olduğu, yani gücünü yoğunlaştırdığı yerlere değil, Churchill'in ifadesiyle "yumuşak karnına" darbe indirilecekti. Bundan kasıt düşmanın büyük ölçüde korunmasız olan ikmal hatları, petrol, maden ve kauçuk gibi stratejik açıdan önemli hammaddele bağımlılığı, en başta da, askerî olarak zayıf ya da siyasi açıdan kararsız müttefikleriydi, zira onların fazla direnemeyeceği düşünülüyordu.

1915 yılında Britanyalı, Avustralyalı ve Yeni Zelandalı birliklerin, İttifak Devletleri'nin vazgeçilmez müttefiki olan Osmanlı İmparatorluğu'na saldırmak amacıyla Gelibolu Yarımadası'na çıkartma yapmaları; İsveç'ten Almanya'ya demir cevheri akışını engellemek için Britanya birliklerinin 1940 ilkbaharında Kuzey Norveç'i işgal etmesi, *dolaylı yaklaşımın* geleneksel biçiminin örnekleridir. Ancak her iki askerî girişim de başarısızlığa uğramıştır. Churchill'in, Britanya hava kuvvetlerinin gerçekten uygulayabileceğinden çok önce ilan ettiği stratejik bombardıman savaşında düşmanın dış ikmal hatlarının yerini ekonomik merkezleri, özellikle de si-

17 Bu konuda çok sayıda kaynak vardır, örn. bkz. Max Hasting, *Bomber Command*, Londra, 1979; ayrıca bkz. Richard Overy, *Die Wurzeln des Sieges. Warum die Alliierten den Zweiten Weltkrieg gewannen*, Stuttgart/Münih, 2000, s. 136 vd.

lah üretiminde çalışan iş gücü aldı; aynı metaforla ifade etmek gerekirse, saldırıların en önemli hedefi düşmanın yumuşak karnı değil, iskelet ve sinir sistemiydi artık; bir yandan da hasmın demir yumruğundan kaçmaya devam ediliyordu. Fakat savaşın muharebe alanında sonuçlandırılması, sanayi merkezleri ile işçi semtlerinin sistematik bir biçimde bombalanması,¹⁸ savaşın devletleştirilmesiyle siviller ile askerler arasında oluşan ayrımın ortadan kalkmasına ve askerî şiddetin artık bilinçli bir biçimde sivil halka yöneltilmesine yol açmıştı.

İkinci Dünya Savaşı'nın ikinci yarısında bu tarz stratejik bombardıman savaşını geliştirenler ve hem Almanya'ya hem de Japon İmparatorluğu'na karşı uygulayanlar öncelikle Batılı güçlerdi.¹⁹ Hiroşima ve Nagasaki'ye atılan atom bombaları Japon sivil halkı hedef alan bombardıman savaşının son aşamasıydı sadece; amaç, adaları kara birlikleriyle işgal etmeden, yani kendi askerlerinin hayatını tehlikeye atmadan Japonya'yı teslim olmaya zorlamaktı. Vietnam üzerine salınan B-52 bombardıman uçaklarıyla devam eden bu stratejinin biraz daha inceltilmiş bir çeşitlemesi, 1999 yılındaki Ko-

18 İşçi semtlerinin bombalanmasının amacı, fabrikalardaki üretimin engellenmesi ya da fabrika işçileri gece uyuyup dinlenemediğinden hatalı üretim oranını artırmaktır. Britanya hava kuvvetlerinin 1944 tarihli bir raporunda bombardıman savaşının stratejik amacı rakamlara dökülmüştür: "Bu kayıpları [Almanların kayıpları] farklı bir biçimde ifade edeceksek olursak, 116.500 ton bomba atılmasına karşılık 2.400.000.000 iş saati kaybettiler, yani atılan her bir tonluk bomba 20.500 iş saati kaybedildiği ya da bir Lancaster uçağını inşa etmek için gereken zamanın bir çeyreğinden daha fazlasına tekabül ettiği anlamına gelir. [...] Bunun anlamı, bir Lancaster'in üretim maliyetini çıkarması için bir Alman kentine tek bir kez uçuşması yeterlidir, dolayısıyla birden sonraki tüm uçuşlarda kâra geçilmiş olacaktır." Alıntı: Peter Englund, *Menschheit am Nullpunkt. Aus dem Abgrund des 20. Jahrhunderts*, Stuttgart, 2001, s. 203 vd.

19 Alman hava kuvvetleri uzun mesafe ağır bombardıman uçaklarına sahip değildi, sırf bu yüzden bile stratejik bir bombardıman savaşını uygulayacak durumda asla olmadı. Britanya üzerindeki hava saldırıları [Britanya Savaşı] başka bir stratejik amaçla yürütülmüştü. Savaşın son evresinde Londra'ya yapılan roket saldırıları ise farklı bir konudur.

sova Savaşı'nda su ve elektrik santrallerinin, televizyon istasyonlarının bombalandığı saldırılardır. Yine bu saldırılarda da hasmın askerî birlikleri değil, sivil halkın dayanma gücü hedef alınıyor, silah teknolojisinin daha da geliştirilmiş olması nedeniyle halkın iradesi bu kez –İkinci Dünya Savaşı'ndaki gibi– sadece meskûn mahallerin değil, en önemli altyapı sistemlerinin bombalanmasıyla kırılmaya çalışılıyordu. Yugoslavya hükümetinin bu saldırılar yüzünden Kosova meselesinde sonunda alttan almaya mecbur kaldığını düşünmek için pek çok sebep vardır.²⁰ En son 2001 sonbaharında Afganistan Savaşı'nda uygulanan bu tür hava saldırılarının temel kuralı, kayıp vermekten kaçınmaktı, zira söz konusu hükümetler kendi toplumlarının bu kayıpları kabullenmeyeceğini ve askerî müdahale politikasına karşı çıkacağını düşünüyorlardı. Bu kuralı yerine getirmek adına, saldırılan ülkelerdeki sivil halka –siyasi ve askerî yönetimin sınırlı bir düzeyde tutmaya çalıştığı açıkça görülse de– “yan etkilerden kaynaklanan zararlar” [Kollateralschaeden] verilmesi de göze alındı.²¹

Batılı demokrasilerin eylem repertuvarında savaşı alt sıralara iten ilkeler ve mekanizmaların bir etkisi de, bu demokrasilerin epey bir tereddüt ettikten sonra bir çatışmaya –ister iç savaşta tarafların şiddetine son vermek, insan haklarını korumak, isterse de teröristlerin üslerini çökmek amacıyla– askerî müdahalede bulunmaya karar verdiklerinde, ancak hava kuvvetlerini ya da denizden güdümlü roketleri ve sadece küçük özel birimleri devreye sokabilmeleri oldu. Bölgeye kara birliklerini göndermek konusundaki o malum ür-

20 Bkz. Daniel Eisermann, “Bomben für den Frieden? Die militärische Diplomatie der Nato und die Durchsetzung einer Friedensordnung im ehemaligen Jugoslawien”, (yay. haz.) Rüdiger Voigt, *Krieg–Instrument der Politik? Bewaffnete Konflikte im Übergang vom 20. zum 21. Jahrhundert* içinde, Baden-Baden, 2002, s. 131-159, burada özellikle s. 151 vd.

21 Bkz. Michael Ignatieff, *Virtueller Krieg. Kosovo und die Folgen*, Hamburg, 2001, özellikle s. 147 vd. [*Sanal Savaş Kosova ve Ötesi*, çev. Gürol Koca, Everest Yayınları, 2000]

keklik, hava saldırılarının askerî başarısına duyulan sınırsız güvenle telafi ediliyor artık.

Demokrasiler –ki demokratik barış yasasının doğru tanı-
mı bu olmalıydı– simetrik bir savaş yürütebilecek durum-
da değildir, çünkü kendi çıkarlarının peşinden koşan, siya-
si kararları seçimlerle etkileyebilen bir halk, Birinci Dünya
Savaşı’ndan beri öngörülebilir büyük kayıplara razı olma-
ya yanaşmaz. Buna karşın demokrasiler, kayıpları ve ekono-
mik yükü fazla olmayacaksa asimetrik savaşlara girmeye ha-
zırdır. 1945’ten sonra Fransa, Büyük Britanya ve ABD isyan
hareketlerine ya da diktatör rejimlere karşı bir sürü savaşa
girdi.²² Ama bunda, hasmın iç politikasından ziyade, asimet-
rik çatışma koşulları, yani savaşın büyük kayıplar verilme-
den hızlıca ve başarıyla sona erdirileceği beklentisi etkili ol-
muştu muhtemelen.

Tüm bu savaşlarda, 2 Eylül 1898’de gerçekleştirilen Om-
durman Savaşı²³ model alınmıştı. Bu savaşta Lord Kitche-
ner komutasındaki Britanya keşif birliği, Omdurman Meh-
disi’nin sayıca çok üstün Arap-Sudanlı askerlerini, silah tek-
nolojisinin, özellikle de bu biçimde ilk kez devreye soku-
lan makineli tüfeğin²⁴ sağladığı üstünlükle pek kayıp ver-
meden yok etmişti. Aslına bakılırsa, Omdurman Savaşı sa-
vaş değil katliamdı: Arap-Sudanlı savaşçılar makineli tüfekli
Britanyalıları kılıçlarını dokunduramadılar bile, çünkü sayı-
ca ne kadar üstün olsalar da, Britanyalıları doğru akın eder-
ken aradaki mesafeyi kat edemeyen binlerce Arap-Sudan-
lı asker makineli tüfeklerin yayılım ateşi altında can verdi.

22 İlgili rakamlar için bkz. Klaus Jürgen Gantzel, “Über die Kriege nach dem Zwe-
iten Weltkrieg”, Bernd Wegner (yay. haz.), *Wie Kriege entstehen. Zum historis-
chen Hintergrund von Staatenkonflikten* içinde, Paderborn, 2000, s. 299-318,
özellikle s. 302 vd.

23 Omdurman Savaşı hakkında bkz. Victor G. Kiernan, *European Empires from
Conquest to Collapse, 1815-1960*, Bungay, Suffolk, 1982, s. 79 vd.

24 Bkz. John Ellis, *The Social History of the Machine Gun*, Baltimore, 1986.

Omdurman'da taraflardan birine üstünlük sağlayan asimet-
rinin avantaj ve dezavantajları, hemen hemen yirmi yıl son-
ra Flandre ile Vosges arasındaki muharebe alanlarında eşit
dağılımdaydı²⁵ ve süreç içinde yeni silah sistemlerinin dev-
reye girmesiyle bile bu durum değişmedi. Birinci Dünya Sa-
vaşı'nda iki taraf da Omdurman'daki (ve sömürge savaşı-
larında başka katliamlardaki) Britanyalılar gibi silah teknolo-
jisinden kaynaklanan bir üstünlük sağlayamadı.

Böyle bir üstünlüğü kurmanın yolları 20. yüzyılın ikin-
ci yarısında muharebe alanından hava hâkimiyetine, kara
birliklerinden hava kuvvetlerine doğru kaydı. Bunun nede-
ni, partizan taktiklerinin giderek yaygınlaşmasıydı, bu yüz-
den Avrupalı ve Amerikalı birliklerin silah teknolojisindeki
üstünlüğü randıman vermiyordu; ayrıca bu silah sistemleri
için gerekli lojistik altyapının birliklerin zayıf noktası oldu-
ğu anlaşılmıştı.²⁶ Nitekim partizanlar kendilerinden üstün
hasımlarının doğrudan karşısına çıkmak yerine, öncü birlik-
ler kadar iyi donanıma sahip olmayan, kolayca zarar verile-
bilecek ikmal birliklerine saldırarak düşmanı sırtından vur-
dular. Hava kuvvetleriyle askerî müdahalede bulunan tara-
fın en önemli avantajı, düşmanın bu müdahale güçlerine za-
rar verememesidir. Operasyon düşmanın uçaksavar silahla-
rının ulaşamayacağı bir irtifadan gerçekleştirildiği, üs ola-
rak uçak taşıyıcıları ya da çok uzaktaki askerî üsler kullanıl-
dığı için havada ve karada zarar verilemez durumdadırlar.
Bu bağlamda sık sık kullanılan “nokta operasyonu” kavramı
durumu çok iyi anlatır: Burada her tür simetri ortadan kalk-
mıştır; taraflardan biri ameliyat masasına yatırılırken, diğer
taraf uygun bulduğu aletlerle onun orasını burasını kurca-
lar. “Sağlıklı” ya da “hasta”, “terapi gerektiriyor” ya da “tıb-

25 Bu gelişimin yol açtığı sonuçların halen en etkileyici tasviri için bkz. John Ke-
egan, *Die Schlacht*, Münih, 1978, s. 241-338, özellikle s. 288.

26 Bkz. Martin van Creveld, *Die Zukunft des Krieges*, Münih, 1998, s. 52 vd.

bi olarak tolere edilebilir” gibi tanımlar da kendini cerrah rolünde gören tarafın tekelindedir artık. Siyasi-askerî müdahale ile tıbbi müdahale arasındaki en önemli fark –ameliyat için “hasta”dan onay alınmaması bir yana– şudur: Askerî müdahalelerde hasta olarak düşünülen taraf genellikle ödeme yapacak durumda değildir; operatör hem ameliyatın hem de bazen epey uzun süren nekahet döneminin masraflarını bizzat üstlenmek zorundadır, bu yüzden de masrafları düşük tutmaya çalışır. Hastanın tedaviye ciddi bir direnç göstereceği düşünülüyorsa –gerekli tanı konsa da konmasa da– operasyon yapılmaz. Başka bir ifadeyle: Batı demokrasileri geniş bölgeleri silahla pasifize etmeye dünden razıdır ama bu yönde karar alınması, bir savaşı sona erdirecek diğer tüm yolların başarısızlığa uğrayıp uğramadığına değil, böyle bir operasyonun maliyetinin karşılanıp karşılanamayacağına ve müdahaleci gücün çıkarlarına uygun olup olmadığına bağlıdır. Batılı demokrasiler durum ancak cerrah ve hasta metaforundaki gibi asimetrik olduğunda müdahalede bulunmaya hazırdırlar. Fakat karşı tarafın bu asimetrik duruma asimetrikleştirme stratejileriyle karşılık verebileceğini düşünüyorlarsa²⁷ müdahaleden vazgeçerler.

İnsan haklarının korunması ve iç savaşların sona erdirilmesi amacıyla müdahale talebi

Sovyetler Birliği’nin çöküşü ve Doğu-Batı çatışmasının sona ermesinin ardından gelişen askerî müdahale politikası, bazıları tarafından dünyada yeni bir siyasi düzenin başlangıcı olarak yüceltilirken, bazıları da insani yardım kisvesine bürünmüş sömürgecilik ya da yeni bir emperyalizm biçimi olarak gördükleri bu politikaya şiddetle karşı çıktı. Henüz 1980’li yıllarda ortaya atılan ve devletlerin es-

27 Bkz. yukarıda, s. 173 vd.

ki usul dış politikalarıyla birlikte savaşların da sona erdiğini anlatmakta kullanılan *dünya iç politikası* [Weltinnenpolitik] kavramı,²⁸ farklı biçimlerde yorumlanır: Kimilerine göre bu kavram, insan ve yurttaşlık haklarının temelde güvence altına alındığı, yoğun şiddet olaylarının polisinkine benzer önlemlerle cezalandırıldığı ideal bir siyasi düzende gelişen son durum anlamındadır. Jürgen Habermas, NATO'nun Kosova operasyonundan yola çıkarak, insani koruma amaçlı askerî müdahaleyi “gelecekte zaten kozmopolitleşecek olan aşamanın teşvik de edilmesi amacıyla öne alınması”²⁹ olarak niteler. Buna karşın, silahlı müdahale politikasını eleştirenlere, örneğin Noam Chomsky'ye göre, insan haklarına atıfta bulunulması ABD'ye verilen açık çekten başka bir şey değildir; bu sayede ABD, stratejik ve ekonomik çıkarlarını dayatmak için canının istediği her yere askerî müdahalede bulunabilmektedir.³⁰ Münihli sosyolog Ulrich Beck ise iki görüşün ortasını bulmaya çalıştığı analizinde, “savaş ile barış, iç ile dış, saldırı ile savunma, adalet ile adaletsizlik, katil ile kurban, sivil toplum ile barbarlık arasındaki klasik ayrımların” ortadan kalktığı ve insan hakları politikasının Batı'nın, özellikle de ABD'nin bir tür sivil dini haline geldiği yeni bir “postnasyonal savaşlar” döneminin başladığı saptamasında bulunmuştur.³¹ Beck'e göre, politikanın ayrıcalıklı aktörleri olan devletlere dayalı geleneksel devletler hukukunun yerini, karakteristik özelliği “askerî hümanizma olan yeni türden bir postnasyonal politika”, “bir dünya iç politikası ana-

28 Bkz. Ullrich Bartosch, *Weltinnenpolitik. Zur Theorie des Friedens von Carl Friedrich von Weizsäcker*, Berlin, 1995, özellikle s. 238 vd.

29 Jürgen Habermas, “Bestialität und Humanität”, (yay. haz.) Reinhard Merkel, *Der Kosovo-Krieg und das Völkerrecht*, Frankfurt am Main, 2000, s. 51-65, burada s. 61.

30 Noam Chomsky, *War against People. Menschenrechte und Schurkenstaaten*, Hamburg ve Viyana, 2001, özellikle s. 108-130.

31 Ulrich Beck, “Über den postnationalen Krieg”, *Blätter für deutsche und internationale Politik* içinde, 8/99, s. 984-990, burada 985.

yasası” alacaktır, yani “insan haklarına ulusal sınırlar ötesinde geçerlilik kazandırılması amacıyla uluslarötesi askerî güç devreye girecek”tir. Ama Habermas’ın sevindirici bulduğu bu gelişmenin üzerine Chomskyvari bir eleştiri limonu sıkıverir Beck: “İyi haber kötü haber aslında: Neyin hak hukuk, neyin insan hakları olduğuna hegemon güç karar verir. Ve savaş, *ahlâkın* başka araçlarla sürdürülmesi haline gelir. Savaşı tırmandırma mantığının önüne siyasi bir kilit vurmaktır işte tam da bu yüzden giderek zorlaşır.”³² Bu nedenle Beck, 21. yüzyılda pasifleştirme ve insan hakları savaşlarının giderek artacağını tahmin eder.

Adı geçen bu üç yazarın hiçbiri, tahminde ya da uyarıda bulunurken savaşın ekonomisine daha yakından bir göz atmamış, bir devletin, hatta bir süper gücün, başarısı başkalarının yararına olacak bir askerî müdahalenin masraflarını ve risklerini hangi koşullarda üstleneceğini sorgulamamıştır. Buna karşın, bu tür operasyonlara kesin olarak karşı çıkanlara göre, bunların amacı iç savaş ve insan hakları ihlallerinin kurbanlarına yardım etmek değil, müdahaleci devletlerin çıkarlarını kabul ettirmesidir. Fakat Habermas’a göre, insan haklarını gerekirse silah zoruyla ve de herhangi bir çıkar gütmeksizin tüm dünyada güvence altına almaya niyetli ve istekli devletler ve devletlerüstü aktörler olduğu kuşku götürmez. İnsan hakları politikasının hegemonyalaştırıldığından söz eden Beck ise bu devletlerin bundan çıkar sağladığını varsayar. Ama değindiğimiz gibi, bu üç yazarın hiç-

32 A.g.e., s. 987. Clausewitz’in savaşın “ahlâkın başka araçlarla sürdürülmesi” olduğu yönündeki ifadesi, burada Clausewitz’in savaş kuramına karşı kullanılmıştır belli ki; Beck, bu açılımının geçerliliğini birinci modernite dediği dönemle sınırlandırır. Zira birinci modernite döneminde “devletler hukuku insan haklarına ağır basar” ilkesi geçerlidir. Beck’e göre, postnasyonal savaşların gündemden düşmediği ikinci modernitede “insan hakları devletler hukukuna ağır basar”. “Bu savaş postnasyonaldır, çünkü ne ulusal çıkarlarla, yani politikanın başka araçlarla sürdürülmesiyle, ne de birbirine az çok düşman ulus-devletlerin eski hasmanelikleriyle açıklanabilir” (a.g.e., s. 984).

biri, bir devletin kendini insan haklarının garantörü ilan ettiğinde üstleneceği masraf ve riskleri hesaba katmamaktadır. Chomsky'nin ABD'nin dış politikasını sert bir dille eleştirmesi, ABD'nin ne şimdi ne de gelecekte dünya çapında bir insan hakları politikasının aracı olma niyetini taşımadığı ancak kendi çıkarlarıyla örtüştüğünde bu tür ilkelere bağlı kaldığı gözleminden kaynaklanır son kertede. İşine gelmediğinde ABD hiç dilinden düşürmediği insan haklarını aniden unutturur. Görünüşe bakılırsa, son yıllarda askerî müdahalelerin haklı ya da haksızlığı tartışmalarının temel sorunu, meseleye müdahale eden taraf açısından bakılması fakat müdahale edilen bölgenin pek kale alınmaması. Oysa siyaset bilimi temelli bir analiz yapılacaksa, soyut hukuk ve ahlâk felsefesi yapmak, emperyalizmi eleştiren itirazlarda bulunmak, dünya düzeninin değişmesiyle ilgili genel tezler ortaya atmak yerine, toplumiçi savaş ve uluslarötesi savaşların dinamiklerinden ve tırmanma mekanizmalarından yola çıkılmalıdır.³³

İç savaş dinamiklerine, özellikle de toplumiçi savaşların en önemli üç karakteristik özelliğine –zamanın boşa harcanması ve geleceğin değersizleştirilmesi; barış dönemine özgü beceriler yitirilirken, şiddete dayalı ayrıcalıkların öne çıkması; iç savaştan beslenen çıkarların oluşması– bakıldığında, bu tür savaşların neden ancak çok nadir durumlarda çatışan taraflar arasında bir anlaşma ve siyasi uzlaşma sağlanmasıyla sona erdiği anlaşılır. Bu savaşların yıllarca sürmesi ve tüm kaynaklar iyice tüketildiğinde bile sona ermesi çok daha olasıdır: Yeraltı kaynaklarının arama ve son-

33 Bu düşünceler büyük oranda Philipp Genschel ve Klaus Schlichte'nin iç savaşların ideal süreci için geliştirdikleri modele dayanır; bkz. Philipp Genschel/Klaus Schlichte, "Wenn Kriege chronisch werden: der Bürgerkrieg", *Leviathan* içinde, 25. dön., 1997, 4. sayı, s. 501-517. Ayrıca bkz. (yay. haz.) Heinrich-W. Krumwiede/Peter Waldmann, *Bürgerkriege: Folgen und Regulierungsmöglichkeiten*, Baden-Baden, 1998 ve (yay. haz.) François Jean/Jean-Christophe Rufin, *Ökonomie der Bürgerkriege*, Hamburg, 1999.

daj hakkını satarak, yasadışı mal ticareti yaparak dünya ekonomisindeki yerlerini alan bu ülkeler, savaşın sürmesi için gereken kaynakları buralardan sağlarlar.³⁴ Küreselleşmiş ekonomiyle kurdukları bu ilişkiler yüzünden uzun vadede komşu ülkelerin barış ekonomileri, hatta daha uzaktaki ülkeler için bile tehdit oluşturlar. Diğer devletler, ittifak sistemleri ve Birleşmiş Milletler özellikle de bu yüzden –insan haklarından ötürü değil– silahlı müdahalelerde bulunarak savaşa bir son vermeye çalışırlar: Esasında bu operasyonların mantığı insan hakları politikasına ya da dünya yurttaşlık haklarına³⁵ değil, toplumiçi bir savaşın sürmesinin diğer ülkelere getireceği maliyetin askerî müdahalenin maliyetini aşıp aşmadığına, yani siyasi-ekonomik hesaplara dayanır. İç savaş aktörleri ile uluslararası suç örgütleri arasındaki ilişkilerden kaynaklanan sorunların yanı sıra toplumiçi ve uluslararası savaşıların yarattığı mülteci akınları da hesaba katılır; elbette özellikle de mültecileri kabul edecek ülkelerin dikkate aldığı bir konudur bu. Belli bir noktadan sonra insan haklarıyla ilgili argümanlar da bir rol oynayabilir ama müdahale kararının salt buna dayanarak alındığı pek görülmemiştir; asıl nedenler daha ziyade siyasi-ekonomik meselelerdir ve bunlar –neosömürgecilik ve emperyalizm kuramındaki iddiaların aksine– saldırıya değil, savunmaya dayalı çıkarlardır çoğu zaman: 20. yüzyılın sonunda, 21. yüzyılın başında gerçekleştirilen müdahaleler –klasik sömürgecilik ve emperyalizmden farklı olarak– bir talan ekonomisinin genişletilmesine değil, tam tersine bastırılmasına ve sınırlandırılmasına hizmet ediyordu.

34 Bkz. s. 129 vd.

35 Örn. bkz. Wolfgang Kersting, “Lassen sich Menschenrechte mit Gewalt zwischenstaatlich durchsetzen?” ve Véronique Zanetti, “Menschenrechte und humanitäre Interventionspflicht”, her ikisi de, (yay. haz.) Gustav Gustenau, *Humanitäre militärische Intervention zwischen Legalität und Legitimität* içinde, Baden-Baden, 2000, s. 59-92 ve 93-107.

Toplumiçi savaşlar ve iç savaş ekonomileri diğerk ÷lkele-
rin barış ekonomisi için çeşitli tehditler yaratır. *Birincisi*, sa-
vaş komşu ÷lkelere de sıçrayabilir, ki klasik devletler dün-
yasından farklı olarak sınırları kale almayan³⁶ yeni savaşlar-
da sık sık gör÷len bir durumdur bu. Bir süreliğıne zor du-
ruma düşen taraf ve gruplar üstün bir askerî gücün baskısı-
na maruz kalmamak için komşu devletlerden birinin alanı-
na çekilirler ya da o bölgelerde kalıcı sığınma ve ikmal üsle-
ri kurarlar. Böylece toplumiçi bir savaş, çapı giderek geniş-
leyen ve daha çok ÷lkeyi çatışmaya sür÷kleyen uluslaröte-
si bir savaşa dönüşür. Bu yüzden çatışan tarafları siyasi mü-
zakereler için bir araya getirmek ve barış sürecini başlatmak
giderek zorlaşır. Savaş uluslarötesi bir boyut kazandıkça sa-
vaşı dış müdahaleyle sona erdirmeye şansı da azalır. Dolayısıy-
la savaşı tırmandıran bu sarmalı daha en baştan, gerekirse
askerî müdahaleyle durdurmak, askerî operasyonun riskle-
ri ve tahmini süresi henüz nispeten belliyken harekâta baş-
lamak daha mantıklıdır.

İç savaş ekonomilerinin oluşturduğı *ikinci* tehdit, ulusla-
rarası suç örgütleriyle kurdukları ilişkidir. Savaş aktörleri-
nin ticaretini yaptıkları yasadışı mallarla, uluslararası toplu-
luğun koyduğı ambargolardan kaçmanın yollarıyla gelişip
sağlamlaşan bu ilişki, iç savaş ekonomisinin komşu ÷lkele-
rin barış ekonomilerine de nüfuz etmesine yol açar. Bu nü-
fuz ne kadar güçlü ve uzun süreli olursa, barış ekonomileri-
nin istikrarı ve işleyişi de o kadar sarsılır, örneğın suç eko-
nomisinin barış ekonomisindeki oranı hızla artar, uluslara-
rası suç örgütleriyle mücadele giderek zorlaşır, çünkü bu
örgütlerin sığınabilecekleri ÷lkeler vardır artık; savaş lord-
ları, yerel milisler ya da gerilla gruplarının kontrolündeki
bölgelerde Interpol'ün eli kolu bağılıdır. Eğitim kamplarını
kurmak ve geri çekilmek için toplumiçi bir savaş sürecin-

36 Bkz. s. 63-74.

de devlet yapısının çöktüğü bölgeleri tercih eden uluslararası terörizm için de aynı şey geçerlidir. Jeostratejik ve ekonomik açıdan pek önemli olmasalar bile, bu bölgelere askerî müdahalelerde bulunulması, son yıllardaki müdahale politikasının emperyalist olduğu iddiasını çürütmekle kalmıyor, aynı zamanda da küreselleşmiş bir dünyada devlet yapılarının, hangi bölgede olursa olsun, tamamen çökmesinin, dünya politikası ve ekonomisinde mutlaka ağır sonuçlara yol açtığını da gösteriyor. Bu bölgelerin uyuşturucu üretimi kadar terör komandolarının eğitimi için de önemli olması,³⁷ dikkatli bir maliyet-fayda hesabı yapılsa bile, çökmek üzere olan bir devlete askerî müdahalede ya da yoğun askerî yardımlarda bulunmayı gerektiriyor. Hiç kuşkusuz, bu tür önlemler sadece insan hakları politikası normlarından hareketle alınmaz. Hep eleştirilen tutarsızlıklar, özellikle de ABD'nin dış ve iç politikasındaki çifte standartlar, insan hakları ilkelerinin bazı durumlarda en öne alınırken, bazı durumlarda en arka sıralara itilmesi,³⁸ burada insan hakları politikasının ilkeleriyle genellikle örtüşmeyen ekonomik ve siyasi çıkarların ön planda olmasından kaynaklanır.

Üçüncüsü, askerî müdahale yönünde karar alınmasının asıl nedeni, belirli öğrenme süreçlerini engelleme isteği olabilir. Özellikle de, siyasi istikrarsızlık yaşanan bir bölgedeki bir güç büyük nüfus gruplarını ülke dışına sürerek, gerilim ve çatışma yaratarak ve kendi devletini homojen bir etnik temelde yeniden örgütleyerek komşularından daha avantaj-

37 Afganistan devletinin çöküşünün ve Taliban ile El Kaide'nin komşu ülkelerdeki isyancılara sağladığı yardımın Orta Asya'daki cumhuriyetler üzerinde yol açtığı yıkıcı etkilerin ayrıntılı tasviri için bkz. Ahmed Rashid, *Heiliger Krieg am Hindukusch. Der Kampf um Macht und Glauben in Zentralasien*, Münih, 2002, s. 176 vd.

38 Noam Chomsky'nin Amerikan dış politikasını ve bu politikanın meşhur "haydut devletler" kavramını şiddetle eleştirmesinin en önemli nedeni, sürekli tespit edilebilen bu çifte standarttır; bkz. Chomsky, *War against People* (bkz. 30. dipnot), özellikle s. 24 vd.

lı bir konuma geldiğinde söz konusudur bu. Eğer bu devlet böyle bir “etnik temizlik” politikasına rağmen, devletler topluluğunun yoğun itirazıyla karşılaşmadan kendini kabul ettirmeyi başarır, bölgenin iktidar peşindeki politikacıları bundan cesaret alırlar ve ayrıcalıklı nüfus grubunun desteğini kazanmak için ilk fırsatta “etnisite kartına” oynamaya karar verirler. Sonunda böyle bir politika rüzgâr hızıyla yayılır ve tüm bölgeyi istikrarsızlaştırır. Böylece toplumiçi bir çatışma çok kısa sürede büyüyerek sınırlandırılması ve kontrol altına alınması artık mümkün olmayan uluslarötesi bir savaşa dönüşür. Bu gelişimin daha en başında engellenmesi, komşu devletler ya da bölgede istikrar sağlayan bir ittifak sisteminin bu tür bir “etnik temizlik” politikasına vakit kaybetmeden kararlılıkla müdahale etmesi için iyi bir nedendir. NATO’nun Kosova’ya –uzun süre tereddütte kalınan Bosna’dan farklı olarak– erkenden yoğun müdahalede bulunma kararı, “etnisite kartına oynanmasına” kesin bir yasak koyma girişimiydi öncelikle. Elbette bu kararda insan haklarıyla ilgili argümanlar da belirleyici oldu –özellikle de müdahalede bulunan devletlerdeki kamuoyu tartışmaları devletler hukukunun başka ülkelerin iç işlerine karışamayacağı yönündeki hükmünün sorgulanmasına yol açtı–³⁹ ama asıl faktörler bunlar değildi elbette.

Bu bağlamda, medyanın siyasi karar süreçleri üzerindeki etkisini hafife almamak gerekir: Müdahale birliklerinde verilen kayıpların ya da “yan etkilerden kaynaklanan zararların” medyada sunumu halkın bu önlemlere verdiği desteği azaltabilirken, yoğun insan hakları ihlalleri, katliamlar, teca-

39 Bkz. Armin A. Steinkamm, “Völkerrecht, humanitäre Intervention und Legitimation des Bundeswehr-Einsatzes”, (yay. haz.) Gustenau, *Humanitäre militärische Intervention* içinde (bkz. 35. dipnot), s. 109-139; Hajo Schmidt, “‘Humanitäre Intervention’ nach dem Kosovo-Krieg von 1999. Rechtsethische Reflexionen”, (yay. haz.) Voigt, *Krieg-Instrument der Politik?* içinde (bkz. 20. dipnot), s. 109-130.

vüze uğrayan kadınlar, başıboş dolaşan çocuklar gibi olgular da, müdahaleci devletlerin toplumlarının askerî bir müdahalenin masraf ve risklerini üstlenmeye razı olmasını sağlar. Dolayısıyla “doğru” görüntüler için verilen mücadele, halkın müdahale politikasını desteklemesi ya da reddetmesi yönünde verilen bir mücadeledir aynı zamanda. Bu koşullarda, yayınlanan görüntü ve haberlere güvenilemeyeceği gibi, bölgedeki durum hakkında her zaman gerçeklere uygun bilgiler verilmemesi de şaşırtıcı değildir.⁴⁰ Fakat savaş dönemlerinde bu tür aldatmaca ve yalanların biçim ve kapsam itibarıyla klasik devletler savaşı döneminden bu yana pek değişmediği söylenebilir; karalama propagandası hep vardı, katliam haberlerinin örtbas edildiği durumlar hep oldu. Değişen şey, bu yanıltma ve yalan politikasının günümüzdeki önemi: Medyanın toplum üzerindeki etkisi temel siyasi kararları etkiliyor; bir ülkeye müdahalede bulunulup bulunulmayacağına artık televizyon üzerinden karar veriliyor. Elbette burada, insan hakları konusunda bildiğimiz anlamda *argümanlar* yürütülmüyor, normalde maliyet-fayda hesabına dayalı bakış bir süreliğine perdelenip nefret ve empati gibi güçlü duygular harekete geçiriliyor.

Daha başka yeni savaşların çıkmasına meydan vermemek için kriz ve savaş bölgelerine vaktinde ve kararlılıkla müdahalede bulunmanın bu üç gerekçesinin karşısında, askerî masraf ve risklerin üstlenilmesi konusunda son derece hassas olan Batı toplumlarının zihniyeti vardır. Bu toplumlar, toplumiçi bir savaşın getireceği siyasi ve mali yükün (mülteci akınları, kayıtdışı ve yasadışı ekonominin büyümesi ve belirli stratejilerin başka ülkelerde taklit edilmesi) askerî bir müdahalenin yol açacağı masraflar ve risklerden daha

40 Bkz. John R. MacArthur, *Die Schlacht der Lügen. Wie die USA den Golfkrieg verkauften*, Münih, 1993; ayrıca bkz. Mira Beham, *Kriegstrommeln. Medien, Krieg und Politik*, Münih, 1996.

az olacağı ümidiyle önce bir bekleyip görmeyi tercih ederler. Batı demokrasilerindeki nüfusun büyük bir bölümünün postheroik zihniyette⁴¹ olması, insani koruma amaçlı askerî müdahale politikasının, 18. ve 19. yüzyıl, erken 20. yüzyıl tarihi için karakteristik olan emperyal genişlemeye dönüşmeyeceğinin garantisidir. Şayet dünya politikasında bir neo-emperyalizm varsa, bu daha ziyade kredi verme, uluslararası şirketlerin o bölgede iş yapması ya da yapmaması ve bölgeye sözüm ona askerî danışmanların yollanması biçiminde tezahür eder, toplumiçi savaşların durdurulmasına yönelik askerî müdahale politikasıyla değil.

Askerî riskleri azaltma stratejileri ve onların siyasi bedeli

Askerî müdahalelerde neden hep Batılı ülkelerin birlikleri kullanılıyor acaba? Neden bu pahalı birlikler yerine, savaş bölgesindeki komşu devletlerin çok daha ucuz, iklim ve coğrafya koşullarına çok daha aşina, bu yüzden de muhtemelen daha az kayıplar verecek askerî kuvvetlerinden yararlanılmıyor? Bu soru biraz daha kışkırtıcı bir ifadeye büründürülebilir: Bir malın üretim maliyeti ucuz iş gücüyle düşürülüyor ya da üretim ucuz iş gücü ülkelerinde yapılıyor da, bu bildik stratejiden neden bu alanda pek yararlanılmıyor? BM operasyonları çerçevesinde Üçüncü Dünya ülkelerinin de –özellikle de, Britanyalılar tarafından yeniden örgütlenmeden önce de köklü bir askerî geleneğe sahip olan Hindis-

41 Amerikan toplumunun bu noktada Batı Avrupa toplumlarından çok farklı olduğu defalarca gözlemlenmiştir. Örn. bkz. Michael Howard, *Die Erfindung des Friedens. Über den Krieg und die Ordnung der Welt*, Lüneburg, 2001, s. 100: “Ayrıca Amerikan popüler kültüründe, Andrew Jackson döneminden kalma bir savaş hayranlığı vardır.” Ama sonra şu tespitte bulunur: “Aynı zamanda da, Batı’daki tüm kentli toplumlarda olduğu gibi, çok sayıda asker ve sivil kaybını göze almaktan çekinilir.”

tan ve Pakistan'ın– daima büyük bir askerî kontenjanı olmuştur elbette. Fakat asıl mesele, toplumiçi savaşların durdurulması için devreye sokulan silahlı kuvvetlerin son derece disiplinli ve her tür yolsuzluğa kapalı olması gerektiğidir. Aksi takdirde bu birlikler de kısa sürede iç savaşın bir parçası haline gelir, palazlanan savaş ekonomisinin telkin ve tekliflerine açık olurlar. Sierra Leone'deki iç savaşta BM adına devreye sokulan Nijeryalı birlikler bunun son derece vahim bir örneğidir. Belli ki çok iyi finans kaynaklarına sahip olan iç savaş tarafları, ülkeye yollanan birlikleri çok kısa sürede rüşvete bağlayarak onlardan silah ve cephane satın almayı başarmıştı. Çeçenistan'daki Rus ordusunun da onlardan geri kalır yanı yoktur, üstelik de burada bölgeye barış getirmesi amacıyla yollanan üçüncü bir taraf değil, savaşan taraflardan biri söz konusudur: Rus ordusunun, basit askerlerden üst düzey subaylara varıncaya kadar rüşvete açık olduğu anlaşıldı,⁴² ezici üstünlüğüne rağmen, sınırlı bir bölgedeki savaşı sona erdirmeyi başaramamasının en önemli açıklaması bu olsa gerek.

Dolayısıyla, 21. yüzyılın başında kriz bölgelerinin sayısı hızla arttı ama askerî müdahalede bulunmaya *muktedir* olan sınırlı sayıda güç, çıkarları ve siyasi durumları nedeniyle müdahaleye ancak nadiren *hazır*. Yeni toplumiçi savaşların bölgeye yollanan silahlı birliklerle daha başlangıç aşamasında bastırılması ihtiyacı giderek artarken, bunu gerçekleştirme olanağı gitgide azaldı–⁴³ son yıllarda yeni savaşların engelsizce yayılmasının ve bu durumun yakın gelecekte kolay kolay değişmeyecek olmasının bir nedeni de bu.

OECD devletlerine göre, bu tür askerî müdahalelerin

42 Bkz. Anne Nivat, *Mitten durch den Krieg. Ein Winter in Tschetschenien*, Zürich, 2001, s. 117 vd.

43 Almanya'nın birleşmesinden sonra bu tür müdahaleler tartışılmaya başlamış, Alman ordusunun çeşitli dış müdahalelerde yer almasıyla biraz farklı bir tablo ortaya çıkmıştır. Elbette bu Almanya'nın özel konumuyla ilgilidir.

amacı devletin işleyişi için gerekli temel koşulların oluşturulmasından ziyade, siyasi istikrar koşullarının yaratılmasıdır. Fakat siyasi istikrar, toplumiçi savaş tehlikesiyle karşı karşıya olan ya da zaten çökmüş toplumların acilen işine yarayan ama orta ve uzun vadede diğer tüm devletlerin yararına olan kolektif bir değerdir. Habermas ve Beck'in, geniş çapta insan hakları ihlallerinin müdahalelerle önünün alındığı küresel bir insan hakları çağının eşiğinde olduğumuz yönündeki düşüncesi gerçekçi değildir, çünkü böyle bir politikanın maliyet dağılımı üzerinde görüş birliğine varılamamıştır; OECD devletleri, bu masrafları üstlenmeye hazır olsalar bile, bunun için gereken fonlara, tüm zenginliklerine rağmen sahip değillerdir muhtemelen. Yeni savaşları başlatmak çok ucuza mal olur⁴⁴ –özellikle de uluslararası terörizmin yöntemleriyle yürütüldüklerinde,– oysa siyasi ve elbette bir ölçüde ekonomik istikrar da sağlamaya yönelik askerî müdahaleler, başarı için gereken süre uzadıkça pahalıya patlarlar. Örneğin Almanya, Balkanlar'da, Afrika Boynuzu'nda ve Afganistan'da gerçekleştirdiği askerî operasyonlarda olanaklarını çok zorladı, üstelik de bu operasyonların mali yükünü tek başına üstleniyor değildi. Kısacası: 1989/90'dan sonra yeni, barışçı bir dünya düzeni kurulacağı beklentisi bunun getireceği muazzam mali yük yüzünden çoktan boşa çıktı. Bu maliyetin gerçekte ne kadar yüksek olduğu, bunu ne kadar az devletin paylaşabileceği, paylaşmak istediği anlaşıldığından, savaşları durdurmaya, barış sağlamaya yönelik müdahaleler –geçen yüzyılda dönem dönem artmış olsa da– yeniden azalacaktır.

Batı demokrasilerinin askerî müdahalenin getirdiği mali yükten daha çok gözünü korkutan şey, müdahalenin siyasi ve askerî riskleridir. Böyle bir operasyona katılan her hükümet büyük kayıplar verilebileceğini hesaba katmak zorun-

44 Bkz. s. 125 vd.

dadır ve ölü ve yaralıları dair her haberle birlikte halkın desteği de azalır. Bu riski en aza indirmek için askerî müdahalelerde –özellikle de büyük bir direnişle karşılaşılacağı düşünüldüğünde– önce hava kuvvetlerini ve denizde üslenmiş seyir füzelerini devreye sokmakla yetinilir. Bölgeye kara birliklerinin yollandığı durumlardan farklı olarak, Batılı birliklerin silah teknolojisindeki üstünlüğü bu şekilde tam etkisini gösterebilir. Bu tür operasyonlar hassas güdümlü silahların kullanılmasına dayalıdır ve bu silahlar savaşın tüm yapısını değiştirir, çünkü klasik asker tiplerindeki öldürmek ve ölmek birlikteliği ortadan kalkmıştır. Bu silahların öldürmek ve ölmek arasında yarattığı eşitsiz dağılım Omdurman Savaşı'nın bile çok ötesindedir. Bir savaş uçağının pilotu ya da Tomahawk füzelerini fırlatan bir savaş gemisinin mürettebatı düşman silahlarının menzili dışındadır. Burada savaş, klasik düellonun tüm özelliklerini yitirmiş, müstehzi bir ifadeyle söyleyecek olursak, neredeyse haşerelerle mücadele biçimini almıştır. Dolayısıyla bu tür silah sistemlerinin devreye sokulması operasyonun bir katliama dönüşmesi tehlikesini de barındırır ve bu ikisini birbirinden ayıran ince çizginin ortadan kalkmaması son kertede doğru hedefe isabet edilmesine ve hedef seçiminin devletler hukuku görevlilerin kontrolünde olmasına bağlıdır.⁴⁵ Savaşların katliama dönüşmesini engellemenin muhtemelen en büyük güvencesi olan klasik asker etiğinin yerini, hassas teknoloji ile yasal kontrolden oluşan bir bileşim almıştır.

Fakat bu orantısızlığın medyaya yansımaları müdahalenin çoğu zaman ahlâken kuşku uyandırmasına, bu da siyasi desteğin azalmasına ve taraf değiştirilmesine yol açar. Hava saldırılarında nispeten dar bir alanın dışına çıkılmasına izin verilmemektedir artık, eğer çıkılırsa da askerî müdahale siyasi itibarını çabucak yitirebilir: Bombalı saldırılara son verilme-

45 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ignatieff, *Virtueller Krieg* (bkz. 21. dipnot), s. 147 vd.

sini isteyen nüfuzlu politikacıların sesleri yükselmeye başlar, barış gösterileri çoğalır vesaire. Askerî risklerin azaltılması karşılığında hatırı sayılır bir siyasi bedel ödenir. Hava saldırılarında ölen sivillerin sayısı yüksek olduğunda bu bedel daha da artar. Ayrıca taarruz altındaki tarafın maruz kaldığı askerî baskıyı, karşı tarafa siyasi baskı uygulayarak dengelemek amacıyla bombardımanda ölen sivillerin görüntülerini –bunlar ister gerçek isterse de sahte görüntüler olsun– dolaşıma sokmaya çalışacağı da bellidir zaten.

Ne var ki, büyük oranda hava saldırılarına dayalı müdahalelerin etkisini tehlikeye atan, yanlış hedefi vuran bombardıman görüntüleri değildir sadece; bomba ve füzelerin neyi hedef aldığı da çoğu zaman belli değildir. Su ve elektrik santrallerinin, televizyon istasyonlarının ve işleyen bir altyapının olduğu yerlerde, saldırılıp yok edilebilecek hedefler de vardır. Fakat eğer bir ülke yıllarca sürmüş bir iç savaştan sonra zaten harabeye dönmüşse, hava saldırıları için olası hedef pek azdır. Buraları tahrip ederek büyük bir siyasi baskı yaratmak genellikle pek mümkün değildir artık ve taarruz altındaki ülke bombardımanların –en geç, kullanılan bombaların ve füzelerin maddi değerinin tahrip edilen hedeflerin değerini kat kat aştığı ayyuka çıktığında– kendiliğinden sona ermesini belli bir sükûnetle bekleyebilir. Siyasi ve askerî riskleri hava saldırıları ve hassas güdümlü silahlarla en aza indirme çabası yeni savaşların asimetrisini bir kez daha gözler önüne serer: Yeni savaşların aktörleri savaşın ucuzlaşmasından faydalanırken, müdahaleci devletler, klasik devletler savaş tarihinde hep görüldüğü gibi, büyük masraflarla karşı karşıya kalırlar. Muhtemelen bu gelişim bir süre sonra öyle bir noktaya varacak ki, hava saldırısı stratejisi artık uygulanamaz hale gelecek.

İleri teknoloji ürünü silahlara dayalı müdahale stratejisinin alternatifi, askerî kayıpların ağır siyasi sonuçlara yol açmadığı paralı askerlik sisteminin daha fazla devreye sokul-

masıdır. Paralı askerlerden kasıt, askerî müdahalede bulunan devletlerin yurttaşları olmayan, dolayısıyla seçmen de olmayan kişilerdir. Yani paralı asker, siyasi tepkiler üzerine kurulu bir anayasa düzeninde söz hakkına sahip değildir. Gereğinde zarar görecektir bedeni ve hayatıyla ortaya koyduğu iş gücü karşılığında sadece ücretini alır, hiçbir siyasi bağı yoktur. Siyasi düşünce tarihinde paralı askerinin işvereniyle arasında hiçbir siyasi bağının olmaması paralı askerlik kurumunun en büyük kusuru olarak görülürken, modern posteroik toplum koşullarında bu kusur avantaja dönüşüvermiştir: Paralı askerlerin –bir ülkenin seçmenleri olan profesyonel askerlerden ve askerlik görevini yapmakla yükümlü kişilerden farklı olarak– büyük kayıplarla sonuçlanan riskli operasyonlarda başvurabilecekleri siyasi bir merci yoktur.

Paralı askerler iki farklı ilişki ve yükümlülük çerçevesinde istihdam edilebilir: Bir ülkenin “kendi evlatlarından” oluşmayan ordusunda düzenli paralı asker birlikleri kurulabilir –örneğin Fransız Yabancılar Lejyonu ve Britanyalıların Gurkha birlikleri– ya da dünya iş piyasasındaki “serbest” paralı askerler, yalnızca özel kişiler ya da büyük şirketler değil, Batı demokrasilerinin hükümetleri için de çalışırlar. İkinci olasılık hem etik hem de siyasi açıdan son derece şüpheliyse de, riski ve maliyeti azaltmanın en etkili yolu budur. Bu arada bir dizi Batılı ülkenin, özellikle de ABD’nin küçük çaplı gizli müdahalelerde bu yöntemle başvurduğuna dair bir sürü işaret var. Fakat bu tür birliklerdeki askerlerin savaşı bitirme ve barış sağlama amaçlı müdahaleler için gerçekten uygun olup olmadıkları ayrı bir sorudur. Özellikle de “serbest” paralı askerlerden, bu tür müdahalelerin başarıya ulaşması için gereken disiplin ve dürüstlüğe sahip olmaları pek beklenemez. Kuşkusuz müdahalede bulunan ülkelerin yukarıda anlatılan siyasi sorunlarını en azından kısa bir süreliğine çözebildikleri tartışma götürmez. Ayrıca paralı askerlerin

artık daha fazla kullanılmasıyla, savaşın giderek pahalandığı rotadan da çıkılmış oluyor: Siyasi risklerle birlikte, birlikleri oluşturma ve seferber etmenin maliyeti de düşüyor. Paralı asker çalıştırmak postheroik toplumların serbest piyasa mantığına da çok uyuyor üstelik. Elbette siyasi açıdan bakıldığında, bu gelişmenin ivme kazanması vahim sonuçlara yol açabilir, çünkü devletlerin –sırf işveren ilişkisinden ötürü– silahlı kuvvetler üzerindeki siyasi kontrolü hayli azalabilir. O zaman bahsedilen savaşın özelleşmesi, sadece savaş bölgeleri ve yoksul ülkelerde değil, refah ve güç merkezlerinde de hız kazanabilir. Bu boyutlarda özelleşen bir savaş kısa sürede başına buyruklaşıp piyasa kanunlarına göre işleyen bağımsız bir süreç haline gelebilir.

Güvenlik politikasının karşı karşıya olduğu sorunlar

Tüm bu anlatılan gelişmelerden ötürü son on-on beş yılda güvenlik politikasının görev alanında büyük değişiklikler oldu: Bir kere, çok daha muğlaklaşıp karmaşıklaştı, her şeyden önce simetriler ortadan kalktı ve üstesinden gelinmesi gereken yeni asimetriler oluştu. Devletlerarası savaş, taraflar arasında simetri kurarak karmaşık gruplaşmaları anlaşılır kılmakla kalmıyor, askerî yöntemlerle bir sonuca varılmasını da sağlıyordu. Devletler dünyasının tüm siyasi düzeni egemenlik ilkesi doğrultusunda simetriye programlanmıştı. Yarı kamusal, özel, kısmen de ticari savaş aktörlerinin yeniden ortaya çıkmasıyla durum değişti ve simetrilerin değil, asimetrilerin baskın olduğu bir dünya siyaset düzeniyle daha da ivme kazandı. Simetrik savaşların sona ermesiyle birlikte savaşlar çağının da sona erdiğini düşünmek bir yanılsamaydı. Simetrik savaşların yerini asimetrik savaşlar aldı ve 21. yüzyılın tarihine bu savaşlar yön verecek.

Günümüzde devletlerarası savaş artık tedavülden kalkmış bulunuyor, bugünkü devletler hukukunun, özünde devletlere yönelik normları da geçmişte kaldı muhtemelen. Şu anda Avrupalılar mevcut devletler hukukunu hâlâ geliştirmeye ve dünya politikasının değişen koşullarına uydurmaya çalışırken, Amerikalılar bundan adım adım uzaklaşmaya başladı. ABD'nin savaş suçlarını cezalandıran uluslararası bir hukuku tanımayı reddetmesi, ayrıca farklı siyasi görüşlerdeki Amerikalı entelektüellerin dahi adil savaş fikrini savunmaları buna işaret ediyor. Avrupalıların izlediği yol, simetrik bir politika için gereken asgari koşulları yeniden oluşturma çabası olarak görülebilir, oysa Amerikalıların seçtiği yol doğrudan asimetriye götürüyor. Bu yollardan hangisinin doğru olduğu, devlet yapılarının ortadan kalktığı ülkelerde askerî müdahale ve ekonomi yardımıyla istikrar yaratılıp simetrimin asgari koşullarının oluşturulup oluşturulamayacağına, yani belli bir prim verilmesinin devlet düzeninin kurulmasını sağlayıp sağlamayacağına bağlı.

Bir bölgedeki devletleşme zayıf da olsa, devletlerarası kural ve uluslararası hukuk ihlalinin cezalandırılmasını mümkün kılar. Oysa El Kaide gibi örgütler bildik yaptırımlardan etkilenmezler ve Afganistan'da görüldüğü üzere, konvansiyonel askerî harekâtlar bile terör ağını ne tümüyle yok edebilir ne de işleyişini engelleyebilir. Avrupalıların uluslararası terörizmle mücadele stratejisi, toplumiçi ve uluslarötesi savaşlarda çöken devlet kurumunun yeniden işler hale getirilmesiyle terör örgütlerinin buralarda kök salma olanaklarını en aza indirmek, böylece teröristlerin varoluş ve operasyon koşullarını kısıtlamaktan ibarettir. Buna karşın, Amerikalılar, vur-kaç ilkesi doğrultusunda sürekli saldırarak elini kolunu bağlamaya çalıştıkları terörist örgütlere karşı çok uzun, hatta belki de sonsuza kadar sürecek bir savaşa soyunmuşlardır. Bu savaşın kazanılabileceği, yani başarıyla sona erdi-

rilebileceği çok kuşkuludur. Böyle bir savaş, “imparatorluğun yeni barbarlar sınırında”⁴⁶ ikide bir alevlenen bir savaş olacaktır.

Avrupalıların devleti yeniden kurarak uluslararası terörizmin kökünü kurutma çabasını, Amerikalıların başarı vadeden bir yol olarak görmemesinin en belirgin ifadesi, ABD’nin “haydut devletler” terimini kullanmasıdır. ABD’nin bundan kastı, uluslararası terörizmi örtülü biçimde desteklemekle suçladıkları devletlerdir; ona göre bu “haydut devletler”in amacı –simetrik bir savaş yürütecek durumda olmadıklarından ya da örneğin Irak gibi, böyle bir savaşı daha yeni kaybettiklerinden– siyasi iradelerini kabul ettirmektir. Eğer bu kavram ciddiye alınacaksa, haydut devletler, asimetrik savaş yöntemlerini sinsice uygulayan devletlerdir. Ceplerini iki kez doldururlar, çünkü aynı anda hem simetrisinin hem de asimetrinin mükafatlarına konmak isterler. Bu gelişimin neye benzediği son Körfez Savaşı örneğinde incelenebilir: ABD muazzam bir askerî üstünlüğe sahip olmanın bilinciyle Irak’a saldırırken, artık üçüncü sınıf rakip konumundaki bu ülkenin kendisine büyük bir zarar veremeyeceğinden emindi.⁴⁷ Özellikle de kitle imha silahlarını devreye sokma tehdidinin Amerika’nın askerî kapasitesini hayli sınırlandırdığı, aynı dönemde Kuzey Kore’yle yaşanan çatışmada da görüldü: Kuzey Kore’nin nükleer silah programıyla ilgili açıklamaları ABD’ye bir uyarı niteliğindeydi. ABD hükümeti bu uyarıyı çok ciddiye aldı.

Kuzey Kore’den farklı olarak Irak –Amerikalı uzmanların aramalarından sonuç çıkmayınca anlaşıldığı gibi– kullanabileceği kitle imha silahlarına sahip değildi. Resmî iddia-

46 Bu kavram için bkz. Jürgen Osterhammel, “Kulturelle Grenzen in der Expansion Europas”, *Saeculum* içinde, 46. cilt, 1995, s. 101-138, burada s. 109 vd.

47 Ayrıntılı bilgi için bkz. Herfried Münkler, *Der neue Golfkrieg*, Reinbek bei Hamburg, 2003.

ların aksine, Amerikan yönetimi bunu biliyordu ya da kesin emin olarak bundan yola çıkmıştı. Nitekim ABD'nin asimetrik üstünlüğü tümüyle etkisini gösterdi, zira klasik bir savaşta Irak'ın hiçbir askerî şansı yoktu. Iraklı askerlerin kitleler halinde firar etmesinin yanı sıra, Iraklı yüksek rütbeli subayların da her tür direnişten vazgeçme konusunda internet üzerinden müzakerelerde bulunmaları, Iraklıların da bunun farkında olduğunu gösteriyor. Fakat Amerikalı ve Britanyalı birliklerin ülkeyi işgal ettikten sonra halkın güvenliğini ve su, enerji, gıda maddesi sağlama görevini üstlenmesiyle durum bir anda değişti. Tesislerin ve petrol boru hatlarının güvenliği için askerlerin konuşlandırılması, tüm bölgeye dağılmış birliklerin iâşesinin sağlanması gerekiyordu. Bu yüzden nöbetçi askerler ve küçük konvoylar yeraltı savaşçıları için kolay hedefler haline geldi. Çok geçmeden ABD birliklerinin savaş sonrasında verdiği kayıplar askerî çatışma dönemindeki kayıpların üstüne çıktı. Savaş sonrası durumun asimetriyi tersine çevirdiği anlaşıldı: Esas savaşta güçlerin asimetrisi Amerikalıların lehineyken, savaş sonrasını Iraklı direniş gruplarının yürüttüğü küçük savaşın asimetrisi belirler oldu.

Yeni savaşların en önemli özelliği, giderek artan asimetrikler, son Körfez Savaşı'nda da kendini gösterdi, farklı asimetrik türlerinin birbirini dengelemediği ve yeni bir simetriye yol açmadığı da görüldü. Simetrik çatışmalarda –ki onlar üzerinden kurulan istikrarın başlıca nedeni bu olsa gerek– öğrenme ile öğrenmeyi reddetme şansı genelde eşit orandadır; oysa asimetrik oluşumlar öğrenme kapasitesinde eşitsizliği ve öğrenme engelini de beraberinde getirir. Bu da, son derece endişe verici, karışık dönemlerin eşiğinde olduğumuzu düşündürüyor.

11 Eylül 53, 62, 171, 173, 177, 184,
185, 186

ABD/Amerika/Amerikalı/Amerikan 18,
24, 25, 28, 44, 50-53, 56, 64, 68,
80, 111, 115, 119, 120, 145, 150,
155, 158, 160, 166, 172, 175, 176,
180, 181, 186, 187, 191, 192, 193,
196, 197, 201, 202, 204, 206, 209,
212, 217, 219-221

Afgan Kuzey İttifakı 43

Afganistan/Afgan 12, 14, 18, 26, 39,
43, 51, 82, 130, 142, 155-157, 161,
200, 209, 214, 219

Afganistan Savaşı 14, 39, 82, 130,
155, 200

Afrika 14, 19, 23, 39, 40, 42, 51, 59,
62, 64, 83, 129, 130, 132, 143, 149,
157, 159, 160

Afrika Boynuzu 214

Afrika Burnu 83

Agamemnon 135

Aidid, Muhammed Farrah 51, 180,
181

AK-47 (bkz. Kalaşnikof)

Akhilleus 135

Alberico Gentili 56, 110

Alman İmparatorluğu 74, 117, 138

Almanya/Alman 71, 74, 80-82, 85, 90,
94, 96-98, 103, 104, 113, 116, 117,
120, 133, 138, 172, 175, 191-199,
213, 214

Altı Gün Savaşı 179, 196

Amerikan Bağımsızlık Savaşı 22, 106,
107

Amerikan İç Savaşı 144

Anadolu 26, 138

Angola/Angolalı 14, 25, 83, 149, 160

Antikçağ 46, 69, 93, 98, 104, 135

Aquinolu Thomas 108, 109

Arap 43, 164, 179, 201

Ardenler 195

Armée d'Espagnol [İspanyol Ordusu]
46

Aron, Raymond 54

Augustinus 108, 109

Avrupa 13, 19, 20, 22, 24-28, 33, 42,
44, 47, 50, 55, 56, 59, 62, 63, 68,
72-74, 81-83, 94-96, 98-100, 103-
107, 109-111, 113-115, 117-119,
127, 128, 138, 153-155, 161, 169,
172, 173, 175, 177, 181, 191-194,
196, 202, 212, 219, 220

Avrupa Birliği 83

Avustralya 198
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu
17, 68, 192
B-52 (bombardıman uçağı) 199
Balkanlar 12, 17, 18, 41, 42, 62, 120,
138, 150, 214
Bangladeş 142
Banyaluka 35
Batı Avrupa 20, 24, 42, 44, 154, 161,
177, 212
Batı Şeria 149
Bavyera 13, 77, 84, 116
Beck, Ulrich 204, 205, 214
Bethlen 13
Beyrut 51, 52, 166, 180
Bin Ladin, Usame 52, 164, 181
Birinci Dünya Savaşı 18, 33, 82, 119,
138, 191-195, 198, 201, 202
Birinci Körfez Savaşı 196
Birleşmiş Milletler 20, 25, 26, 39, 83,
134, 145-147, 169, 180, 181, 207,
212, 213
Blitzkrieg (bkz. Yıldırım Savaşı)
Bloch, Johann von 191
Bohemya 84
Bosna 20, 35, 39, 41, 43, 51, 133, 138,
142, 146, 210
Bosna Savaşı 25, 35, 139
Braunschweig, Christian von 13, 76,
79, 86
Breitenfeld 77
Britanya 18, 19, 43, 47, 90, 106, 175,
192, 193, 196, 198, 199, 201, 202,
212, 217, 221
Britanya İmparatorluğu 19
Brownmiller, Susan 141
Buch, Hans Christoph 32, 40, 130,
132
Bussone, Francesco 91
Callot, Jacques 78
Castiglione Fiorentino, 89
Catilina Komplosu 45
Cenevre Sözleşmesi (Konvansiyonu)
43, 71, 136, 137
Cezayir 43, 53, 142, 144

Chamberlain, Arthur Neville 194
Chomsky, Noam 138, 204-206
Churchill, Winston 198
Clausewitz, Carl von 7, 27, 59-61, 66,
112, 116, 164, 165, 167, 193
Colleoni, Bartolomeo 91
Comte, August 122
Control Risks Group 42
Crefeld, Martin van 60, 62
Çad 143, 149
(Çakal) Carlos (bkz. Ilich Ramírez
Sánchez)
Çar İmparatorluğu 18, 68, 192
Çeçen Savaşı 14, 34, 35
Çeçenistan 43, 213
Çekoslovakya 194, 197
Çetnik 35, 36, 142
Çin 14, 18, 19, 37, 158, 159, 174, 176
Daase, Christopher 47, 62, 119
Daladier, Édouard 94
Darüsselam 172, 186
Defence Systems Ltd. 42
Delbrück, Hans 65, 94
Devrimci Birleşik Cephe (RUF) 131
Dießenbacher, Hartmut 38
Doğu Akdeniz 156
Doğu Avrupa 192
Doğu Bloku 23
Doğu Timor 138, 143
Dünya Ticaret Merkezi 53, 172, 175,
186
Echzell (köy) 76
El Kaide 181, 209, 219
Endonezya 19, 143
Engels, Friedrich 191
Enzensberger, Hans Magnus 45, 48
Eritre 14
Ermeni tehciri 138
Ernst zu Mansfeld 13, 36, 79, 86
Etiyopya/Etiyopyalı 14, 23, 149
Executive Outcomes 42
Filistin/Filistinli 18, 50, 83, 172, 179,
187

Flandre 202
Floransa 89, 92
Franck, Hans Ulrich 78
Fransa/Fransız 28, 47, 80, 81, 82, 84, 85, 94, 113, 117, 119, 180, 181, 192, 193, 195, 197, 201
Fransız Devrimi 29, 62, 107
Fransız Yabancılar Lejyonu 43, 217
Freetown 132

Gabor, Bethlen 13
Gazze Şeridi 149
Gelibolu Yarımadası 198
Giap, Nguyen 174
Gine 19
Giovanni Acuto (bkz. John Hawkwood)
Grimmelshausen 78
Grotius, Hugo 29
Gurkha Birlikleri 43, 217
Gurkha Security Guards 42
Gustav Adolf, II (İsveç Kralı) 13, 36, 85
Güney Afrika 160
Güney Lübnan Ordusu 43
Güney Tirol 116
Güneydoğu Anadolu 26
Güneydoğu Asya 19, 59
Güneydoğu Avrupa 192

Habermas, Jürgen 204, 205, 214
Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi 136, 137
Helena (Truvalı) 135
Hristiyan 108, 109, 171
Hindistan 18, 19, 90, 156
Hindukuş Dağları 18
Hiroşima 199
Hitler, Adolf 107, 193, 194
Hollanda 80, 82, 197
Hollanda Bağımsızlık Savaşı 107
Hollywood 115
Homeros 135

Ignatieff, Michael 40, 105
Ilich Ramírez Sánchez 164, 172, 177

Irak/İraklı 14, 196, 220, 221

İkinci Dünya 20, 22
İkinci Dünya Savaşı 15, 19, 27, 74, 86, 119, 120, 125, 174, 193, 196, 198-200
İkinci Körfez Savaşı 196, 220, 221
İngiliz Devrimi (1640 tarihli) 107
İngiltere/İngiliz 52, 80, 89, 191
İntifada 50
İran 14, 196
İskoçya/İskoç 80, 114, 172
İslâm 132, 155, 156, 170, 171, 186
İslâmi Cihad 180
İslâmi Kurtuluş Cephesi (FİS) 142
İspanya/İspanyol 36, 46, 80, 81, 94, 99, 107, 108, 109, 116, 176
İsrail/İsraili 18, 43, 50, 83, 149, 179, 196
İsveç/İsveçli 74, 75, 77, 78, 80, 82, 85, 198
İsviçre/İsviçreli 7, 94
İtalya/İtalyan 89, 91, 92, 94, 110, 192

Japon Aum Tarikatı 171
Japon İmparatorluğu 199
Japonya/Japon 199
Jena ve Auerstedt bozgunları 33, 119
John Hawkwood 89, 93

Kabil 18
Kabine Savaşları 47
Kafkasya 12, 14, 17, 18
Kalaşnikof 38, 40, 41, 115, 126
Kamboçya 39
Kant, Immanuel 62, 121, 123, 124
Kapuciski, Ryszard 23, 38, 39
Kara Afrika 19, 39, 42, 62, 64, 132, 159
Kaşmir 19
Katolik Birliği 77
Kızıl Kmerler 39
Kolombiya 34, 157, 159
Kongo 14, 83, 143, 149
Kont Campobasso 95
Kosova/Kosovalı 161, 204, 210
Kosova Savaşı 200, 204

Körfez Savaşları (bkz. Birinci Körfez Savaşı ve İkinci Körfez Savaşı)
Kuzey Amerika 20, 22, 44, 62, 154
Kuzey Hollanda 82
Kuzey Kore 220
Kuzey Norveç 198
Küba/Kübalı 160, 174
Kürt 149

Lahey Kara Savaşı Talimatnamesi 43
Lahey Savaş Yönetmeliği 71
Latin Amerika 159, 177
Lefèvre (İspanyol mareşal) 46
Liberya 32, 38, 132, 134
Lobkowitz, Wenzel 79
Lock, Peter 129, 144
Lockerbie 172
Lombardiya 91
Londra 42, 199
Lord Kitchenier 201
Lutwak, Edward 25
Lübnan 51, 83, 149, 166, 180
Lützen 77

Macaristan/Macar 47, 192
Machiavelli, Niccolò 93, 94, 114, 135
Magdeburg 76, 77
Magenot, André 195, 197
Magenot Doktrini 195, 197
Majino Hattı 197
Malatesta (bkz. Erasmo da Narni)
Marighella, Carlos 177
Marignano Muharebesi 95
Marx, Karl 90
Maximilian (Bavyera Kralı) 13, 84
Meksika 68, 144
Mengistu, Haile Mariam 23
Mezari Şerif 132, 142
Mısır 179
Milano 92, 95
Mogadişu 52, 181
Mogadişu Etkisi 51
Molina, Luis de 109
Molla Ömer 132
Moltke, Helmuth Karl Bernhard von 26, 113
Monrovia 32, 40

Montecuccoli, Raimondo 95
Moritz (Orange Prensi) 103-104
Moscherosch 78
Münih Antlaşması 194
Münster Antlaşması 81, 82
Müslüman 35, 51, 142, 155

Nagasaki 199
Nairobi 172, 186
Napoli 92
Napolyon 26, 46, 60, 107, 113, 116, 117, 176, 195, 198
Napolyon, III. (Charles Louis Napoléon Bonaparte) 117
Narni, Erasmo da 91
NATO 83, 123, 150, 204, 210
Nazi 193
Neostoacı 113
Neuilly Antlaşması 82
New York 172
Nijeryalı 213

OECD 24, 59, 126, 146, 152, 161, 213, 214
Oklahoma City 172
Omdurman Mehdisi 201
Omdurman Savaşı 201, 215
Orange Hanedanı 98, 103, 113
Orta Asya 59, 64, 159, 191, 209
Orta Avrupa 74
Orta ve Güney Amerika 109
Ortaçağ 33, 63, 64, 69, 91, 94, 101, 114, 140
Ortadoğu 18, 52, 83, 191
Osmanlı İmparatorluğu 17, 18, 68, 138, 192, 198
Osnabrück Antlaşması 81, 82
Otuz Yıl Savaşları 13, 14, 22, 33, 59, 73-75, 78, 79, 81, 82, 84-87, 90, 117, 141

Ön Asya 18

Pakistan/Pakistanlı 18, 19, 130, 142, 161, 213
Paris Barliyo Antlaşmaları 82
Pasifik 68

- Pavia Muharebesi 95
 Pentagon 53, 186
 Peru 159
 Pfalz, Friedrich von der (IV. Friedrich) 13, 84
 Piccinino, Jacopo 91, 92
 Piccolomini, Ottavio 79
 Polonya/Polonyalı 23, 73, 117, 191
 Prusya/Prusyalı 33, 116, 119
- Rambo 40, 133
 Ravenna Muharebesi 95
 Ren 195
 (Cardinal) Richelieu 13, 86
 Rieff, David 25, 35, 51, 72, 133, 139, 144, 147
 Riyad 166
 Roma 45, 113, 114
 Roma İmparatorluğu 108, 109
 Ruanda 41, 143
 Rusya/Ruslar 18, 73, 107, 115, 116, 120, 161, 192
- Sacchetti, Franco 89, 90, 93
 Sahra 23
 Sahraaltı Afrikası 14, 130
 Saint-Germain Antlaşması 82
 Saladin Security 42
 Salamanca okulu 108
 Sallust 45
 San Marco Meydanı 92
 Sandline International 42
 Saraybosna 133, 146
 Schlieffen Planı 195
 Schmitt, Carl 56, 84, 159, 167, 175
 Scholl-Latour, Peter 40, 131
 Schroers, Rolf 159, 167
 Schumpeter, Peter 122
 Sevr Antlaşması 82
 Sforza, Francesco 91
 Sırp 36, 39, 51, 133, 142, 144, 146
 Sierra Leone 19, 40, 130-132, 134, 213
 Sivil Halkın Korunmasına Yönelik Cenevre Sözleşmesi 71
 Sofsky, Wolfgang 48, 144
 Soğuk Savaş 11, 23
 Somali/Somalili 19, 25, 51, 52, 147, 149, 180, 181
- Somme Muharebesi 194
 Soto, Domingo de 109
 Sovyetler Birliği 17, 18, 23, 50, 51, 55, 80, 119, 120, 155, 156, 159, 160, 180, 193, 203
 Spencer, Herbert 122
 Spinola (İspanyol general) 36
 Sri Lanka 26
 Stoacı 98
 Suárez, Francisco de 56, 109
 Sudan/Sudanlı 14, 25, 149, 201
 Suudi Arabistan 161, 166
 Südet bölgesi 194
- Taliban 130, 132, 142, 161, 209
 Thukydides 45, 82
 Tilly (Kont) (Johann Tserclaes) 76, 77
 Tokyo 172
 Tolentino, Niccolò da 92
 Tomahawk (füze) 215
 Trianon Antlaşması 82
 Trivulzio, Gian Giacomo 95
 Troya 136
 Troya Savaşı 135
 Trutz von Trotha 48, 59
 Tuzla 133
 Türkiye/Türk 51, 138, 149
- UÇK (Kosova Kurtuluş Ordusu) 161
- Üçüncü Dünya 20, 22, 24, 47, 133, 170, 212
- Verdun Muharebesi 194
 Versay Antlaşması 82
 Vestfalya Antlaşması 110
 Vestfalya Barışı 82
 Vietnam 14, 28, 51, 144, 174, 180, 199
 Vitelli, Paolo 92
 Vitoria, Francisco de 56, 109
 Vosges 202
- Wallenstein, Albrecht von 13, 79, 85, 92
 Weber, Max 99, 102, 104

Weimar, Bernhard von 79, 86
Wellington (General) 47
West-Side-Boys grubu 132
Wilhelm (Orange Prensi) 103, 104
Wiltheim, Gaspard 77
Witte, Hans de 85

Yakındoğu 156, 174, 191, 192
Yeni Dünya 44, 80, 182
Yeni Zelandalı 198
Yeniçağ 13, 24-26, 33, 46, 50, 55, 63,

64, 68, 69, 73, 99-102, 106-108,
112, 128, 153
Yıldırım Savaşı [Blitzkrieg] 195-197
Yom Kippur Savaşı 179
Yugoslavya 14, 17, 22, 36, 83, 133,
137, 200
Yukarı Hessen 76
Yunanlılar 138

Zagrep 137
Zedong, Mao 28, 47, 173, 174